

Historia

ZAKRES PODSTAWOWY

Zmiana MEN 2024

Oznaczono usunięte
i zmienione treści

4

część 1

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Historia

II wojna światowa

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

część I

4

ZAKRES PODSTAWOWY

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2022

Konsultacja naukowa: dr Arkadiusz Bugaj
Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Izabela Kozak
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Katarzyna Gostępska
Fotoedycja: Marta Jasińska
Korekta techniczna: Katarzyna Kupracz

Zdjęcia: AGAD, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Wojska Polskiego, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Alexandre Rotenberg/Shutterstock, Anastasia Petrova/Shutterstock, Aritel /Shutterstock, Artem Nedoluzhko/Shutterstock, Dariusz Leszczyński/Shutterstock, Everett Collection/Shutterstock, Kiev.Victor/Shutterstock, mishelo0/Shutterstock, Robin Nieuwenkamp/Shutterstock, Shutetrstock, sosn-a/Shutterstock, Paweł Szczepański/Shutterstock, Wiola Wiaderek/Shutterstock, zprecech/Shutterstock, Smithsonian's National Museum of American History, US Holocaust Memorial Museum/courtesy of Instytut Pamięci Narodowej, Wikimedia Commons, Wikimedia Commons/Adrian Grycuk/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, Bild 102-04062A/Georg Pahl/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Finnish Wartime Photograph Archive (SA-Kuva)/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Lelek 2v/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/RIA Novosti archive, image #907/Boris Kudoyarov/CC-BY-SA 3.0

Mapy: Katarzyna Gostępska

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjął wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii w zakresie podstawowym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: dr Agnieszki Gątarczyk, dr. Pawła Milcarka, prof. dr. hab. Andrzeja Sieradzkiego.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa
Rok dopuszczenia: 2022
Numer dopuszczenia: 1055/7/2022

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Gdynia 2022
Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N7608

Wydawca:
OPERON Sp. z o.o.
81-541 Gdynia, al. Zwycięstwa 96/98
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-240-6

Zgodnie z decyzją MEN od września 2024 r. obowiązuje zmieniona, uszczuplona o ok. 20% podstawa programowa. W związku z tym w podręczniku znalazły się stosowne oznaczenia.

 Takim symbolem oznaczono treści usunięte z podstawy programowej.

 Takim symbolem oznaczono treści, które zostały zmienione. Nauczyciel przedstawi uczniowi zmiany i wyjaśni, czego powinien się nauczyć.

Spis treści

I. II wojna światowa

1. Wojna obronna Polski w 1939 r.	10	
2. Sytuacja międzynarodowa i działania wojenne do czerwca 1941 r.	19	
3. Działania militarne i polityczne od ataku Niemiec na ZSRR (czerwiec 1941 r.) do końca 1943 r.	29	
4. Polityka ZSRR wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją	42	
5. Polityka III Rzeszy wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją	51	
6. Rząd polski na uchodźstwie i sprawa polska do końca 1943 r.	64	
7. Polskie Państwo Podziemne. Walka z okupantem	72	
8. Postawy społeczeństwa polskiego wobec okupantów. Cywilne formy oporu	84	
9. Ostatni etap, zakończenie i bilans II wojny światowej	92	
10. Sprawa polska w ostatnim etapie wojny (1944–1945)	103	
Warto przeczytać	122	
Indeks osobowy	123	
Indeks pojęć	125	

W wybranych tematach treści uzupełniające przedstawiono w formie **infografik**. Znajdziecie tam informacje na temat ważnych wydarzeń, osób i miejsc opisanych w rozdziale. Pozwolą wam one zapoznać się bliżej ze zjawiskami charakterystycznymi dla przedstawianej epoki.

Tu działa się historia

Druga linia wojny

Wojna

Przyczyny II wojny światowej

Wprowadzenie

Wieloletnia rywalizacja między mocarstwami doprowadziła do wybuchu II wojny światowej. W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.

Wprowadzenie

Wieloletnia rywalizacja między mocarstwami doprowadziła do wybuchu II wojny światowej. W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.

Cwiczenie

Przeanalizuj podane przykłady i określ, czy są to przykłady wojny lub pokoju.

1. W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.

2. W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.

3. W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.

Definicje wyróżniono kolorową czcionką. Dzięki temu od razu je zauważycie i szybko znajdziecie podczas powtórek.

Teksty źródłowe i mapy ilustrują treści merytoryczne. Elementy te opatrzone poleceniami, które pomogą wam w rozwinięciu umiejętności analizy zawartych w nich treści.

Pytania i polecenia przećwiczcie w toku lekcji i wykorzystacie do nauki w domu lub przed kartkówką czy sprawdzianem.

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści do zapamiętania. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

Podsumowanie przed sprawdzianem zawiera najważniejsze treści do zapamiętania z rozdziału. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok i poszukajcie hasła na marginesie.

Pytania i polecenia

1. Oceń, czy wojna była wojną o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.
2. W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.
3. W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.

Podsumowanie lekcji

W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.

Podsumowanie przed sprawdzianem

W 1914 roku wybuchła wojna o sukcesję w Serbii, która przetrwała do 1918 roku. W tym czasie Niemcy i Francja walczyły o dominację w Europie. W 1918 roku Niemcy pokonały Francję i zajęli jej terytoria. W 1919 roku podpisano Traktat w Versaille, który ograniczył siły zbrojne Niemiec. W 1920 roku Niemcy podjęli próby odzyskania terytoriów, które straciły w 1918 roku. W 1923 roku Niemcy zajęli Ruhr. W 1925 roku Niemcy podpisyli Traktat w Locarno. W 1929 roku Niemcy podpisyli Traktat w Genewie. W 1933 roku Niemcy opuścili Liga Narodów. W 1935 roku Niemcy ogłosili powszechną służbę zbrojną. W 1936 roku Niemcy zajęli Renania. W 1938 roku Niemcy zajęli Czechosłowację. W 1939 roku Niemcy zajęli Polskę. W 1940 roku Niemcy zajęli Francję. W 1941 roku Niemcy zajęli Związek Radziecki. W 1945 roku Niemcy kapitulowali.

I. II wojna światowa

Wojna obronna Polski w 1939 r.

Sytuacja międzynarodowa i działania wojenne do czerwca 1941 r.

Działania militarne i polityczne od ataku Niemiec na ZSRR (czerwiec 1941 r.) do końca 1943 r.

Polityka ZSRR wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją

Polityka III Rzeszy wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją

Rząd polski na uchodźstwie i sprawa polska do końca 1943 r.

Polskie Państwo Podziemne. Walka z okupantem

Postawy społeczeństwa polskiego wobec okupantów. Cywilne formy oporu

Ostatni etap, zakończenie i bilans II wojny światowej

Sprawa polska w ostatnim etapie wojny (1944–1945)

Tu działała się

Droga ku wojnie

Zjazd (*Parteitag*) partii nazistowskiej NSDAP w Norymberdze w 1934 r.

Żołnierze Wehrmachtu w czeskosłowackim mieście Aš (czytaj: asz), zamieszkanym przez wielu Niemców Sudeckich, po przyłączeniu pogranicznych terytoriów Czechosłowacji do III Rzeszy w wyniku układu monachijskiego z września 1938 r.

Wojna!

Radzieccy i niemieccy oficerowie podczas rozmowy w Brześciu Litewskim 22 września 1939 r. W tym dniu odbyła się w mieście wspólna parada wojskowa obu armii. Brześć, należący do Polski, zgodnie z paktem Ribbentrop-Mołotow znalazł się w posiadaniu ZSRR.

Przyczyny II wojny światowej

gospodarcze

- długotrwałe następstwa wielkiego kryzysu gospodarczego z początku lat 30. XX w., m.in. rozwój sektora zbrojeniowego jako jedna z podejmowanych przez rządy metod pobudzenia rozwoju gospodarczego
- niski poziom życia dużych grup ludności, wynikający częściowo także ze skutków wielkiego kryzysu gospodarczego; efektem biedy i bezrobocia była radykalizacja nastrojów, sprzyjająca politykom głoszącym skrajne poglądy
- niemieckie inwestycje w zbrojenia i budowę nowoczesnej armii mogły przynieść korzyści ekonomiczne tylko przez podboje i zdobycie dostępu do źródeł żywności i surowców, w tym ropy naftowej, której Niemcom brakowało; wydatki zbrojeniowe i socjalne III Rzeszy pokrywano z pożyczek i emisji pieniądza niemającego pokrycia w towarach, co spowodowało tak poważne zadłużenie budżetu państwowego, że wojna stawała się jedynym sposobem uchronienia państwa przed bankructwem

ideologiczne

- rozwój ideologii totalitarnych stawiających realizację celów ideologicznych ponad podmiotowość jednostki ludzkiej, opartych na kulcie wodza i militarystyce – ideologie faszyzmu, stalinizmu, komunizmu w wydaniu stalinowskim, nazizmu (hitleryzmu) i japońskiego militarystyki
- popularność skrajnych przejawów nacjonalizmu, a także rasizmu, czego przykładem był zwłaszcza nazizm głoszący hasła wyższości narodu niemieckiego i „rasy aryjskiej” oraz przekonanie o potrzebie zapewnienia Niemcom *Lebensraum* („przestrzeni życiowej”) na Wschodzie; idea Hitlera budowy niemieckiego imperium – „Tysiącletniej Rzeszy”

polityczne

- dążenie III Rzeszy Niemieckiej do rewizji postanowień traktatu wersalskiego i odzyskania przez Niemcy mocarstwowej pozycji
- niestabilność systemu wersalskiego – wiele państw czuło się pokrzywdzonych rozstrzygnięciami politycznymi, które zapadły po I wojnie światowej
- kwestie związane z występowaniem licznych mniejszości narodowych, zwłaszcza w Europie Środkowo-Wschodniej, i związane z tym konflikty narodowościowe
- rozwój ustrojów totalitarnych (hitleryzm, stalinizm) oraz dominacja w Europie, a także na innych kontynen-

tach systemów autorytarnych i dyktatorskich, uznających przemoc za podstawowe narzędzie polityki – kryzys systemów demokratycznych i liberalnych

- słabość Ligi Narodów, o której świadczyła jej niezdolność do skutecznego działania wobec agresywnej polityki Japonii, Włoch i Niemiec
- dążenie Hitlera do uzyskania przez III Rzeszę kontroli nad Europą, a następnie dominacji w świecie – „Niemcy albo staną się mocarstwem światowym, albo przestaną istnieć” (Hitler w *Mein Kampf*)
- dążenie ZSRR do umocnienia swojej strefy wpływów oraz do aneksji w Europie Wschodniej; polityka Stalina, który wierzył, że może wykorzystać dla swoich celów konflikt zbrojny między III Rzeszą a państwami Zachodu
- sojusz Włoch z III Rzeszą zacieśniony podczas inwazji Włoch na Etiopię (1935–1936) – powstanie Osi Berlin–Rzym, poszerzonej już w trakcie trwania wojny (w 1940 r.) o Japonię (należącą od 1936 r. do paktu antykominternowskiego)
- obawy polityków Wielkiej Brytanii i Francji przed wybuchem konfliktu zbrojnego, do którego armie tych państw nie były przygotowane (proces rozbudowy i modernizacji dopiero się rozpoczął)
- niechęć społeczeństw zachodnich do angażowania się w wojnę związaną z pamięcią o krwawej I wojnie światowej, zakończonej zaledwie 20 lat wcześniej
- polityka *appeasementu* (czyt. epizmentu) – zaspokajania roszczeń Hitlera, prowadzona przez państwa zachodnie w 2. połowie lat 30. XX w., której symbolem stał się zwłaszcza układ monachijski z września 1938 r.; brak zdecydowanych działań mogących powstrzymać przygotowania III Rzeszy do wojny
- dążenie Hitlera w latach 1938–1939 do jak najszybszego wywołania wojny, wynikające z przekonania, że Wielka Brytania i Francja – dysponujące zapleczem surowcowym w koloniach – będą w stanie w ciągu kilku następnych lat zniweczyć przewagę militarną III Rzeszy
- decyzja Hitlera o podjęciu agresji na Polskę wobec zdecydowanej odmowy władz polskich przyjęcia niemieckich żądań dotyczących włączenia Wolnego Miasta Gdańska do Rzeszy oraz wytyczenia eksterytorialnego korytarza przez Pomorze Gdańskie
- pakt Ribbentrop–Mołotow, dzięki któremu Hitler nie musiał podejmować wojny na dwóch frontach, a ZSRR i Niemcy dokonywały podziału stref wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej

1. Wojna obronna Polski w 1939 r.

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przebieg kampanii wrześniowej i przeczytasz o najważniejszych bitwach stoczonych w jej trakcie;
- dowiesz się, jakie skutki miało wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium Polski;
- zrozumiesz przyczyny klęski Polski w wojnie obronnej.

Agresja Niemiec na Polskę. Przebieg działań zbrojnych w dniach 1–16 września 1939 r.

Plany wojenne opracowywane przez Niemcy i Polskę – ze względu na różnice w potencjale militarnym tych państw i zakładane cele – miały całkowicie odmienny charakter. **Plan niemieckiej agresji zakładał wojnę błyskawiczną – Blitzkrieg** (czytaj: blickrig). Zmasowane uderzenia na wybranych, głównych kierunkach działań, z użyciem wojsk pancernych i zmotoryzowanych oraz samolotów, miały pozwolić Niemcom na **szybkie rozbicie polskich zgrupowań obronnych i wdarcie się w głąb terytorium Polski**. Dzięki temu Niemcy mogliby **okrażyć i zniszczyć wojska polskie na zachód od Wisły**, a następnie **zdobyć Warszawę**. Hitler spodziewał się, że Wielka Brytania i Francja nie podejmą prędko skutecznych działań zbrojnych przeciwko Niemcom. Dlatego **zdecydowaną większość sił, jakimi dysponował, przeznaczył do ataku na Polskę**.

Blitzkrieg – niemiecka doktryna wojskowa zakładająca błyskawiczny atak z wykorzystaniem nowoczesnych broni i środków transportu (czołgów, artylerii, samolotów, samochodów), skoncentrowanych na wybranych odcinkach frontu. Zadaniem wojsk pancernych i zmotoryzowanych, wspieranych przez artylerię i lotnictwo, było przełamanie obrony, wejście na tyły wojsk przeciwnika oraz ich okrążenie.

Strona polska opracowywała **plan o charakterze obronnym**. Przewidywał on **stawienie zdecydowanego oporu** wojskom niemieckim **na terenach przygranicznych**, a następnie **odwrót na główną pozycję obronną w głębi kraju**. Polska armia miała powstrzymać nieprzyjaciela i **doczekać spodziewanej ofensywy francuskich i brytyjskich sojuszników**. Francuzi – zgodnie z układem sojuszniczym z Polską – byli zobowiązani do podjęcia takich działań w piętnastym dniu od rozpoczęcia mobilizacji swoich wojsk (która nastąpiła 2 września). Także Wielka Brytania w układzie 1939 r. (polsko-brytyjski układ sojuszniczy, podręcznik do klasy 3) obiecywała udzielić Polsce „wszelkiej pomocy i poparcia będących w jej mocy”.

Niekorzystne ze względów strategicznych okazało się, przyjęte w polskim planie obronnym, **rozmieszczenie znacznych sił w pobliżu bardzo długiej granicy**

niemiecki plan
ataku na Polskę

z III Rzeszą i podporządkowaną jej Słowacją. Doprowadziło ono do rozproszenia polskich wojsk, przez co **ułatwiło Niemcom realizację ich planów**.

Aby zrzucić odpowiedzialność za wybuch wojny na Polskę, 31 sierpnia 1939 r. **Niemcy upozorowali polski atak na niemiecką radiostację w Gliwicach** – miejsce leżącym wówczas na terenie Rzeszy przy granicy z Polską. Członkowie SS opanowali radiostację i nadali audycję w języku polskim, w której wzywano Polaków do powstania. Propaganda niemiecka nadała tym wydarzeniom duży rozgłos. Obwieszczono, że jest to kolejna prowokacja Polaków, na którą Niemcy tym razem zdecydowali się odpowiedzieć.

Działania zbrojne przeciw Polsce Niemcy rozpoczęli 1 września 1939 r. Za początek wojny uznaje się otwarcie ognia przez pancernik „Schleswig-Holstein” (czytaj: szleswiś-holsztajn) w kierunku **polskiej placówki wojskowej na półwyspie Westerplatte** w Wolnym Mieście Gdańsku o godzinie 4.45. Około 200 żołnierzy pod dowództwem majora **Henryka Sucharskiego** i kapitana **Franciszka Dąbrowskiego** broniło jej przez **siedem dni**. Te wydarzenia nie wpłynęły na przebieg kampanii wrześniowej, ale stały się symbolem bohaterstwa polskich żołnierzy. Podobnie symbolicznego znaczenia nabrała **obrona Poczty Polskiej w Gdańsku** przez kilkudziesięciu pocztowców. Poddali się oni dopiero wtedy, gdy Niemcy podpalili budynek. Obrońcy zostali aresztowani, a następnie skazani na śmierć i rozstrzelani.

Niemcy równocześnie **zaatakowali z północy** (z Pomorza Zachodniego i Prus Wschodnich) oraz **z zachodu** (z Dolnego Śląska). Pomocnicze uderzenie nastąpiło od południa z terytorium okupowanych Czech oraz ze Słowacji (ze wsparciem jednostek słowackich).

Pomnik Obrońców Wybrzeża, półwysep Westerplatte, Gdańsk

Walki wzdłuż granic Rzeczypospolitej, czyli tak zwana **bitwa graniczna, trwająca do 3 września**, zakończyły się sukcesem wojsk niemieckich. Znaczne siły polskie okrążono na Pomorzu Gdańskim i zniszczono. Na granicy z niemiecką częścią Śląska wojska polskie stoczyły z niemieckimi jednostkami pancernymi zwycięską **bitwę pod Mokrą**, ale wobec przewagi nieprzyjaciela musiały się wycofać. Wojskom niemieckim udało się przełamać polskie pozycje obronne na styku Armii „Łódź” i Armii „Kraków”. Następnie Niemcy skierowali się na Warszawę. Rozbili również polską obronę na północy. Wobec liczebnej i technicznej przewagi Luftwaffe (lotnictwa niemieckiego) lotnictwo polskie nie było w stanie zapewnić ochrony wojskom lądowym czy bombardowanej stolicy, a tym bardziej zagrożić nacierającym wojskom niemieckim.

atak Niemców

bitwa graniczna

Niszczyciel ORP „Wicher” na obrazie Antoniego Suchanka, 1938 r., i armaty kalibru 130 mm, stanowiące podstawowe uzbrojenie okrętu

Wojna toczyła się nie tylko na lądzie, lecz także na morzu. W obronie polskiego wybrzeża okręty „Gryf” i „Wicher” stoczyły zwycięski pojedynek z dwoma niszczycielami niemieckimi. Zostały jednak zatopione przez lotnictwo niemieckie. Trzy polskie niszczyciele jeszcze przed wybuchem wojny opuściły Bałtyk i popłynęły do Wielkiej Brytanii, do której przedostały się również dwa okręty podwodne „Orzeł” i „Wilk”.

wypowiedzenie
wojny Niemcom
przez Wielką
Brytanię i Francję

Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom 3 września. Podobnie postąpiły brytyjskie dominia: Australia, Nowa Zelandia, Związek Południowej Afryki i Kanada. To sprawiło, że wojna polsko-niemiecka przekształciła się w konflikt światowy. **Agresja Niemiec na Polskę stała się początkiem II wojny światowej.** Zachodni sojusznicy Polski nie rozpoczęli jednak działań zbrojnych na szerszą skalę. Armia brytyjska nie była jeszcze do nich gotowa, a w swoich planach nie zakładała takiego wsparcia Polski. Natomiast we francuskich planach wojennych założono działania obronne bazujące na fortyfikacjach linii Maginota (czytaj: ma-żinota) na granicy z Niemcami (zobacz podręcznik do klasy 3). Brak ofensywy na froncie zachodnim ułatwił Niemcom kontynuowanie działań zbrojnych przeciw Polsce.

W tym czasie wojska polskie starały się wycofać za Wisłę i San na nowe pozycje obronne. Próba powstrzymania wojsk niemieckich, maszerujących na Warszawę od zachodu, zakończyła się ostatecznie niepowodzeniem.

Na północy **w rejonie Wizny nad Narwią** 720 polskich żołnierzy, pod dowództwem kapitana **Władysława Raginisa**, przez trzy dni (8–10 września) powstrzymywało niemiecką dywizję pancerną. Pozwoliło to na odwrót wojsk polskich na południe i organizację obrony stolicy. Ze względu na różnicę sił i śmierć większości polskich obrońców tę bitwę nazwano **polskimi Termopilami**.

Po przełamaniu polskiej obrony Niemcy przeszli Narew, a następnie Bug, i zagrozili Warszawie od północy i wschodu. Jednak próba jej natychmiastowego zdobycia, przeprowadzona 8 września przez niemiecką dywizję pancerną, się nie powiodła. Na południu 10 września Niemcy przekroczyli San. **Polskie plany oparcia obrony na linii Bug – Wisła – San przestały być aktualne.** Próba okrążenia wojsk polskich między Wisłą a Bugiem jednak nie udała się Niemcom. Na południu dotarli oni do Lwowa, którego jednak nie zdobyli. W rezultacie ponoszonych klęsk 13 września Naczelnny Wódz – marszałek Edward Rydz-Śmigły – polecił wojskom znajdującym się na południu i wschód od Warszawy **wycofać się na tak zwane przedmoście rumuńskie.**

przedmoście
rumuńskie

Przedmoście rumuńskie – w polskiej koncepcji militarnej południowo-wschodni obszar Polski, przylegający do granic węgierskiej i rumuńskiej. Jako jeden z ostatnich (obok rejonu Warszawa – Modlin) bastionów polskiej obrony miał umożliwić Wojsku Polskiemu wytrwanie do sojuszniczej ofensywy na Zachodzie.

Niemiecka kolumna wojsk pancernych podczas ataku na Polskę, wrzesień 1939 r.

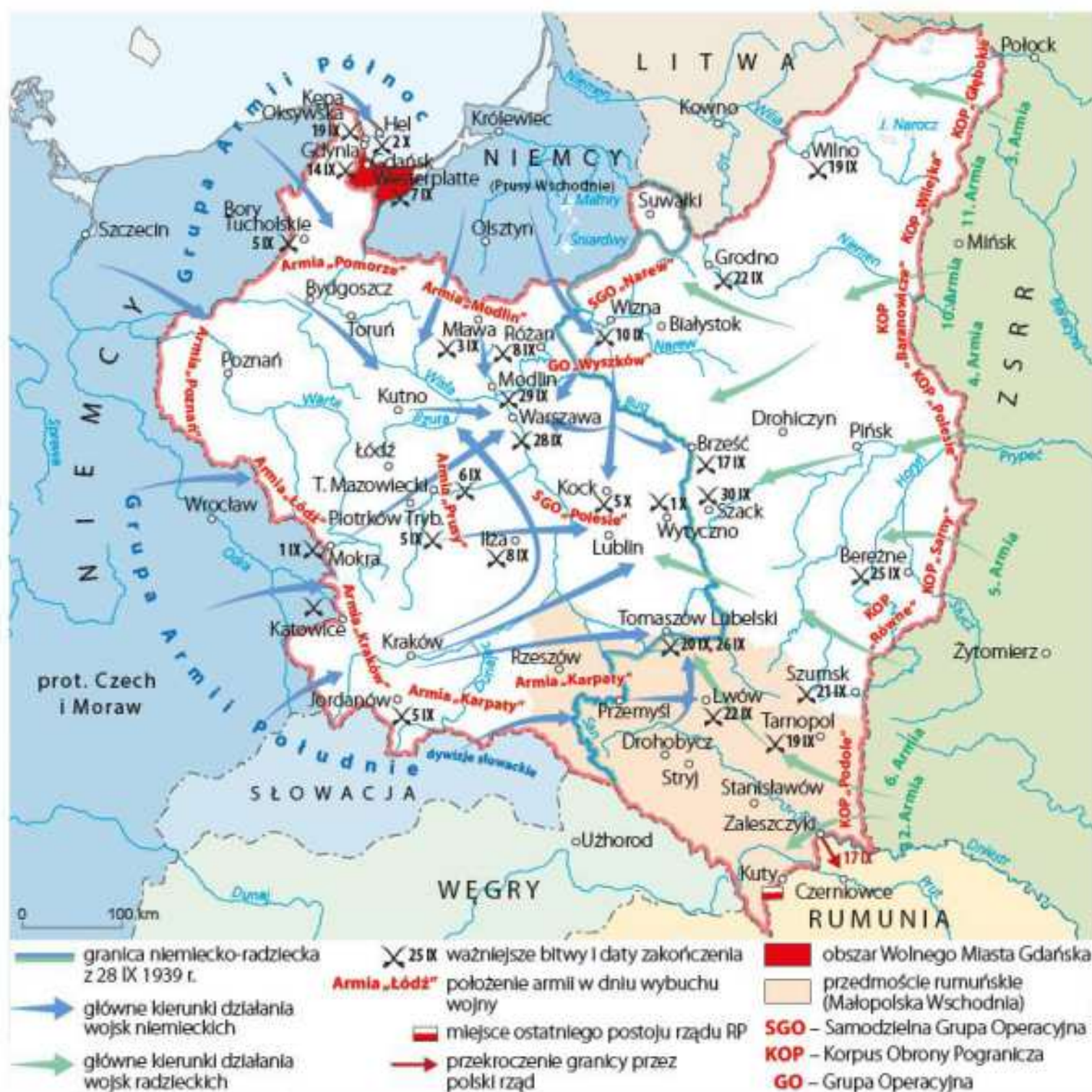

Wojska polskie odnosiły początkowo sukcesy w **bitwie nad Bzurą (pod Kutnem)**, gdzie dowodził generał **Tadeusz Kutrzeba**. Ta największa bitwa kampanii wrześniowej, stoczona w dniach **9–20 września**, zakończyła się jednak ostatecznie klęską. Jedynie nieliczne oddziały, głównie kawalerii, przedarły się w rejon Warszawy i Modlina.

bitwa nad Bzurą

Wielkopolska Brygada Kawalerii podczas bitwy nad Bzurą

Wojna obronna Polski w 1939 r.

Przebieg działań zbrojnych od agresji ZSRR (17 września) do zakończenia wojny obronnej Polski

agresja ZSRR

W godzinach rannych **17 września radzieckie wojska przekroczyły granicę Rzeczypospolitej**. Jednocześnie polskiemu ambasadorowi w Moskwie odczytano notę radzieckiego rządu, w której stwierdzano, że państwo polskie przestało istnieć. Poinformowano go, że w związku z tym traktaty polsko-radzieckie utraciły swoją moc, a Armia Czerwona wkroczyła, aby wziąć pod opiekę ludność zamieszkującą wschodnie tereny II Rzeczypospolitej. W rzeczywistości zrealizowano w ten sposób tajny protokół paktu Ribbentrop-Mołotow (zobacz podręcznik do klasy 3).

opór wojsk polskich

W chwili agresji ZSRR kampania wrześniowa była przegrana. Nie istniała już ciągła linia frontu, ale **wojska polskie nadal stawiały opór** na odizolowanych od siebie obszarach. Walczyły armie „Pomorze” i „Poznań” okrążone **nad Bzurą**. Silne zgromadzenia wojsk polskich znajdowały się **między Wisłą a Bugiem**. Na południu bro-

nił się **Lwów**, a na północy – odcięty od reszty kraju rejon **Oksywia** (Gdynia) i **Helu**.

Agresji ZSRR Polacy zdolali przeciwstawić nieliczne jednostki **Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP)** liczące kilkanaście tysięcy żołnierzy oraz oddziały garnizonowe i improwizowane jednostki tworzone na bazie ośrodków zapasowych dywizji. Część oddziałów KOP już wcześniej przerzucono na front niemiecki. Pozostałe, uzupełnione rezerwistami, były (podobnie jak oddziały garnizonowe) w większości słabo wyszkolone i niedostatecznie uzbrojone, zwłaszcza w broń ciężką. Łącznie polskie siły na wschód od Bugu liczyły niewiele ponad **200 tysięcy żołnierzy**.

Sowiecki plakat propagandowy z września 1939 r.

Napis na plakacie głosi w języku ukraińskim:
„Wyciągnęliśmy ręce do braci, aby ich plecy się wyprostowały i odeszło w mrok wieków nikczemne królestwo bata”.

Wobec sowieckiej agresji **obrona oparta na przedmościu rumuńskim stała się niemożliwa**. Marszałek Rydz-Śmigły rozkazał wojskom polskim, by unikały walki z Armią Czerwoną i wycofywały się do Rumunii lub na Węgry. W zaistniałej sytuacji militarnej oraz wobec braku łączności z walczącymi jeszcze wojskami **prezydent Ignacy Mościcki, premier Felicjan Sławoj-Składkowski i Naczelnny Wódz Edward Rydz-Śmigły opuścili kraj**, przekraczając granicę z Rumunią.

W wielu miejscach Polacy stawili opór wkraczającej Armii Czerwonej. Charakter symboliczny miała **obrona Wilna przez polską młodzież**, podjęta po wycofaniu się regularnego wojska. Grodno zostało zdobyte przez Armię Czerwoną dopiero po trzydniowych walkach. Bez walki **skapitulował Lwów**, który dotąd skutecznie odpierał ataki niemieckie. Ostatni zakończony sukcesem bój z Armią Czerwoną 28 września **pod Szackiem** stoczyło zgrupowanie oddziałów KOP, dowodzone przez generała **Wilhelma Orlik-Rückemanna** (czytaj: orlik-rukemana).

Nadal toczyły się walki z Niemcami – szczególnie zacięte na Lubelszczyźnie w rejonie **Tomaszowa Lubelskiego**, gdzie zakończyły się 26 września. **Warszawa skapitulowała 28 września**, a dzień później – twierdza **Modlin**. Na **Wybrzeżu** najdłużej (do 2 października) broniły się wojska polskie na **Helu**.

Generałowie niemieccy i radzieccy odbierają wspólną defiladę zwycięstwa Wehrmachtu i Armii Czerwonej, Brześć, 22 września 1939 r.

kapitulacja
Warszawy

Pomnik prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego na warszawskim placu Bankowym

Do historii przeszło ostatnie przemówienie prezydenta Starzyńskiego do mieszkańców Warszawy, w którym powiedział: „Gdy teraz do was mówię, widzę ją przez okna w całej wielkości i chwale, otoczoną kłębam dymu, rozczwienioną płomieniami ognia, wspaniałą, niezniszczalną, wielką, walczącą Warszawę. I choć tam, gdzie miały być wspaniałe sierocińce – gruzy leżą, choć tam, gdzie miały być parki – dziś są barykady gęsto trupami pokryte, choć płoną nasze biblioteki, choć palą się szpitale – [...] Warszawa broniąca honoru Polski jest u szczytu swej wielkości i chwały”. Po kapitulacji Starzyńskiego aresztowano i zamordowano w grudniu 1939 r.

SGO „Polesie”

Najdłużej walczyła **Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie”**, stacjonująca początkowo przy wschodniej granicy. Po agresji sowieckiej jej dowódca – generał **Franciszek Kleeberg** – ze względu na brak możliwości przedostania się na Węgry lub do Rumunii zdecydował się przyjść z odsieczą okrajonej Warszawie. Po drodze startł się z oddziałami Armii Czerwonej. Następnie **pod Kockiem** SGO „Polesie” stoczyła bitwę z niemiecką dywizją zmotoryzowaną, której zadała ciężkie straty. Została jednak okrążona przez kolejne jednostki Wehrmachtu. W tej sytuacji i z powodu wyczerpania amunicji **5 października** generał Kleeberg podjął decyzję o kapitulacji. Tym samym **ostatnie regularne zgrupowanie wojsk polskich złożyło broń**.

koniec wojny obronnej Polski

przewaga militarna Niemiec

O przebiegu działań zbrojnych i przegraniu przez Polskę wojny obronnej zdecydował **stosunek sił korzystny dla Niemiec**, a zwłaszcza ich **przewaga techniczna – czołgi, samoloty, artyleria, środki transportu**. Koncentracja dywizji pancernych i zmechanizowanych umacniała niemiecką dominację na głównych kierunkach uderzeń i umożliwiła przełamanie polskiej obrony. Liczne samochody ciężarowe i motocykle pozwalały niemieckiej piechocie szybko się przemieszczać. **Brak realnej pomocy** ze strony **Francji i Wielkiej Brytanii** oraz **agresja ZSRR** przesądziły o losie kampanii wrześniowej mimo bohaterstwa polskich żołnierzy.

	Niemcy	Polska
żołnierze	1,5 mln	1,05 mln
czołgi	2600	600 (w większości przestarzałe)
samoloty bojowe	1400	400

Stosunek sił na froncie polsko-niemieckim

28 września ZSRR i Niemcy zawarły nowe porozumienie co do **podziału ziem polskich**. **Linie graniczną** między tymi państwami wyznaczono na **Bugu i Sanie**.

co w stosunku do ustaleń paktu Ribbentrop–Mołotow oznaczało korektę na korzyść Niemiec.

Bilans kampanii wrześniowej

Podczas walk **poległo około 70 tysięcy polskich żołnierzy**, a około **140 tysięcy** zostało **rannych**. Do niewoli niemieckiej trafiło ponad 400 tysięcy żołnierzy, a do sowieckiej – ponad 250 tysięcy. Blisko 85 tysięcy udało się przekroczyć granice rumuńską, węgierską, litewską i łotewską. Część z nich przedostała się do Francji, gdzie formowano oddziały Wojska Polskiego. Historycy szacują, że zginęło również około **300 tysięcy cywilów**.

straty polskie

Niemcy ponieśli znacznie mniejsze straty, ale **zużycie sprzętu, paliwa i amunicji** było bardzo duże. Zmusiło to Hitlera do **odłożenia terminu kolejnej agresji**. Dopiero na wiosnę 1940 r. stan wojsk niemieckich pozwolił mu rozpocząć ofensywę na zachodzie Europy.

straty Niemiec

Podczas kampanii wrześniowej zarówno Wehrmacht, jak i Armia Czerwona dokonały licznych **zbrodni na polskich żołnierzach oraz ludności cywilnej**. Już 1 września (5 minut przed atakiem na Westerplatte) Luftwaffe rozpoczęła bombardowanie Wielunia leżącego w pobliżu granicy, mimo że nie było w nim wojsk polskich. Zginęło kilkuset cywilów, a centrum miasta doszczętnie zniszczono. W **Bydgoszczy** i okolicy **Niemcy** w odwecie za stłumienie powstania wywołanego przez dywersantów i miejscową ludność niemiecką przeprowadzili egzekucję ponad tysiąca Polaków. W **Katowicach** żołnierze i miejscowi Niemcy zamordowali ponad 100 Polaków, głównie byłych powstańców śląskich i harcerzy. W **Ciepielowie** żołnierze Wehrmachtu zabili około 300 polskich jeńców. Natomiast żołnierze **Armii Czerwonej** zamordowali między innymi **oficerów floty pińskiej**, a w **Grodnie** – co najmniej 200 obrońców miasta.

Rozstrzelanie Polaków w Bydgoszczy przez niemieckich żołnierzy, 9 września 1939 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów kolejne etapy kampanii wrześniowej. Wymień najważniejsze bitwy, które stały się symbolami bohaterstwa obrońców Polski.
2. Wyjaśnij, jakie konsekwencje wojskowe i polityczne miało wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium Polski.
3. Podaj przykłady zbrodni wojennych, jakich dopuścili się wojska niemieckie i radzieckie.
4. Oceń, czy we wrześniu 1939 r. wojska polskie miały szansę powstrzymać agresorów. Jakie były najważniejsze – twoim zdaniem – przyczyny przegranej przez Polskę wojny obronnej? Uzasadnij swoją opinię.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 10

- Niemiecki plan ataku na Polskę zakładał zastosowanie taktyki **Blitzkriegu** – wojny błyskawicznej.

s. 16

- **Armia niemiecka dysponowała zdecydowaną przewagą** we wszystkich rodzajach wojsk, zwłaszcza w **bronii pancernej, artylerii i lotnictwie**.

s. 11

- **Niemiecka agresja rozpoczęła się 1 września 1939 r.** ostrzelaniem **polskiej placówki wojskowej na półwyspie Westerplatte** w Wolnym Mieście Gdańsku.

s. 11

- W trwającej do 3 września **bitwie granicznej** Niemcy przełamali polski front.

s. 12

- **Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom 3 września. Nie podjęły jednak działań ofensywnych.**

s. 12

- **Nie udało się powstrzymać Niemców na linii Bug – Wisła – San.** Dlatego polska obrona miała się oprzeć na **przedmościu rumuńskim**.

s. 13

- W dniach 9–20 września nad Bzurą stoczono **największą bitwę kampanii wrześniowej**.

s. 14

- **Związek Radziecki dokonał agresji na Polskę 17 września.** Uniemożliwiła ona zorganizowanie obrony na przedmościu rumuńskim. **Przedstawiciele najwyższych polskich władz cywilnych i wojskowych opuścili kraj.**

s. 14

- **Nieliczne polskie oddziały stawiały krótkotrwały opór Armii Czerwonej lub próbowały przebieć się do Rumunii.**

s. 15

- **Warszawa, oblężona przez Niemców, skapitulowała 28 września.**

s. 16

- Ostatnim dużym zgrupowaniem polskim, które toczyło walki z Niemcami, była **SGO „Polesie”**. Skapitulowała ona 5 października po bitwie pod Kockiem.

s. 17

- **Straty w uzbrojeniu poniesione przez Niemców** (zniszczony i uszkodzony sprzęt) oraz zużycie paliwa i amunicji **zmusiły Hitlera do przełożenia terminu rozpoczęcia ofensywy na Zachodzie.**

2. Sytuacja międzynarodowa i działania wojenne do czerwca 1941 r.

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z rozwojem sytuacji politycznej i przebiegiem działań zbrojnych w Europie w początkowym okresie wojny;
- zrozumiesz konsekwencje sojuszu III Rzeszy i ZSRR dla Europy.

Rozwój sytuacji militarnej i politycznej w Europie od końca września 1939 r. do kwietnia 1940 r.

Polska, tocząca walki w ramach kampanii wrześniowej z wojskami niemieckimi, a następnie także z radzieckimi, nie doczekała się rozpoczęcia walk na Zachodzie przez swoich sojuszników. Francuzi sądzili, że bezpieczeństwo ich krajowi zapewni linia Maginota. Nie podejmowali więc działań ofensywnych. Ograniczali się do patrolowania przygranicznych rejonów Niemiec z pomocą lotnictwa, które ponadto rozrzucało tam ulotki propagandowe. Tę sytuację nazwano **dziwną wojną** lub **wojną siedzącą**.

dziwna wojna

Przekrój linii Maginota przedstawiający część naziemną i podziemną

Bunkry na francuskiej linii Maginota

Linia Maginota rozciągała się wzdłuż granicy z Niemcami na długości 450 km. Składała się z ok. 5800 fortyfikacji i umocnień różnego typu.

W tym czasie, **jesienią 1939 r.**, ZSRR wymusił na rządach Estonii, Łotwy i Litwy **traktaty** pozwalające oddziałom Armii Czerwonej zająć bazy na terytoriach tych państw. Było to ważne posunięcie Stalina na drodze do ich podporządkowania.

Natomiast **niepowodzeniem zakończyła się próba uzależnienia Finlandii**. Stalin zażądał od tego państwa między innymi przesunięcia granicy na Przesmyku

wojna zimowa

Karelskim, na którym znajdowała się główna linia fińskich umocnień, osłaniających kraj przed ewentualnym atakiem ZSRR. Rząd Finlandii nie zgodził się na radzieckie żądania. W tej sytuacji Stalin rozpoczął wojnę. **Wojna zimowa** trwała **od 30 listopada 1939 r. do 13 marca 1940 r.** Dopiero w lutym 1940 r. Armia Czerwona zmusiła wojska fińskie do odwrotu z pozycji obronnych zajmowanych przez nie na granicy. Mimo przewagi w liczebności wojsk i w sprzęcie nie potrafiła jednak ostatecznie ich pokonać. Wojska radzieckie były nieudolnie dowodzone, a ponadto w toku wojny okazały się nieprzygotowane do walki w surowych warunkach klimatycznych. Finowie potrafili wykorzystać te czynniki, podobnie jak znajomość terenu. Ważną rolę odegrało bohaterstwo żołnierzy fińskich walczących w obronie ojczyzny.

Sytuacja militarna Finów nie była jednak łatwa. Nie udało im się utrzymać głównej linii obronnej na granicy. Ponadto brakowało im uzbrojenia, a zwłaszcza amunicji. Dlatego **Finlandia zgodziła się na część radzieckich żądań. Zachowała niepodległość**, natomiast na mocy traktatu pokojowego podpisanego w Moskwie przekazała ZSRR pograniczne terytoria, między innymi Przesmyk Karelski.

Polegli żołnierze radzieccy i zniszczony sprzęt bojowy podczas wojny z Finlandią, styczeń 1940 r.

Rzeczony sytuacji w Europie od inwazji III Rzeszy na Danię i Norwegię do kapitulacji Francji oraz aneksji państw bałtyckich przez ZSRR

podboje III Rzeszy na Zachodzie

9 kwietnia 1940 r. Niemcy zaatakowali Danię i Norwegię. Danię opanowali natychmiast, co pozwoliło im na przejęcie kontroli nad cieśninami łączącymi Morze Bałtyckie z Morzem Północnym. **Norwegowie**, wspierani przez **brytyjsko-francusko-polski korpus ekspedycyjny**, stawiali zacięty **opór do 10 czerwca**. Najcięższe walki toczyły się o port i miasto **Narwik**.

W miesiąc później, **10 maja, III Rzesza zaatakowała Francję** oraz neutralne: **Belgię, Holandię i Luksemburg**. Ten ostatni Niemcy opanowali już w pierwszym dniu inwazji. Wojska holenderskie skapitulowały 14 maja, a rząd i królowa udali się na emigrację.

Przełamanie frontu w południowej Belgii pozwoliło **niemieckim dywizjom pancernym i zmotoryzowanym na ominięcie linii Maginota** od północy. Następnie 26 maja Niemcy dotarli do francuskiego portu Calais (czytaj: kale) nad kanałem La Manche. W rezultacie odcięli duże siły brytyjsko-francusko-belgijskie w północnej Francji i Belgii. **Belgia skapitulowała 28 maja**, a jej rząd opuścił kraj i udał się na emigrację. Jedynie **część alianckich oddziałów** (335 tysięcy żołnierzy, w tym ponad 200 tysięcy Brytyjczyków), **odciętych na północy**, zdołała się **ewakuować do Anglii przez port w Dunkierce**. Nie uratowano natomiast większości sprzętu wojkowego oraz ciężkiej broni, zwłaszcza czołgów i dział, które pozostawiono na plaży.

Konsekwencją klęsk poniesionych przez **aliantów** we Francji było wycofanie korpusu ekspedycyjnego z Norwegii. W związku z tym **wojska norweskie skapitulowały 10 czerwca**, a król i rząd udali się do Anglii. Współpracę z Niemcami podjął **przywódca norweskich faszystów Vidkun Quisling** (czytaj: widkun kwislink). Jego nazwisko stało się synonimem **kolaboracji**. Dzięki zajęciu Norwegii Niemcy zabezpieczyli dla swojej gospodarki dostawę szwedzkiej rudy żelaza, co było bardzo istotne dla ich przemysłu zbrojeniowego.

Alianci – sojusznicy; w czasie II wojny światowej państwa koalicji walczące z hitlerowskimi Niemcami, a następnie – także z Włochami i Japonią (Osią Berlin – Rzym – Tokio).

Kolaboracja – współpraca z władzami okupacyjnymi wbrew interesom własnego narodu oraz czerpanie z tego korzyści; synonim zdrady. Ten termin zyskał negatywne znaczenie podczas II wojny światowej; wcześniej oznaczał po prostu współpracę.

Wojska francuskie nie były w stanie odeprzeć sił niemieckich nacierających z północy. Ponościły kolejne klęski i **14 czerwca**, w pięć tygodni od początku niemieckiej agresji, **opuściły Paryż bez walki**. Cztery dni wcześniej **do wojny po stronie Niemiec przystąpiły Włochy**. Wśród francuskich polityków zwolennicy dalszej walki znajdowali się w mniejszości. Dlatego **22 czerwca marszałek Philippe Pétain** (czytaj: filip petę), stojący na czele **nowego rządu**, podpisał zawieszenie broni, oznaczające **faktyczną kapitulację Francji**. Na żądanie Hitlera odbyło się to w Compiègne (czytaj: kąpień) – w tej samej miejscowości i w tym samym wagonie kolejowym, w którym 11 listopada 1918 r. Niemcy podpisały zawieszenie broni kończące I wojnę światową.

Żołnierze niemieccy pod łukiem Triumfalnym w Paryżu, 14 czerwca 1940 r.

kapitulacja Francji

państwo Vichy

Niemcy okupowali odtąd **północną część Francji** z Paryżem oraz **całe francuskie wybrzeże atlantyckie**. Alzację i Lotaryngię włączono do Niemiec. Na pozostałych obszarach Francji **powstało Państwo Francuskie**, nazywane **Vichy** (czytaj: wiszi) od nazwy miejscowości, w której rezydowały władze. Na jego czele stanął marszałek Pétain, wobec którego lojalność zachowały kolonie francuskie. **Francuzi przeciwni kolaboracji, będący zwolennikami kontynuowania walki z Niemcami** skupili się natomiast wokół **pułkownika Charles'a de Gaulle'a** (czytaj: szarla de gola), który przewodził **Komitetowi Wolnej Francji** i wojskom Wolnej Francji, organizowanym na emigracji.

włączenie państw bałtyckich do ZSRR

W tym czasie **Stalin** realizował swoje cele w Europie Środkowo-Wschodniej. **W czerwcu 1940 r.** wymusił na rządach **Litwy, Łotwy i Estonii** zgodę na wprowadzenie na ich terytorium kolejnych jednostek Armii Czerwonej, co oznaczało faktyczną okupację tych państw. Nowe władze państw bałtyckich, narzucone przez ZSRR, zwróciły się formalnie o **włączenie ich do Związku Radzieckiego**, do czego doszło **na początku sierpnia**. Ponadto na przełomie czerwca i lipca Stalin zmusił **Rumunię do przekazania ZSRR terytoriów Besarabii i północnej Bukowiny**.

współpraca Niemiec i ZSRR

Współpraca Niemiec i ZSRR do 1941 r.

- W lutym 1940 r. oba państwa zawarły układ gospodarczy. III Rzesza uzyskiwała od strony radzieckiej surowce i paliwo oraz żywność, dzięki czemu prowadzenie wojny stało się dla Niemców łatwiejsze. Ponadto Stalin udostępnił okrętom niemieckim bazę morską w pobliżu Murmańska, pozostającą poza zasięgiem floty brytyjskiej.
- W zamian Niemcy sprzedawały Związkowi Radzieckiemu uzbrojenie oraz pomagały w rozwoju sił morskich.
- W połowie 1940 r. stosunki radziecko-niemieckie się pogorszyły. Stalin postrzegał efektowne sukcesy Niemiec i ich umacnianie się jako potencjalne zagrożenie w przyszłości. Hitlera niepokoiło umacnianie się ZSRR w Europie Środkowo-Wschodniej oraz zainteresowanie tego państwa wpływami na Bałkanach.
- Współpracy gospodarczej jednak nie zawieszono, a w styczniu 1941 r. zawarto nowy układ handlowy.

Rozwój sytuacji międzynarodowej w 2. połowie 1940 r. (po kapitulacji Francji)

Po kapitulacji Francji **Hitler proponował Wielkiej Brytanii zawarcie pokoju** w zamian za uznanie przez nią niemieckich zdobyczy w Europie. **Nowy** (od 10 maja 1940 r.) **brytyjski rząd**, na którego czele stanął **Winston Churchill** (czytaj: łinston czerczil), **stanowczo odrzucił te propozycje**. W tej sytuacji Hitler podjął decyzję o **przygotowaniu inwazji na Wielką Brytanię**.

„ *Nie zaprzestaniemy walki, dopóki wolność nie zostanie przywrócona.*

~ Anthony Eden – brytyjski minister spraw zagranicznych

bitwa powietrzna
o Anglię

Niemcy planowali wyeliminowanie najpierw sił powietrznych przeciwnika, a także chcieli złamać wolę walki Brytyjczyków przez bombardowanie miast. Skierowali więc nad Wyspy Brytyjskie swoją Luftwaffe. Rozpoczęła się **bitwa powietrzna o Anglię**, która trwała **od 10 lipca do 31 października 1940 r.** Brały w niej udział również polskie dywizjony myśliwskie (zobacz rozdz. I.6.), stanowiące część Royal Air Force (czytaj: rojal er fors, RAF – Królewskie Siły Powietrzne). Te zmagania zakończyły się **zwycięstwem Wielkiej Brytanii** – w obliczu coraz większych strat Hitler zrezygnował z kontynuowania nalotów na dużą skalę. Nie udało mu się wyeliminować brytyjskiego lotnictwa, a brytyjska flota miała przewagę na morzach. Dlatego Hitler odstąpił od planów inwazji na Wyspy Brytyjskie. Rozpoczął natomiast przygotowania do ataku na ZSRR w następnym roku.

Niemieckie bombowce nad Londynem i londyńska ulica po nalocie bombowym

W maju 1940 r. premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill oświadczył: „Nie mam nic do dania, tylko krew, trud, łzy i pot. Czekają nas najcięższa próba. Mamy przed sobą wiele, wiele długich miesięcy walki i cierpienia [...]. Pytacie, jaka jest nasza polityka? Odpowiadam, prowadzić wojnę na morzu, na lądzie i w powietrzu z całą mocą i siłą...”.

Źródło historyczne

Wytyczne Adolfa Hitlera do sposobu prowadzenia wojny lotniczej i morskiej przeciwko Anglii, 1 sierpnia 1940 r.

Celem stworzenia warunków do ostatecznego powalenia Anglii zamierzam kontynuować wojnę w powietrzu i na morzu przeciwko angielskiej metropolii w ostrzejszej formie niż dotychczas.

W związku z tym rozkazuję:

Jednostki lotnictwa niemieckiego zwalczą możliwie szybko wszystkimi będącymi w ich dyspozycji siłami lotnictwo angielskie. Naloty należy kierować przede wszystkim przeciwko jednostkom latającym, ich organizacjom naziemnym i zaopatrzeniowym, poza tym przeciwko przemysłowi lotniczemu łącznie z przemysłem wytwarzającym sprzęt przeciwlotniczy.

Po uzyskaniu pewnej czasowej względnie lokalnej przewagi powietrznej należy wojnę powietrzną kontynuować przeciwko portom, ze szczególnym uwzględnieniem magazynów z zapasami w głębi kraju. [...]

Marynarce wojennej pozostawia się równocześnie wolną rękę odnośnie do przewidzianego zaostrożenia wojny na morzu.

Wiek XX w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 195.

Ćwiczenie

Scharakteryzuj strategię, którą przyjął Hitler w celu pokonania Wielkiej Brytanii.

We wrześniu 1940 r. wojska włoskie rozpoczęły **ofensywę w Afryce Północnej** – zaatakowały **Egipt**, uzależniony od Wielkiej Brytanii. Celem ataku było przejęcie kontroli nad **Kanałem Sueskim**. Jednak **Brytyjczycy** powstrzymali tę ofensywę, a następnie **wyparli wojska włoskie z Egiptu**.

Ważną rolę w niemieckich planach ekspansji w Europie **odgrywały Bałkany**. Wynikało to zarówno ze **względów strategicznych** (możliwość prowadzenia działań przeciwko Wielkiej Brytanii we wschodniej części Morza Śródziemnego), jak i **gospodarczych** (m.in. panowanie nad **polami naftowymi w Rumunii**). We wrześniu 1940 r. **Niemcy, Włochy i Japonia** zacieśniły współpracę – podpisały w Berlinie tak zwany **pakt trzech**. W listopadzie do tego porozumienia przystąpiły kolejne państwa: **Słowacja** oraz **Węgry i Rumunia**, rywalizujące ze sobą o przyjaźń III Rzeszy. Wzmocniło to pozycję polityczną Niemiec na Półwyspie Bałkańskim.

Ekspansję na Bałkanach podjął również Mussolini. **W październiku 1940 r. wojska włoskie dokonały agresji na Grecję** z terytorium Albanii. Jednak **wojska greckie**, wspierane przez flotę brytyjską, **zdołały odeprzeć atak**, a nawet same przeszły do kontrofensywy i wkroczyły do Albanii.

Europa przed agresją III Rzeszy i jej sojuszników na Jugosławię i Grecję (kwiecień 1941 r.)

Na mapie przedstawiono zmiany granic w Europie w 1940 r., tereny podbite i okupowane przez III Rzeszę, ZSRR i Węgry.

Ćwiczenie

Scharakteryzuj sytuację polityczno-militarną Niemiec i ich sojuszników w początkowym etapie II wojny światowej.

bitwa o Atlantyk

Pierwszy okres bitwy o Atlantyk

Do inwazji na Wyspy Brytyjskie nie doszło, ale sytuacja Wielkiej Brytanii pozostawała trudna. Zaopatrzenie jej przemysłu w surowce oraz ludności w żywność opierało się w ogromnej części na dostawach **drogą morską** z kolonii oraz z USA. **Niemcy**, po zajęciu Norwegii i Francji, **podjęli próbę odcięcia Brytyjczyków od zaopatrzenia** z pomocą swojej marynarki wojennej – **Kriegsmarine** (czytaj: krigsmarine). Wykorzystali do tego początkowo okręty nawodne, które podejmowały samotne rajdy po Atlantyku i **atakowały statki handlowe**. Jednak **zatopienie przez Brytyjczyków** w maju 1941 r. nowoczesnego **pancernika „Bismarck”** spowodowało, że Niemcy zaprzestali dalekomorskich rajdów. Większość ich okrętów nawodnych schroniła się w portach i rzadko je opuszczała w następnych latach.

Największe zagrożenie dla **brytyjskiej Royal Navy** (czytaj: rojal nejwi, Królewskiej Marynarki Wojennej) stanowiły od początku **niemieckie okręty podwodne – U-Booty**. Po wycofaniu przez Niemców z walki okrętów nawodnych to na U-Bootach spoczął główny ciężar prowadzenia wojny na morzu i do nich należało **przerywanie brytyjskich linii zaopatrzeniowych**. Sukcesy przyniosła Niemcom taktyka **wilczych stad**, czyli skoordynowanego, równoczesnego ataku grupy U-Bootów na płynący konwój. Pozwalała ona niszczyć wiele statków przy minimalnych stratach własnych. **W latach 1941–1942 U-Booty zatopiły ponad półtora tysiąca alianckich statków**. Jednak **bitwa o Atlantyk nie przyniosła Niemcom oczekiwanego zwycięstwa**. Stocznie brytyjskie mogły zastąpić zatopione statki nowo wybudowanymi. Uzyskiwały także okręty w ramach współpracy ze Stanami Zjednoczonymi. **Niemcom nie udało się przerwać dostaw zaopatrzenia do Wielkiej Brytanii**.

Pokład brytyjskiego pancernika „Prince of Wales”, w tle widoczny krążownik liniowy „Hood”, maj 1941 r.

Niemcy zatopili HMS „Hood” 24 maja 1941 r., wkrótce po wykonaniu powyższego zdjęcia. Dokonał tego okręt „Bismarck”, który sam został zatopiony 3 dni później.

Rozwój sytuacji w Europie i Afryce w 1. połowie 1941 r.

W marcu 1941 r. **do paktu trzech przystąpiła Bułgaria**, a wojska niemieckie wkroczyły na jej terytorium. Do paktu początkowo dołączyła również **Jugosławia**. Jej regent – książę Paweł – uważał, że jest to jedyny sposób zapewnienia państwu nienaruszalności jego terytorium i niezależności w ramach nowego porządku politycznego na Bałkanach, jaki ukształtował się pod wpływem Niemiec. Jednak w wyniku przewrotu wojskowego **proniemiecki rząd jugosłowiański obalono**,

wojna na Bałkanach

a nowe probrytyjskie władze doprowadziły do natychmiastowego **wystąpienia Jugosławii z paktu trzech**.

Z terytorium Węgier, Rumunii i Bułgarii **6 kwietnia 1941 r. Niemcy zaatakowali Jugosławię i Grecję**. W tej kampanii, oprócz sił niemieckich, wzięły udział także wojska włoskie i węgierskie. W samej Jugosławii **chorwaccy nacjonaści (ustasze)**, sprzymierzeni z Niemcami, ogłosili **powstanie Niezależnego Państwa Chorwackiego**. Na jego czele stanął **Ante Pavelić**. Te wydarzenia przyspieszyły rozpad wielonarodowościowej armii i państwa jugosłowiańskiego. W rezultacie 17 kwietnia **Jugosławia** podpisała bezwarunkową **kapitulację**.

Upadek Jugosławii przyspieszył klęskę Grecji, która – mimo pomocy brytyjsko-australijsko-nowozelandzkiego korpusu ekspedycyjnego – nie była w stanie powstrzymać wojsk włoskich i niemieckich. **Do końca kwietnia opanowały one lądową część Grecji**. Król opuścił kraj i udał się do Wielkiej Brytanii, gdzie powstał również **grecki rząd na uchodźstwie**. 1 czerwca **Niemieckie wojska powietrzno-desantowe zdobyły Kretę**.

Niemcy w zajętych Atenach – zawieszenie flagi III Rzeszy na Akropolu, maj 1941 r.

W Afryce północnej Brytyjczycy kontynuowali kontrofensywę przeciw wojskom włoskim. W lutym 1941 r. zajęli **wschodnią część Libii** (Cyrenajkę). Niemal całkowicie pokonali Włochów, jednak sytuacja zmieniła się, gdy siły włoskie wzmocnił **niemiecki Afrika Korps generała Erwina Rommła**. W wyniku **niemiecko-włoskiej kontrofensywy** Brytyjczyków wyparto z Libii. **Rommel nie zdołał jednak zdobyć twierdzy Tobruk ani dotrzeć do Kanału Sueskiego**, który był głównym celem ofensywy.

wojna w Afryce północnej

PYTANIA I POLECENIA

1. Wymień główne etapy wojny i aneksji przeprowadzanych w Europie od października 1939 r. do czerwca 1941 r.
2. Scharakteryzuj cele realizowane w omawianym okresie przez III Rzeszę Niemiecką i Związek Radziecki.
3. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla przebiegu II wojny światowej miała bitwa o Anglię.
4. Oceń, jakie konsekwencje dla państw europejskich i ich mieszkańców przyniósł sojusz Hitlera i Stalina.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 19

- Od września 1939 do kwietnia 1940 r. na froncie zachodnim działania zbrojne miały ograniczony charakter (tzw. **dziwna wojna**).

s. 20

- **Próba podporządkowania Finlandii przez ZSRR (wojna zimowa, listopad 1939 – marzec 1940 r.) zakończyła się niepowodzeniem.**

s. 20

- Od kwietnia do czerwca 1940 r. III Rzesza podbiła kolejno: **Danię, Luksemburg, Holandię, Belgię, Norwegię i Francję.**

s. 22

- **Większa część Francji znalazła się pod okupacją, natomiast w jej południowo-wschodniej części powstało państwo Vichy, współpracujące z Niemcami.**

s. 22

- **Latem 1940 r. Stalin doprowadził do włączenia państw bałtyckich do ZSRR. Ponadto zagarnął rumuńskie Besarabię i północną Bukowinę.**

s. 22

- **W latach 1939–1941 III Rzesza i Związek Radziecki współpracowały ze sobą na polu gospodarczym i wojskowym. Jednak dochodziło też do napięć między tymi państwami.**

s. 23

- **Bitwa powietrzna o Anglię (lipiec – październik 1940 r.) zakończyła się klęską Niemiec. W konsekwencji nie doszło do planowanej inwazji na Wielką Brytanię.**

s. 26

- **Bitwa o Atlantyk, której celem było przerwanie linii zaopatrzeniowych Wielkiej Brytanii, nie przyniosła Niemcom zwycięstwa.**

s. 27

- **Wojna na Bałkanach (kwiecień 1941 r.) zakończyła się podbojem Jugosławii i Grecji przez Niemcy oraz sprzymierzone z nimi państwa. Powstało wówczas m.in. faszystowskie Niezależne Państwo Chorwackie.**

s. 27

- **Przebieg wojny w Afryce północnej nie przyniósł ostatecznego rozstrzygnięcia w 1941 r.**

3. Działania militarne i polityczne od ataku Niemiec na ZSRR (czerwiec 1941 r.) do końca 1943 r.

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o działaniach militarnych, które zadecydowały o przebiegu wojny niekorzystnym dla państw osi;
- dowiesz się, jak kształtował się nowy układ sił politycznych na świecie;
- poznasz różnice w polityce niemieckiej wobec okupowanych terenów Europy Zachodniej i Wschodniej.

Działania militarne od agresji Niemiec na ZSRR oraz Japonii na USA do końca 1943 r.

Hitler nie zamierzał zakończyć podboju Europy Wschodniej na ziemiach polskich, a sojusz ze Stalinem traktował jako chwilowy. Dlatego **22 czerwca 1941 r. Niemcy**, wspierane przez wojska **włoskie, rumuńskie, węgierskie i słowackie, zaatakowały ZSRR**. Wojnę wypowiedziała mu również **Finlandia**. Termin natarcia opóźniono o parę miesięcy w stosunku do planowego z powodu zaangażowania III Rzeszy w agresję na Bałkanach.

atak Niemiec
na ZSRR

Początkowo Niemcy i ich sojusznicy szybko posuwali się w głąb terytorium przeciwnika – realizowali taktykę Blitzkriegu. Do końca 1941 r. rozbili wojska radzieckie zarówno skoncentrowane w okręgach przygranicznych, jak i stacjonujące w głębi kraju. Na północy dotarli do **Leningradu** (dzisiejszy Petersburg) i rozpoczęli **oblężenie miasta trwające 900 dni** (od września 1941 do stycznia 1944 r.). Na południu Niemcy zdobyli **Kijów**, a następnie – **Charków i Odessę** oraz **Krym** (bez Sewastopola). Wraz z nadejściem jesieni, a następnie zimy, tempo ich działań spadło jednak z powodu trudnych warunków pogodowych – ulewnych deszczów, zmieniających drogi w bagno, oraz mrozu, na który niemieccy żołnierze nie byli dostatecznie przygotowani. **W grudniu 1941 r.** Niemcy znaleźli się **na przedpolach Moskwy**. W wyniku radzieckiej kontrofensywy zostali jednak **odepchnięci od stolicy ZSRR**. W lutym 1942 r. znaleźli się znów w odległości **300 km od Moskwy**.

Front wschodni w latach 1941–1943

Mapa ukazuje przebieg linii frontu z grudnia 1941 r. i z listopada 1942 r. (najdalszy zasięg wojsk niemieckich). W agresji na ZSRR wzięły udział: Niemcy, Włochy, Węgry, Rumunia, Słowacja oraz Finlandia.

Mieszkańcy oblężonego Leningradu czerpią wodę ze stopionego śniegu, która zgromadziła się w leju powstałym na ulicy po ostrale artyleryjskiej, grudzień 1941 r.

Własne plany ekspansji mieli sojusznicy Niemiec i Włoch – Japończycy. Kierunkiem **zamierzonych przez nich podbojów** był **region Azji i Pacyfiku**. Japończycy zdawali sobie sprawę, że w swoich dążeniach napotkają opór państw Zachodu, a przede wszystkim Stanów Zjednoczonych dysponujących silną flotą operującą na Pacyfiku. **Japonia zaatakowała z zaskoczenia flotę amerykańską w bazie Pearl Harbor na Hawajach 7 grudnia 1941 r.** W odpowiedzi następnego dnia **Stany Zjednoczone wypowiedziały Japonii wojnę**, a trzy dni później wojnę USA wypowiedział Hitler.

atak Japonii na USA

Amerykańskie pancerniki w Pearl Harbor (czytaj: perl harbor) po ataku japońskiego lotnictwa

W wyniku ataków zniszczono 2 pancerniki (ponadto 6 zostało ciężko uszkodzonych), 3 krążowniki i 3 niszczyciele. Nie zatopiono żadnego z dwóch nowoczesnych lotniskowców, ponieważ przebywały w dniu ataku poza portem.

Pomnik USS „Arizona” w Pearl Harbor

Wrak pancernika zatopionego podczas japońskiego ataku jest widoczny bezpośrednio pod pomnikiem.

Japończycy przystąpili do **podboju obszarów Azji Południowo-Wschodniej**, stanowiących w większości kolonie państw europejskich. **Do maja 1942 r. opa-nowali** brytyjski Hongkong, Malaje z Singapurem i północnym Borneo oraz Bir-mę, Indochiny Francuskie, Holenderskie Indie Wschodnie (Indonezję), Filipiny oraz część Nowej Gwinei. W ich rękach znajdowały się również wschodnie Chi-ny, zajęte w wyniku agresji podjętej jeszcze w latach 30. Przełomowe znaczenie miała **japońska klęska w bitwie** powietrzno-morskiej **o Midway** (czytaj: midtej) **w czerwcu 1942 r.** Japończycy utracili w niej znacznie więcej okrętów i samolotów niż Amerykanie. Poza tym **przemysł japoński**, w odróżnieniu od amerykańskiego, **nie był w stanie uzupełnić poniesionych strat**. W konsekwencji **Amerykanie** odzyskali inicjatywę strategiczną i wkrótce **przeszli do kontrofensywy na Pacyfiku**.

kontrofensywa USA na Pacyfiku

Amerykańskie bombowce atakujące japońskie okręty podczas bitwy o Midway, 4–6 czerwca 1942 r.

Działania zbrojne na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej, 7 grudnia 1941 – 2 września 1945 r.

Na mapie zaznaczono najdalszy zasięg agresji Japonii na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej.

Ćwiczenie

Dowiedz się, do jakich państw należały przed wojną tereny podbite przez Japonię. Poszukaj informacji w internecie.

W Europie na froncie niemiecko-radzieckim w 2. połowie 1942 r. Niemcy dotarli na kierunku południowym na **Północny Kaukaz** oraz wdarli się do Stalingradu (obecny Wołgograd). **Celem ofensywy** było opanowanie **donieckiego obszaru przemysłowego** (w tym zagłębia węglowego) oraz **kaukaskich pól naftowych**. Jednak dalszy marsz wojsk niemieckich powstrzymano. **W lutym 1943 r. skapitulowała 6. Armia feldmarszałka Friedricha Paulusa, okrążona pod Stalingradem**. Była to olbrzymia klęska militarna i propagandowa III Rzeszy. W wyniku kontrofensywy Armii Czerwonej Niemcy zostali odrzuceni na odległość ponad 250 km na zachód od Stalingradu i na północny-zachód od Kaukazu.

radzieckie
zwycięstwo
pod Stalingradem

Żołnierze radzieccy w trakcie ostatniej fazy walk o Stalingrad

Bitwa o Stalingrad rozpoczęła się w sierpniu 1942 r. W listopadzie wojska niemieckie i rumuńskie zostały okrążone, a 2 lutego 1943 r. skapitulowały. Z ok. 250 tys. żołnierzy, którzy znaleźli się w okrążeniu, połowa poległa, zamrzła lub zmarła z głodu. Ponad 30 tys. ewakuowano drogą lotniczą. Spośród ok. 100 tys., którzy dostali się do niewoli, wojnę przeżyło 6 tys. W całej operacji stalingradzkiej państwa Osi straciły ok. miliona ludzi.

W lipcu 1943 r. Hitler próbował ponownie przejąć inicjatywę na froncie wschodnim, ale **niemiecka kontrofensywa pod Kurskiem** zakończyła się **klęską** i ogromnymi stratami. Trwająca 7 tygodni bitwa na łuku kurskim to największa **bitwa pancerna** podczas II wojny światowej. Odtąd to wojska radzieckie znajdowały się w stałym natarciu. **Do końca 1943 r. Armia Czerwona opanowała część Białorusi i Ukrainy z Kijowem.**

radzieckie
zwycięstwo
pod Kurskiem

Udział w zwycięstwach miała pomoc amerykańska udzielona ZSRR w sprzęcie i uzbrojeniu. W 1941 r. Kongres USA przyjął Lend-Lease Act – ustawę, która pozwalała amerykańskiemu prezydentowi między innymi na udostępnianie broni, sprzętu wojskowego i surowców krajom prowadzącym wojnę z państwami Osi. ZSRR otrzymał pomoc o wartości 11 mld dolarów (obecnie równowartość ponad 150 mld dolarów) – m.in. 400 tys. samochodów, 22 tys. samolotów i 13 tys. czołgów.

W północnej Afryce kolejną **ofensywę wojsk niemiecko-włoskich powstrzymano w listopadzie 1942 r. pod El Alamein** w Egipcie, na zachód od Aleksandrii. Rozbite wojska Osi były zmuszone do odwrotu. Równocześnie **wojska amerykańskie i brytyjskie** wylądowały we francuskich **Maroku i Algierii**. Ofensywa aliantów ze wschodu i z zachodu, trwająca w tym samym czasie, zakończyła się **kapitulacją wojsk niemiecko-włoskich w Afryce w maju 1943 r.**

sukcesy Aliantów
w Afryce

Po zwycięstwie w Afryce **alianci przenieśli działania do Włoch**. Najpierw – w lipcu 1943 r. – zdobyli **Sycylię**. Klęski militarne Włochów spowodowały, że z inicja-

kapitulacja Włoch

tywy samych włoskich faszystów **odsunięto od władzy Mussoliniego**. We **wrześniu 1943 r.** nowy rząd zdecydował o **kapitulacji Włoch**. W tej sytuacji niemieckie wojska zajęły północną i środkową część półwyspu. Natomiast **król Włoch ogłosił wypowiedzenie** przez jego kraj **wojny Niemcom**. Pod koniec 1943 r. wojska niemieckie powstrzymały ofensywę aliantów **na południe od Rzymu, na tzw. linii Gustawa – linii umocnień**, której częścią było wzgórze **Monte Cassino**.

W **maju 1943 r.** nastąpił punkt zwrotny w **bitwie o Atlantyk**. W ciągu miesiąca Niemcy stracili 41 okrętów podwodnych, a sami zatopili jedynie 44 statki alianckie. **Złamanie używanej w Kriegsmarine wersji Enigmy** (zobacz podręcznik do klasy 3 oraz rozdz. I.6. w tym podręczniku) **pozwalalo aliantom lokalizować pozycję U-bootów** w momencie, gdy nawiązywały łączność z bazą. Wprowadzenie **radarów** dawało możliwość wykrywania okrętów podwodnych w nocy, we mgle, zanurzonych i znajdujących się na powierzchni. **Niszczyciele** płynące w eskorcie konwojów z zaopatrzeniem oraz **samoloty** startujące z **lotniskowców eskortowych** zostały wyposażone w **bomby głębinowe**. Wszystkie wymienione czynniki spowodowały, że liczba zatapianych jednostek niemieckich szybko rosła.

Niemiecki okręt podwodny na Atlantyku tuż przed zatopieniem przez amerykańskie samoloty, 5 listopada 1943 r.

Działania polityczne w latach 1941–1943. Narodziny Wielkiej Koalicji

Niemiecka agresja na **Związek Radziecki** spowodowała, że stał się on **sojusznikiem Wielkiej Brytanii**. W **lipcu 1941 r.** zawarto **brytyjsko-radziecki układ** dotyczący wspólnej walki z III Rzeszą. **Przystąpienie** do wojny **Japonii i USA** w grudniu 1941 r. **zakończyło proces kształtowania się dwóch przeciwstawnych bloków państw**.

W **styczniu 1942 r.** 26 państw tworzących **antyfaszystowską Wielką Koalicję**, w tym Polska, podpisało w Waszyngtonie **Deklarację Narodów**

	1941	1943
Wielka Brytania	6,5	11,1
ZSRR	8,5	13,9
USA	4,5	37,5
Razem Wielka Trójka	19,5	62,5
Niemcy	6,0	13,8
Japonia	2,0	4,5
Włochy	1,0	–
Razem państwa Osi	9,0	18,3

Produkcja zbrojeniowa aliantów i państw Osi w latach 1941 i 1943 (w mld dolarów)

Wielka Koalicja

„Razem zdusimy hitleryzm” – brytyjski plakat propagandowy

Zjednoczonych. Zobowiązały się w niej do wspólnej walki z państwami Osi Berlin – Rzym – Tokio. **Potencjał ludnościowy i gospodarczy koalicji zdecydowanie przewyższał zasoby ludzkie i materialne państw Osi.**

W dniach 28 listopada – 1 grudnia 1943 r. na konferencji w Teheranie (stolica Iranu) zebrali się reprezentanci tak zwanej **Wielkiej Trójki**: Józef Stalin – przywódca **ZSRR**, Franklin Delano **Roosevelt** (czytaj: ruzwelt) – prezydent **USA**, Winston **Churchill** – premier **Wielkiej Brytanii**. Ustalili, że **drugi front w Europie powstanie we Francji**. Roosevelt uznał **granice ZSRR z 1941 r.**, a tym samym – aneksje przeprowadzone przez Stalina w latach 1939–1940. Osiągnięto wstępne porozumienie w sprawie **przyszłych granic Polski**.

konferencja
Wielkiej Trójki
w Teheranie

Amerykański plakat propagandowy z 1943 r.

Na plakacie przedstawiono armaty strzelające w niebo, każdą z flagą jednego z aliantów. Napisy na plakacie głoszą: „Zjednoczeni jesteśmy mocni” oraz: „Zjednoczeni zwyciężymy”.

Brytyjski plakat autorstwa polskiego artysty Marka Żutawskiego, jesień 1939 r.

Napis na plakacie: *Poland First to Fight* – Polska pierwsza w walce.

Konferencja w Teheranie, od lewej: Józef Stalin, Franklin Delano Roosevelt, Winston Churchill

okupacja niemiecka
w Europie

Polityka Niemiec na terenach okupowanej Europy

Niemcy prowadzili zróżnicowaną politykę wobec obszarów okupowanych przez siebie – inną na wschodzie, a inną na zachodzie Europy. Różnice wynikały w dużym stopniu z **rasistowskiego charakteru ideologii nazistowskiej**. Żydów, Romów (Cyganów) i **Słowian** naziści postrzegali jako **rasy niższe**, przeznaczone do **wyniszczenia** lub do wykorzystania jako półniewolnicza **siła robocza**. Za zagrożenie dla „czystości rasy aryjskiej” uznano również osoby niepełnosprawne. 1 września 1939 r. rozpoczęto **akcję o kryptonimie T4**, której celem była **eutanazja chorych psychicznie i niepełnosprawnych fizycznie**. Objęła ona najpierw III Rzeszę, a następnie tereny okupowanej Polski. Wzięli w niej udział **lekarze niemieccy**, którzy uśmiercali podopiecznych przy pomocy zastrzyków. W wyniku akcji T4 zamordowano co najmniej 100 tysięcy dorosłych i dzieci. **Tereny Europy Wschodniej** traktowali jako tak zwaną **przestrzeń życiową (Lebensraum)** dla narodu niemieckiego i zamierzali je skolonizować. Generalny Plan Wschodni, przygotowany w latach 1941–1942, przewidywał **eksterminację i wysiedlenie** większości miejscowej ludności słowiańskiej i żydowskiej. Już pierwsze **wysiedlenia Polaków z ziem wcielonych do Rzeszy** oraz **polityka wobec ludności żydowskiej** stanowiły zapowiedź tych planów. Na terenie Polski, a następnie ZSRR, działały specjalne oddziały **Einsatzgruppen** (czytaj: ainsacgrupn), które od pierwszych dni okupacji zajmowały się likwidacją aktywnych działaczy i przedstawicieli inteligencji, a także mordowaniem ludności żydowskiej. Symbolem **masowych mordów** stał się między innymi wąwóz **Babi Jar** koło Kijowa. Einsatzgruppen, wspomagane przez ukraińską policję, rozstrzelały tam blisko 100 tysięcy osób, głównie Żydów, lecz także przedstawicieli innych narodowości.

To w **Europie Wschodniej** (przede wszystkim na ziemiach polskich) Niemcy zakładali obozy zagłady i głównie tam dokonał się **Holokaust**. Tam również wywożono ludność żydowską z państw zachodnich. Wyniszczenie narodu żydowskiego było

Holokaust

od początku celem nazistów. W styczniu 1942 r. podjęto decyzję o „**ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej**”, czyli likwidacji wszystkich europejskich Żydów. W tym celu – obok istniejących dotąd obozów koncentracyjnych, będących głównie miejscami odosobnienia i pracy przymusowej – powstawały obozy zagłady. W **obozach koncentracyjnych** umierało wiele osób głównie ze względu na ciężką, niewolniczą pracę oraz fatalne warunki bytowe, które tam panowały. Natomiast **celem funkcjonowania obozów zagłady było mordowanie** kierowanych tam osób. Odbывало się to **na skalę masową**.

Holokaust (z gr. ofiara całopalna)
Shoah (z hebr. całkowita zagłada, zniszczenie)

- Te określenia oznaczają **ludobójstwo europejskich Żydów** przeprowadzone w czasie II wojny światowej przez **Niemcy hitlerowskie**. Dokonywało się ono w **gettach**, podczas **masowych mordów** oraz w **obozach koncentracyjnych** i **obozach zagłady**. Odpowiedzialność za zagładę Żydów ponosiła III Rzesza, ale w Holokauście wzięły udział również reżimy państw współpracujących z nią, zwłaszcza Francji Vichy i Słowacji, a także Węgier i Rumunii.
 - **W wyniku Holokaustu zgładzono około 5,5–6 milionów Żydów** (z których blisko 3 miliony zamieszkiwało przedwojenną Rzeczpospolitą).
-
- **Niemcy wymordowali również kilkaset tysięcy europejskich Romów**, co stanowiło 30–60% całości tej grupy etnicznej. Ta eksterminacja, podobnie jak ludobójstwo Żydów, miała charakter planowy. Ponad połowa ofiar zginęła w **masowych egzekucjach**, a reszta – w **obozach koncentracyjnych**.

Węgierscy Żydzi po przybyciu do obozu koncentracyjnego Auschwitz, lato 1944 r.

Ludobójstwo – planowe działania zmierzające do wyniszczenia w całości albo w części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych przez zabójstwa, powodowanie trwałego uszczerbku zdrowia fizycznego albo psychicznego, stosowanie środków ograniczających urodzenia lub przymusowe odbieranie dzieci.

Getto – odizolowana część miasta, w której przymusowo mieszka jakaś mniejszość religijna lub etniczna (pojęcie znane od średniowiecza). W trakcie II wojny światowej Niemcy tworzyli getta w miastach na okupowanych przez siebie obszarach Europy Wschodniej, zwłaszcza Polski. Do otoczonych murem i strzeżonych gett przymusowo przesiedlano ludność żydowską.

Inaczej traktowano **ludność okupowanej Europy Zachodniej i Północnej**, zwłaszcza germańskiego pochodzenia: Duńczyków, Norwegów, Holendrów i Flamandów. Również dla Francuzów miało się znaleźć miejsce w przyszłej, zdominowanej przez III Rzeszę, Europie. **Na ziemiach polskich** lepszego traktowania mogli się spodziewać **Kaszubi i Ślązacy**, jeżeli podpisali volkslistę (zobacz rozdz. I.5.). Uznawano, że mają oni domieszkę krwi niemieckiej i nadają się do germanizacji. Niemcy próbowali przypisać germańskie pochodzenie nawet góralom na Podhalu, wyodrębniali „**naród góralski**” – **Goralenvolk**.

W Danii Niemcy pozostawili **dotychczasowy rząd**, który **podjął z nimi współpracę**. W **Norwegii** z Niemcami **współdziałał Vidkun Quisling** wraz z jego partią faszystowską. Próby pozyskania większego poparcia wśród Norwegów jednak się nie powiodły. Opór wobec zarządzeń władz niemieckich oraz rozwijająca się działalność ruchu oporu spowodowały, że Niemcy zaostrzyli swoją politykę wobec ludności kraju. W południowej części Francji istniało **Państwo Francuskie – Vichy**, na którego czele stał marszałek **Pétain**. Jednak od listopada 1942 r. znalazło się ono pod okupacją. Stało się tak głównie dlatego, że takie rozwiązanie miało ułatwić Niemcom działania militarne w basenie Morza Śródziemnego.

Kolaboracja części elit politycznych państw zachodnich była jednym z powodów, dla których **okupacja miała tam** – zwłaszcza w początkowym okresie wojny – **łagodny charakter**. Po ustaniu działań zbrojnych na danym terenie przypadki popełniania przez hitlerowców zbrodni na ludności były na Zachodzie nieliczne, w przeciwieństwie do obszarów wschodniej Europy.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów przebieg działań zbrojnych w Europie i w północnej Afryce w latach 1941–1943.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla dalszego przebiegu wojny miały bitwy: o Midway, pod El Alamein i pod Stalingradem. Jakie jeszcze wydarzenia – twoim zdaniem – zadecydowały o przebiegu wojny?
3. Przedstaw działania polityczne podjęte przez aliantów w latach 1941–1943. Jakie znaczenie dla przyszłości Europy miały decyzje konferencji w Teheranie?
4. Scharakteryzuj politykę niemiecką wobec okupowanych terenów Europy Zachodniej i Wschodniej. Wskaż różnice między tymi obszarami.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Niemcy dokonały agresji na ZSRR 22 czerwca 1941 r. Do końca roku opanowali terytoria ZSRR po Leningrad, Moskwę i Sewastopol. Pod Moskwą zostali powstrzymani i odrzuceni przez wojska radzieckie. s. 29
- Japonia zaatakowała flotę amerykańską w bazie Pearl Harbor na Hawajach 7 grudnia 1941 r. USA przystąpiły do wojny. s. 31
- Alianci w połowie 1942 r. powstrzymali japońską ofensywę na Pacyfiku i wkrótce przeszli do kontrofensywy. s. 31
- Na froncie niemiecko-radzieckim przełomowe znaczenie miały radzieckie zwycięstwa w 1943 r. pod Stalingradem (luty) i pod Kurskiem (lipiec – sierpień). s. 33
- Rok 1943 przyniósł zwycięstwa aliantów zachodnich: w północnej Afryce, na Sycylii i na południu Półwyspu Apenińskiego (kapitulacja Włoch) oraz w bitwie o Atlantyk. s. 33–34
- Na przełomie 1941 i 1942 r. narodziła się antyfaszystowska Wielka Koalicja na czele z USA, ZSRR i Wielką Brytanią. s. 34
- Na konferencji w Teheranie (Roosevelt, Churchill i Stalin, koniec 1943 r.) zadecydowano o otwarciu drugiego frontu we Francji. Ponadto Roosevelt zaakceptował aneksje ZSRR z lat 1939–1940 w Europie Środkowo-Wschodniej. s. 35
- Niemcy prowadzili w Europie Wschodniej politykę zmierzającą do wyniszczenia i wysiedlenia miejscowej ludności lub przekształcenia jej w darmową siłę roboczą. Charakter ludobójstwa miała zwłaszcza zagłada europejskich Żydów (Holokaust). s. 36

Ruch oporu w Europie

W okupowanej Europie ruch oporu rozwinął się na największą skalę w **Polsce** (zagadnienie omówione w rozdz. I.7.) i **Jugosławii**, a także na okupowanych przez Niemcy obszarach **ZSRR** oraz we **Francji** i w **Grecji**. Występował również w państwach Osi, zwłaszcza we **Włoszech** (od 1943 r.) i na **Słowacji** (od 1944 r.).

Na obszarze **Jugosławii** konflikty narodowościowe i ideologiczne doprowadziły w praktyce do **wojny domowej**. **Komuniści**, którym przewodził **Josip Broz-Tito**, podjęli po ataku Niemiec na ZSRR działalność partyzancką skierowaną przeciwko okupantom oraz rodzimym faszystom – **chorwackim ustaszom Ante Pavelicia**. Byli jednocześnie zwalczani przez **serbskich czetników** generała Dragoljuba Mihailovicia, uznających zwierzchność **emigracyjnego rządu jugosłowiańskiego** króla Piotra II. Początkowo to Mihailowicia i jego czetników alianci traktowali jako sojuszników. Dopiero w sierpniu 1944 r. Wielka Koalicja skłoniła jugosłowiańskiego króla do zdymisjonowania Mihailovicia i poparcia Josipa Broz-Tity, którego komunistyczna Narodowa Armia Wyzwolenia Jugosławii była od-tąd uznawana przez aliantów za jedyne go sojusznika na terenie Jugosławii. Stanowiła najsilniejszą formację partyzancką w okupowanej Europie. Liczyła pod koniec wojny ponad 500 tysięcy ludzi. W końcu 1944 r. opanowała, z niewielką pomocą Armii Czerwonej, większość terytorium kraju.

Podobnie w **Grecji** komunistyczna **ELAS** (Grecka Ludowa Armia Wyzwolenicza), będąca najsilniejszą formacją zbrojną, w 2. połowie 1944 r. – przed przybyciem Brytyjczyków – opanowała większość kraju.

Symbole używane przez grecką ELAS

Radziecki komunistyczny ruch partyzancki zaczął się kształtować na zapleczu frontu wschodniego już w 1941 r., a rozwinął się gwałtownie od 1943 r. Atakował niemieckie linie zaopatrzeniowe. Kierował nim z Moskwy Centralny Sztab Ruchu Partyzanckiego. Moskwa koordynowała również działalność organizacji komunistycznych w Europie.

Radziecki plakat propagandowy z 1941 r.

Napis głosi:

„Chwała bohaterom, partyzantom niszczącym faszystowskie zaplecze”.

Barykada w Paryżu w czasie powstania w sierpniu 1944 r.

Partyzanci IV Brygady Proletariackiej Czarnogóry oczekujący na przemówienie Josipa Broz-Tity, czerwiec 1942 r.

Ruch oporu we **Francji** (*Résistance*) uaktywnił się pod koniec 1942 r., po rozpoczęciu przez Niemcy okupacji południa kraju (Francji Vichy) oraz po lądowaniu aliantów we francuskiej Afryce północnej. W Algierze istniał **Francuski Komitet Wyzwolenia Narodowego**, na którego czele stanął generał Charles de Gaulle. Komitet kierował działaniami na rzecz wyzwolenia Francji i koordynował francuskie siły walczące z Niemcami nie tylko poza granicami, lecz także w okupowanym kraju. W 1944 r. najważniejsze ugrupowania francuskie zjednoczyły się i utworzyły **Francuskie Siły Wewnętrzne**. Wsparty one wojska alianckie podczas lądowania w Normandii – informowały o ruchach wojsk niemieckich i przeprowadzały akty dywersji na szlakach komunikacyjnych na zapleczu frontu. W sierpniu 1944 r. ruch oporu wywołał **powstanie w Paryżu**, dzięki czemu przyspieszył wyzwolenie miasta.

W Norwegii najbardziej spektakularną akcją było zatopienie przez norweskich komandosów, we współpracy z ruchem oporu, promu przewożącego w cysternach tak zwaną ciężką wodę. Była ona niezbędna do produkcji broni atomowej, nad którą Niemcy prowadzili badania.

Prom „Hydro” zatopiony przy udziale norweskiego ruchu oporu podczas przewożenia ładunku ciężkiej wody

Od 1940 r. ośrodkiem koordynującym działalność ruchu oporu w Europie, zwłaszcza we Francji, Grecji, Jugosławii, Norwegii i Polsce, było **brytyjskie Kierownictwo Akcji Specjalnych (SOE)**. Szkoliło ono członków ruchu oporu, zaopatrywało ich w broń oraz środki materialne i finansowe, a także koordynowało akcje dywersyjno-sabotażowe i wywiadowcze. Najśłynniejszą akcją SOE stał się udany **zamach w Pradze** na protektora Czech i Moraw **Reinharda Heydricha** (czytaj: rajnharda hajdrisia) w maju 1942 r. Przeprowadziła go grupa **czeskich i słowackich komandosów**, przeszkolona w Wielkiej Brytanii i zrzucona na spadochronach w Czechach.

Zamach na Reinharda Heydricha, obraz angielskiego malarza Terence’a Cuneo (czytaj: terensa kuneo), ok. 1942 r.

We **Włoszech** zbrojny ruch oporu narodził się w 2. połowie 1943 r., gdy Niemcy zajęli północną i środkową część Półwyspu Apenińskiego. Te tereny stały się też areną bratobójczych walk między zwolennikami Benita Mussoliniego a partyzantką antyfaszystowską, skupiającą socjalistów, komunistów, monarchistów i chadeków. W ostatnich tygodniach wojny w północnych Włoszech wybuchło powstanie, podczas którego partyzanci schwytali Mussoliniego i go rozstrzelali.

W **Niemczech** tylko nieliczni przeciwnicy nazizmu występowali w sposób zorganizowany – skupiali się na rozpowszechnianiu ulotek, między innymi o zbrodniach nazistów. Taką niewielką liczebnie organizacją, utworzoną przez studentów w Monachium, którzy inspirowali się w dużym stopniu wartościami chrześcijańskimi, była „Biała Róża”. Została ona jednak szybko rozbita, a jej członków zamordowano.

4. Polityka ZSRR wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cele polityki władz radzieckich wobec społeczeństwa zajętych obszarów II Rzeczypospolitej;
- prześledzisz, jak zmienił się status prawny tych ziem oraz ich mieszkańców;
- przeczytasz o sytuacji ludności polskiej Kresów Wschodnich w latach 1939–1941;
- dowiesz się, czym była zbrodnia katyńska.

Sowietyzacja Kresów Wschodnich

Zgodnie z **niemiecko-radzieckim porozumieniem z 28 września 1939 r.** (traktat o granicach i przyjaźni) **tereny II Rzeczypospolitej na wschód od linii Pisa – Naręw – Bug – San** przypadły **ZSRR** i znalazły się pod jego **okupacją**. Ten obszar obejmował około 201 tysięcy km² (52% terytorium II RP) z ponad 13 milionami ludności (37% obywateli II RP), z czego około 5,5 miliona stanowili Polacy. Stalin zrezygnował z terenów między Bugiem a Wisłą, które także miały przypaść ZSRR według ustaleń tajnego protokołu paktu Ribbentrop–Mołotow (w zamian do sowieckiej strefy wpływów trafiła Litwa).

okupacja radziecka

Polska pod okupacją niemiecką i radziecką 1939 – czerwiec 1941 r.

Ćwiczenie

Przedstaw podział polityczno-administracyjny ziem polskich w okresie okupacji.

depolonizacja
i sowietyzacja

Już od pierwszych dni okupacji **specjalne grupy operacyjne** radzieckiego aparatu bezpieczeństwa – **NKWD** (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych, zobacz podręcznik do klasy 3) – **przeprowadzały aresztowania**. Uwięziono przedstawicieli służb mundurowych i administracji, przedwojennych działaczy politycznych i społecznych, inteligencji oraz ziemian. Wśród celów radzieckiej polityki okupacyjnej znalazły się **depolonizacja** zajętych terenów oraz **sowietyzacja** społeczeństwa.

Sowietyzacja – proces narzucania przez władze radzieckie na podporządkowanych sobie obszarach form ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego, charakterystycznych dla ZSRR. Metodami, za pomocą których realizowano sowietyzację, były wprowadzanie instytucji radzieckich i ideologii komunistycznej (indoktrynacja), terror oraz ingerowanie w organizację życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego, a nawet w życie prywatne obywateli. Dążono również do sekularyzacji życia publicznego i prześladowano Kościoły.

Władze radzieckie wykorzystały konflikty na tle narodowościowym, występujące przed wojną, zwłaszcza polsko-ukraińskie, oraz wszelkie istniejące **antagonizmy społeczne**. Podziały narodowe i społeczne często zresztą pokrywały się i nawzajem wzmacniały. NKWD znajdowało chętnych do współpracy w przeprowadzaniu aresztowań i deportacji oraz w zdobywaniu informacji o próbach inicjowania ruchu oporu. Ludność niepolskojęzyczna niejednokrotnie z obojętnością lub radością przyjmowała upadek państwa polskiego. Hasła równości społecznej, głoszone przez komunistów, znajdowały też zwolenników wśród pewnej części najuboższej ludności polskiej, która liczyła na poprawę swojego położenia materialnego.

Do pierwszych działań władz radzieckich należały decyzje o zablokowaniu kont w bankach oraz przejęciu oszczędności w walutach zagranicznych. Polskie złote wymieniano na ruble po kursie niekorzystnym dla ich posiadaczy. W rezultacie miejscowa **ludność zubożała**. Jednocześnie **duże zakłady przemysłowe, banki i firmy handlowe upaństwowiono**. Mniejsze przedsiębiorstwa, zakłady rzemieślnicze oraz sklepy obłożono wysokimi podatkami, co doprowadziło do ich bankructwa. Zaczęto przeprowadzać **kolektywizację wsi**.

Źródło historyczne

Fragment raportu generała Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza – komendanta obszaru Lwów konspiracyjnego Związku Walki Zbrojnej, styczeń 1940 r.

Sytuacja gospodarcza ludności miejskiej bardzo ciężka. Niesłychana drożyzna i niezmiernie trudności w zaopatrzeniu się w artykuły pierwszej potrzeby. Chłopi dowożą w niewielkiej ilości artykuły spożywcze, ale przeważnie żądają zapłaty w towarze, nie chcą przyjmować pieniędzy. Sytuację aprowizacyjną utrudnia fakt bardzo znaczącego zwiększenia się ludności w miastach wskutek napływu uchodźców. [...] Dodatkową trudnością jest niemal kompletny zanik handlu [...]. We Lwowie [...] funkcjonuje czarna giełda.

Agresja sowiecka na Polskę i okupacja wschodnich terenów Rzeczypospolitej (1939–1941). Materiały dla ucznia, praca zbiorowa, Białystok–Warszawa 2019, s. 103.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego i wiedzy pozaźródłowej przedstaw skutki polityki społecznej i gospodarczej prowadzonej przez władze radzieckie na terenach okupowanych.

urzędy i szkoły
pod okupacją

Zakazano używania języka polskiego w urzędach. Urzędników narodowości polskiej zastąpili przybysze z ZSRR lub miejscowi Ukraińcy, Białorusini i Żydzi. Usunięto polskie nazwy ulic i placów. **W szkołach** wprowadzono nowe, **komunistyczne programy nauczania**, a także zaprzestano nauki geografii i historii Polski oraz łaciny i religii. Podobnie przeprowadzono sowietyzację Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, a wykładowy język polski zastąpiono ukraińskim.

Represje dotknęły również **Kościół katolicki**. Rekwirowano jego majątki ziemskie i plebanie, zamykano szkoły, szpitale, wydawnictwa i zakłady opiekuńcze prowadzone przez instytucje kościelne. Ponadto zlikwidowano część zakonów i seminariów. Religię usunięto ze szkół, a uczniowie i studenci zostali poddani ateistycznej propagandzie i komunistycznej indoktrynacji. Duchowni zarówno rzymskokatolicy, jak i grekokatolicy bywali aresztowani, a niektórych wywieziono do obozów pracy lub zamordowano. Kościół mógł jednak prowadzić swoją działalność – odprawiano msze, odbywały się pielgrzymki i odpusty.

Włączenie zajętych terenów do ZSRR

włączenie zajętych
ziem do ZSRR

Na zajętych terenach **22 października 1939 r.** władze radzieckie przeprowadziły, w pełni przez siebie kontrolowane, **wybory do Zgromadzeń Ludowych Zachodniej Białorusi oraz Zachodniej Ukrainy** (tak nazywano okupowane terytoria). **Zamierzały w ten sposób zalegalizować** zajęcie wschodnich terytoriów II RP przez Armię Czerwoną i **oficjalnie włączyć** te obszary **do ZSRR**. Wybory nie odbyły się na Wileńszczyźnie wraz z Wilnem, gdyż na mocy układu podpisanego przez ZSRR w październiku z rządem litewskim ten obszar przekazano Litwie.

**„Tak było!” – „Tak jest!” –
sowiecki plakat propagandowy
z jesieni 1939 r.**

Sowiecka propaganda odwoływała się do społecznych niechęci i konfliktów. Była istotnym środkiem służącym indoktrynacji ludności, zwłaszcza uboższych warstw. Dzięki niej uzyskiwano poparcie dla władzy komunistycznej.

Wyniki wyborów podane oficjalnie były **z góry ustalone** (zarówno frekwencja, jak i poparcie dla kandydatów wskazanych przez władze – powyżej 90%). Wybrani delegaci podjęli **uchwałę o włączeniu Zachodniej Ukrainy oraz Zachodniej Białorusi do ZSRR** (odpowiednio do Ukraińskiej SRR i Białoruskiej SRR). W dniach **1–2 listopada** Rada Najwyższa ZSRR zatwierdziła uchwały. Mieszkańcy wschodnich terenów II Rzeczypospolitej stali się **obywatelami ZSRR** i oficjalnie **podlegali prawu radzieckiemu**.

Narzucenie radzieckiego obywatelstwa wszystkim „byłym obywatelom polskim”, znajdującym się na terenach zajętych przez ZSRR, wiązało się z **paszportyzacją** – wydaniem radzieckich paszportów wewnętrznych (odpowiednik dowodu osobistego). **Odmowa przyjęcia paszportu skutkowa**ła represjami: **aresztowaniem** lub **deportacją**. Wpisy w paszportach dotyczące miejsca zamieszkania sprawiały, że nie można było się przemieszczać bez dodatkowego pozwolenia władz. Zarówno włączenie części ziem polskich w granice ZSRR w warunkach okupacji, jak i nadanie ich ludności radzieckiego obywatelstwa łamały prawo międzynarodowe.

Terror i deportacje ludności Kresów Wschodnich w latach 1939–1941

Stałym doświadczeniem ludności pod okupacją radziecką stały się represje, aresztowania i wywózki. W latach 1939–1941 sowiecki aparat represji przeprowadził **masowe aresztowania przedstawicieli miejscowych polskich elit**. Uwięziono ponad 110 tysięcy Polaków. Około 10 tysięcy z nich **zamordowano**. Większość aresztowanych stawiała się **więźniami GUŁagu** (Główny Zarząd Obozów, zobacz podręcznik do klasy 3) i trafiała do **łagrów**. Spośród kilkunastu tysięcy zesłanych do kopalń złota nad rzeką Kołymą nad Morzem Ochockim przeżyli tylko nieliczni. Przyczyniły się do tego praca ponad siły, głód i choroby.

Dotkliwą formą represji były **deportacje** – masowe przesiedlenia polskich obywateli (głównie Polaków i Żydów) do odległych rejonów ZSRR. Do czerwca 1941 r. objęty one około **350 tysięcy osób**. W **pierwszej kolejności deportowa**no: osadników wojskowych, urzędników, policjantów, służbę więzienną i leśną, pracowników kolei, przemysłowców, bankierów, kupców, nauczycieli, działaczy społecznych oraz uciekinierów z ziem polskich zajętych przez III Rzeszę. Zesłańców wywożono w nieogrzewanych wagonach towarowych, a podczas transportu rzadko dawano im żywność i wodę. Podróż trwała nieraz kilka tygodni. Deportowanych przewożono do **północnych rejonów Rosji europejskiej** oraz za Ural: na **zachodnią Syberię** i do **Kazachstanu**. Po dotarciu do celu czekały ich skrajnie trudne warunki życia: częste mrozy z temperaturą nawet -40°C oraz ciężka, niewolnicza praca. W rezultacie wśród zesłańców panowała **duża śmiertelność**, zwłaszcza wśród dzieci i osób starszych. Zmarło prawdopodobnie ponad 100 tysięcy deportowanych.

represje

deportacje w głąb ZSRR

Towarowy wagon rosyjskiej konstrukcji z 1892 r. w Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku

W takich wagonach wywożono w głąb Związku Radzieckiego deportowanych Polaków.

Warszawski pomnik Poległym i Pomordowanym na Wschodzie

Pomnik przedstawia platformę symbolizującą wagon deportacyjny. Umieszczono na niej krzyże łacińskie i prawosławne, a także nagrobki: żydowski (macewa) oraz muzułmański.

Przed platformą znajduje się 41 podkładów kolejowych z nazwami pól bitewnych i miejsc kaźni na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej oraz w ZSRR.

Kres okupacji radzieckiej przyniosła agresja Niemiec na ZSRR w czerwcu 1941 r. Podczas wycofywania się z polskich Kresów Wschodnich sowieckie organy represji wymordowały około 10 tysięcy więźniów w więzieniach i w trakcie ewakuacji.

Zwłoki więźniów, ofiar NKWD, zamordowanych w ostatnich dniach czerwca 1941 r. we Lwowie

Zbrodnia katyńska Stalina

Spośród **jeńców**, którzy znaleźli się w radzieckiej niewoli w 1939 r., większość szeregowych i podoficerów zwolniono, a tych pochodzących z centralnej i zachodniej Polski przekazano Niemcom. Natomiast **blisko 15 tysięcy jeńców – głównie oficerów** – znalazło się w specjalnych obozach w **Starobielsku**, **Ostaszkowie** oraz **Kozielsku**. Większość z nich w **kwietniu – maju 1940 r. została zamordowana** przez jednostki **NKWD** i pochowana w masowych grobach w **Katyniu** (nieopodal Smoleńska), **Charkowie** (na Ukrainie) i **Miednoje** (na północny-zachód od Moskwy). Równocześnie mordowano **przedstawicieli polskiej inteligencji** w **Kuropatach** pod Mińskiem oraz w **Bykowni** pod Kijowem.

masowe mordy
jeńców

zbrodnia katyńska

łączna liczba ofiar

Łącznie rozstrzelano blisko 22 tysiące obywateli polskich, w tym ponad 10 tysięcy oficerów Wojska Polskiego, Policji Państwowej, Korpusu Ochrony Pogranicza i Straży Granicznej. Ofiary należały do polskich elit państwowych i intelektualnych. Byli to przedstawiciele armii i służb mundurowych, lekarze, prawnicy, urzędnicy, nauczyciele, inżynierowie, literaci, dziennikarze, działacze polityczni i społeczni. Ich zgładzenie miało ułatwić Stalinowi sowietyzację społeczeństwa polskiego.

Pierwsza strona notatki szefa NKWD Ławrentija Berii do Józefa Stalina z propozycją wymordowania polskich jeńców, Moskwa, 5 marca 1940 r.

Na dokumencie znajdują się podpisy: Stalina, Klimienta Woroszyłowa – ludowego komisarza (ministra) obrony, Wiaczesława Mołotowa – ludowego komisarza spraw zagranicznych, Anastasa Mikołajowa – wiceprzewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych.

Źródło historyczne

Notatka Ławrientija Berii do Józefa Stalina z propozycją wymordowania polskich jeńców wojennych, Moskwa, 5 marca 1940 r.

Towarzysz Stalin

W obozach NKWD ZSRR dla jeńców wojennych i więźniach zachodnich obwodów Ukrainy i Białorusi w chwili obecnej przetrzymywana jest wielka liczba byłych oficerów armii polskiej, byłych pracowników polskiej policji i organów wywiadu, członków polskich nacjonalistycznych i kr [kontrrewolucyjnych] partii, członków ujawnionych kr organizacji powstańczych, uciekinierów i in. Wszyscy oni są zawziętymi wrogami władzy radzieckiej, pełnymi nienawiści dla ustroju radzieckiego.

Jeńcy wojenni, oficerowie i policjanci przebywający w obozach próbują kontynuować działalność kr, prowadzą agitację antyradziecką. Każdy z nich oczekuje oswobodzenia, by uzyskać możliwość aktywnego włączenia się w walkę przeciwko władzy radzieckiej. [...]

Biorąc pod uwagę, że wszyscy oni są zatwardziałymi, nierokującymi poprawy wrogami władzy radzieckiej, NKWD ZSRR uważa za niezbędne:

I. Polecieć NKWD ZSRR:

- 1) sprawy znajdujących się w obozach dla jeńców wojennych 14 700 osób, byłych polskich oficerów, urzędników, obszarników, policjantów, agentów wywiadu, żandarmów, osadników i służby więziennej,
 - 2) jak też sprawy aresztowanych i znajdujących się w więzieniach w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi 11 000 osób, członków różnorodnych kr organizacji, byłych obszarników, fabrykantów, byłych polskich oficerów, urzędników i uciekinierów
- rozpatrzyć w trybie specjalnym, z zastosowaniem wobec nich najwyższego wymiaru kary – rozstrzelanie.

II. Sprawy rozpatrzyć bez wzywania aresztowanych i bez przedstawiania zarzutów, decyzji o zakończeniu śledztwa i aktu oskarżenia – w następującym trybie: śledztwa i aktu oskarżenia. [...]

Komisarz ludowy spraw wewnętrznych Związku SRR Ł. Beria

Agresja sowiecka na Polskę i okupacja wschodnich terenów Rzeczypospolitej (1939–1941). Materiały dla ucznia, praca zbiorowa, Białystok–Warszawa 2019, s. 110–111.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego oraz wiedzy pozaźródłowej określ przestanki, na podstawie których Stalin podjął decyzję o wymordowaniu ponad 20 tysięcy polskich jeńców wojennych i więźniów. Dlaczego przedstawiono ich jako groźnych dla władzy radzieckiej?

Kompleks Memorialny „Katyn” koło Smoleńska, krzyż na Polskim Cmentarzu Wojennym oraz symbole religijne przypominające o ofiarach represji politycznych

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw prawno-ustrojowe zmiany na terenach zajętych przez ZSRR. W jakich okolicznościach nastąpiło formalne wcielenie tych obszarów do Związku Radzieckiego i jakie to miało konsekwencje dla ich mieszkańców?
2. Scharakteryzuj cele i sposób realizacji polityki ZSRR wobec ludności Kresów Wschodnich.
3. Omów formy represji stosowane przez władze radzieckie. Jakie warstwy społeczne i grupy narodowościowe zostały nimi najbardziej dotknięte? W jaki sposób traktowano Kościoły i religie?
4. Wyjaśnij, jakie były przyczyny wydania przez Stalina decyzji o wymordowaniu polskich oficerów i podoficerów Wojska Polskiego. Gdzie, oprócz Katynia, doszło do masowych mordów?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 42 • We wrześniu 1939 r. nieco ponad połowa obszaru II Rzeczypospolitej – **tereny na wschód od linii Pisa – Narew – Bug – San** – znalazła się **pod okupacją radziecką**.
- s. 43 • **Celami polityki radzieckiej** były **depolonizacja i sowietyzacja** zajętych ziem.
- s. 44 • **Zakazano używania języka polskiego w urzędach**. W szkołach wprowadzono komunistyczne programy nauczania i **zaprzeszto nauki geografii i historii Polski oraz religii**.
- s. 44 • Uchwały Zgromadzeń Narodowych Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy, wyłonionych w **wyborach sterowanych przez władze**, posłużyły Radzie Najwyższej ZSRR do **włączenia** (listopad 1939 r.) **zajętych ziem do ZSRR**. W ten sposób **mieszkańcy Kresów Wschodnich** stali się **radzieckimi obywatelami**.
- s. 45 • Represje, w tym: **konfiskaty majątku, aresztowania, egzekucje**, osadzenie w **łagrach i deportacje**, dotyczyły przede wszystkim przedstawicieli **elit społecznych, w większości narodowości polskiej**.
- s. 45 • W latach 1939–1941 **deportowano** w głąb ZSRR **około 350 tysięcy mieszkańców Kresów**.
- s. 47 • **Symbolem zbrodni** popełnionych przez ZSRR na Polakach stało się **zamordowanie jeńców wojennych przez NKWD w Katyniu** (kwiecień – maj 1940 r.).
- s. 47 • **Do masowych mordów polskich oficerów, podoficerów i inteligencji** doszło również w **Charkowie, Miednoje, Kuropatach i Bykowni**.
- s. 47 • **Na wiosnę 1940 r. rozstrzelano łącznie blisko 22 tysiące polskich obywateli**.

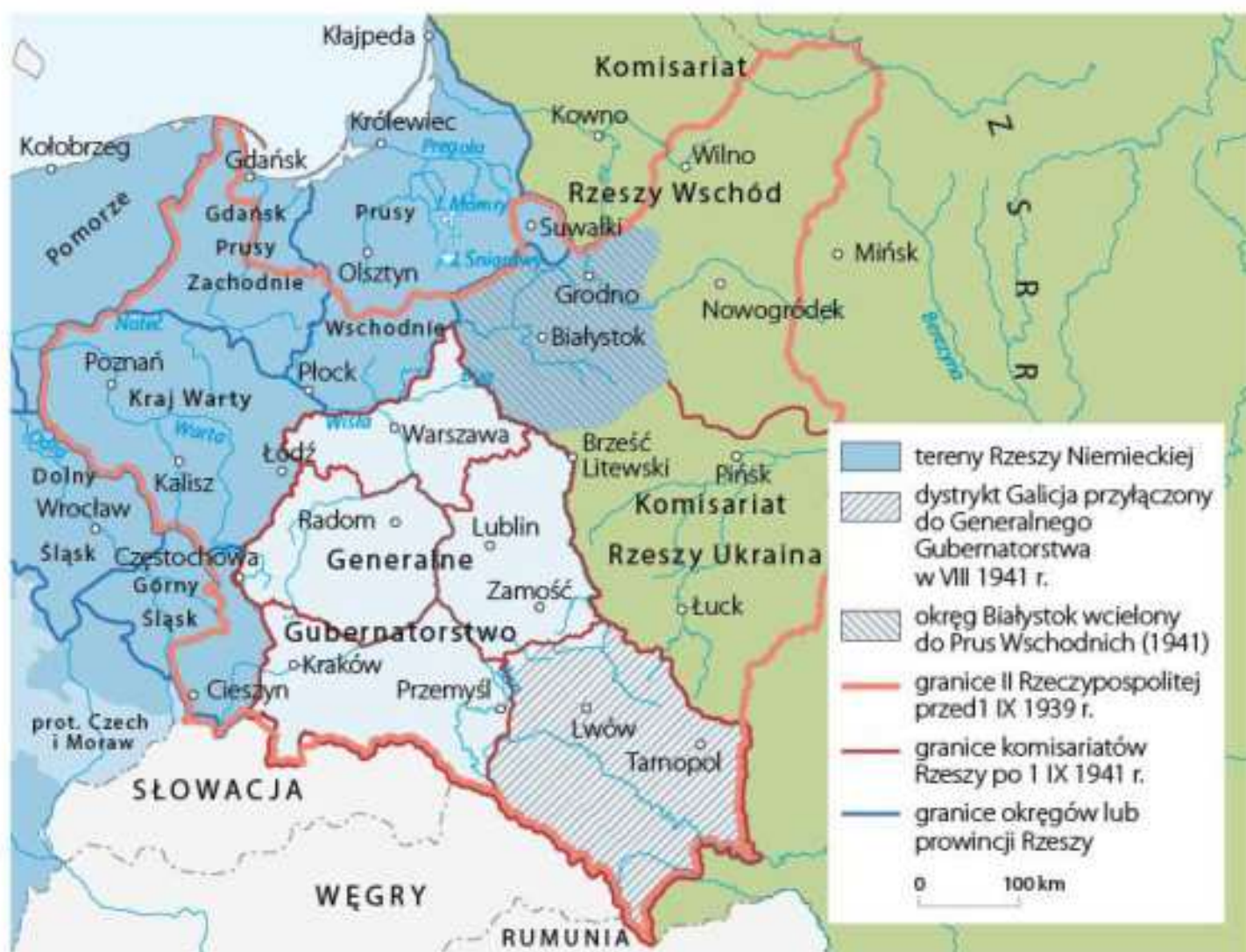
5. Polityka III Rzeszy wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cele niemieckiej polityki na ziemiach polskich i przykłady nazistowskich zbrodni;
- porównasz sytuację ludności na ziemiach wcielonych do III Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie;
- przeczytasz o eksterminacji Żydów na ziemiach polskich;
- dowiesz się, jakie były losy Kresów Wschodnich po ich zajęciu przez Niemcy oraz na czym polegał konflikt polsko-ukraiński.

Podział ziem polskich zagarniętych przez Niemcy

26 października **1939 r.** wszedł w życie dekret o **wcieleniu do III Rzeszy** części polskich ziem: **Pomorza Gdańskiego, Wielkopolski, Górnego Śląska, województwa łódzkiego, północnego Mazowsza i Suwalszczyzny**. Natomiast z **pozostałych ziem** II Rzeczypospolitej, które w wyniku wojny przypadły Niemcom, utworzono **Generalne Gubernatorstwo (GG)** ze stolicą w **Krakowie**.

Polska pod okupacją niemiecką lipiec 1941 – lipiec 1944 r.

Po ataku Niemiec na ZSRR w 1941 r. do III Rzeszy włączono **okręg białostocki**, a **do GG** – dystrykt Galicja, czyli dawną **Galicję Wschodnią**, w okresie międzywojennym nazywaną Małopolską Wschodnią (województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie). Na reszcie ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej utworzono odrębne **Komisariaty Rzeszy: Wschód oraz Ukraina**.

Ziemie polskie wcielone do Rzeszy

germanizacja

Wśród celów **polityki niemieckiej** znalazły się **germanizacja ziem polskich** oraz **przekształcenie ludności polskiej w niewolniczą siłę**, pracującą na potrzeby Niemiec. Aby przyspieszyć proces pozbawiania Polaków tożsamości narodowej, Niemcy podjęli działania zmierzające do **wyniszczenia polskich elit społeczno-politycznych, gospodarczych i kulturalnych**. Służyły temu działania w ramach **akcji „Inteligencja”**, przeprowadzonej w ciągu kilku miesięcy po zakończeniu działań wojennych. Już do końca 1939 r. **rozstrzelano około 40 tysięcy** polskich działaczy społecznych i politycznych, byłych wojskowych i powstańców oraz ludzi kultury, a także przedstawicieli ziemiaństwa i wolnych zawodów: nauczycieli, lekarzy i księży. Największych **zbrodni** dopuszczono się na Pomorzu Gdańskim, zwłaszcza w **lasach piśniewskich** koło Wejherowa (ponad 12 tys. zabitych). Kilkadziesiąt tysięcy osób trafiło do niemieckich obozów koncentracyjnych. Spośród nich przeżyli nieliczni.

Z terenów wcielonych, głównie z Wielkopolski, **wysiedlono około 900 tysięcy** polskich obywateli. Większość **wywieziono do Generalnego Gubernatorstwa**, a część – do **obozów pracy przymusowej**. Na obszary, z których wysiedlono polskich obywateli, sprowadzano osadników niemieckich.

Wysiedlanie Polaków z Wielkopolski w 1939 r.

Ponad 3 miliony osób, w większości mieszkańców Górnego Śląska i Pomorza Gdańskiego, uznanych za Niemców lub za osoby nadające się do zniemczenia, **zmuszono do podpisania volkslisty** (czytaj: folkslisty). Oznaczało to zadeklarowanie przynależności do narodu niemieckiego. Ludzi wpisanych na tę listę nazy-

wano **volksdeutschami** (czytaj: folksdojczami). Za odmowę złożenia podpisu groziły represje, aresztowanie, a nawet wysłanie całej rodziny do obozu.

Volkslista – niemiecka lista narodowościowa, na którą wpisywano osoby pochodzenia niemieckiego lub uznane za przynależne do rasy germańskiej (głównie Ślązacy i Kaszubi), a także – zdaniem nazistów – nadające się do zniemczenia. Znalazienie się na liście oznaczało przywileje, ale też obowiązek służby wojskowej.

Na ziemiach wcielonych do Rzeszy od pierwszych dni okupacji Niemcy prowadzili zaplanowaną akcję **niszczenia kultury polskiej**. **Zamknięto wszystkie polskie instytucje kulturalne i naukowe oraz szkoły**. Niszczono biblioteki, archiwa i pomniki. Ponadto zmieniono nazwy miejscowości i ulic na niemieckie, a także **zakazano używania języka polskiego w miejscach publicznych**. Nabożeństwa zarówno ewangelickie, jak i katolickie – jeśli w ogóle na nie pozwalano – mogły się odbywać wyłącznie w języku niemieckim.

niszczenie kultury
polskiej

Wiec nazistowski w Łodzi, 1940 r.

Napis na tablicy ustawionej w miejscu zburzonego pomnika Tadeusza Kościuszki głosi: „Na rozkaz Führera to miasto nazywa się Litmannstadt”.

Prześladowano Kościół katolicki, a także tych duchownych **kościółów protestanckich**, którzy przyznawali się do polskości. Wszystkich **biskupów** i większość **proboszczów Kościoła katolickiego** deportowano do Generalnego Gubernatorstwa bądź wywieziono do obozów koncentracyjnych. Zlikwidowano instytucje i organizacje kościelne, a **świątynie katolickie w większości zamknięto**. Surowe represje spotkały też **Kościół Ewangelicko-Augsburski RP**. Aresztowano blisko połowę pastorów, a w więzieniu zmarł, w wyniku tortur, zwierzchnik tego Kościoła – **Juliusz Bursche**.

Generalne Gubernatorstwo

W Generalnym Gubernatorstwie zlikwidowano polską administrację oraz większość instytucji kulturalno-oświatowych, gospodarczych i sądowniczych. Jednak – żeby odciążyć niemiecką administrację okupacyjną – **pozostawiono polską policję** (tzw. **granatową**) oraz **ochotniczą straż pożarną**. Burmistrzowie, sołtysi i wójtowie, mianowani przez Niemców, również zwykle byli Polakami. Niemcy pozwolili na działalność **Polskiego Czerwonego Krzyża** oraz na powołanie **Rady Głównej Opiekuńczej**, które zajmowały się organizowaniem i rozdzielaniem pomocy społecznej.

Ludność znalazła się w **trudnej sytuacji bytowej**. **Mieszkańcy miast** byli **niedożywieni** i łatwo zapadali na choroby. **Przydziały żywności na kartki** nie wystarczały na zaspokojenie potrzeb, zwłaszcza dla ludzi pracujących fizycznie. Za wykonywaną pracę płacono niskie wynagrodzenia. **Wieś obciążono kontyngentami**, czyli obowiązkowymi, narzuconymi przez Niemców, dostawami żywności po cenach ustalanych urzędowo na niskim poziomie. Za unikanie tego obowiązku groziły surowe kary, a w skrajnych wypadkach – nawet kara śmierci. Ponadto zakazano prywatnego uboju zwierząt. Jednak sytuacja materialna większości ludności wiejskiej mającej własną żywność nie pogorszyła się natychmiast. Braki żywności w miastach i wysokie ceny na **czarnym rynku** pozwalały wielu chłopom uczestniczyć w nielegalnym przewożeniu żywności (nazywanym potocznie szmuglowaniem) do miast, w których korzystnie wymieniali produkty rolne na towary przemysłowe.

Zastosowano represje wobec Kościoła katolickiego: rozwiązano organizacje kościelne i skonfiskowano ich majątek. Ponadto aresztowano i prześladowano duchownych. Mogli oni jednak – inaczej niż na ziemiach wcielonych do Rzeszy – pełnić funkcje duszpasterskie. **Kardynał Adam Stefan Sapieha**, faktyczny zwierzchnik Kościoła katolickiego w GG, przebywał podczas okupacji w Krakowie.

Zamknięto szkoły wyższe i średnie. Natomiast – inaczej niż na ziemiach wcielonych – **pozwolono na funkcjonowanie szkół podstawowych i zawodowych**. **Zakazano jednak nauczania historii Polski, literatury polskiej i geografii, biologii, chemii i fizyki**. Szkoła powszechna miała uczyć polskie dzieci jedynie rachowania, czytania i pisania. Rozwijano natomiast szkolnictwo zawodowe, którego zadaniem było przygotowanie do prostych zawodów przemysłowych i rzemieślniczych. **Zlikwidowano większość instytucji kultury**. Swoją dotychczasową działalność musiały przerwać teatry, filharmonie, muzea, galerie sztuki, szkoły artystyczne. Zburzono pomniki, między innymi Mickiewicza i Chopina w Warszawie oraz Kościuszki i Grunwaldzki w Krakowie. **Wywieziono do Niemiec dzieła sztuki**, w tym ołtarz Wita Stwosza z kościoła Mariackiego w Krakowie oraz obraz Leonarda da Vinci *Dama z gronostajem*. Polską prasę zastąpiono **niemieckimi gazetami urzędowymi** publikowanymi **w języku polskim**. Polacy nazywali je „gadzinówkami”. Zabroniono pod groźbą kary śmierci posiadania odbiorników radiowych.

W Generalnym Gubernatorstwie Polacy mogli (w odróżnieniu od Żydów) chodzić na przykład do kawiarni oraz do teatrów i kin, ale ich repertuar miał charakter czysto rozrywkowy. Zezwolono im na poruszanie się środkami komunikacji, czego nie wolno było robić Polakom na ziemiach wcielonych do Rzeszy. W GG Polacy nie mieli natomiast wstępu do miejsc specjalnej kategorii – tych kawiarni, teatrów, kin

i sklepów, na których widniał napis **Nur für Deutsche** (czytaj: nur für dojcze, niem. „tylko dla Niemców”).

Podobnie jak na ziemiach wcielonych do Rzeszy również w GG Niemcy prowadzili **politykę terroru** skierowaną przede wszystkim przeciwko **polskiej inteligencji**. Już w listopadzie 1939 r. **aresztowali 183 profesorów** Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej w Krakowie, których **wywieźli do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen** (czytaj: zaksenhauzen), a następnie do **Dachau**. Dwudziestu kilku z aresztowanych nie przeżyło pobytu w obozie. Gubernator GG **Hans Frank** powołał się na słowa Hitlera, gdy przedstawiał strategię przyjętą przez Niemców: „warstwy uznane przez nas obecnie za kierownicze w Polsce należy zlikwidować, co znów narosnie, należy wykryć i w odpowiednim czasie znowu usunąć”.

W 1940 r. Niemcy przeprowadzili w Generalnym Gubernatorstwie tak zwaną **akcję AB**. Jej celem była likwidacja polskiej inteligencji oraz osób, które potencjalnie mogłyby organizować opór i kierować konspiracją. W wyniku akcji **zamordowano około 3500 twórców nauki i kultury oraz działaczy politycznych i społecznych**, a 20 tysięcy przedstawicieli tych grup wywieziono do **obozów**. Symbolem niemieckich zbrodni stały się **Palmiry** pod Warszawą, gdzie zamordowano wiele osób aresztowanych w ramach akcji AB, a także innych więźniów. Zostali tam rozstrzelani między innymi: **Stefan Starzyński** – prezydent Warszawy, **Maciej Rataj** – ludowiec, były marszałek Sejmu, **Janusz Kusociński** – biegacz, złoty medalista olimpijski z 1932 r.

akcja AB

**Cmentarz w Wawrze –
miejscu egzekucji
107 mieszkańców tej
miejscowości 27 grudnia
1939 r.**

Masowa egzekucja
przeprowadzona przez
Niemców w podwarszawskim
Wawrze (obecnie dzielnica
stolicy) była pierwszą, o której
dowiedzieli się Polacy. Stała
się jednym z symboli zbrodni
nazistowskich.

Niemcy wykorzystywali podbite narody jako **siłę roboczą potrzebną gospodarce III Rzeszy** w czasie wojny, gdy większość niemieckich mężczyzn znalazła się na froncie. Formą pozyskiwania darmowej siły roboczej stały się między innymi **łapanki przeprowadzane na ulicach miast**. Większość schwytanych osób wywożono na **roboty przymusowe**. Pod koniec wojny liczba **robotników rolnych i przemysłowych pracujących w Niemczech**, a przed 1939 r. będących obywatelami Polski, wynosiła co najmniej **2,5 miliona**, z czego około **700 tysięcy stanowili małoletni**.

łapanki i roboty
przymusowe

Łapanki w miastach spełniały także inne funkcje. Niektóre osoby zatrzymane w ich trakcie stawały się **zakładnikami** i były później **rozstrzeliwane** (niekiedy publicznie) w odwecie za śmierć Niemców z rąk polskiego podziemia. **Odpowiedzialność zbiorową** za wspomaganie partyzantki stosowano również wobec **ludności wsi**.

W Generalnym Gubernatorstwie **spacyfikowano** około 400 osad, z czego połowę spalono, nieraz mordowano przy tym część mieszkańców. Podobny los spotkał setki wsi na Kresach Wschodnich.

Płonący dom w spacyfikowanej wsi Michniów na Kielecczyźnie

Niemcy doszczętnie spalili wieś 12 lipca 1943 r. Zamordowali wówczas 204 jej mieszkańców, w tym 48 dzieci. W rocznicę tych wydarzeń – 12 lipca – jest obchodzone święto państwowe: Dzień Walki i Męczeństwa Wsi Polskiej. Obecnie w Michniowie znajduje się Muzeum Martyrologii Wsi Polskich.

Część aresztowanych Polaków trafiała do **obozów koncentracyjnych**. Ciężka, długotrwała praca fizyczna, głodowe racje żywności, brak ciepłej odzieży, połączone ze znęcaniem się nad więźniami (bicie, długotrwałe apele), prowadziły do wyniszczenia organizmu i śmierci.

Wstępem do planowanej germanizacji terenów GG była **akcja wysiedleńcza** przeprowadzona **na Zamojszczyźnie w latach 1942–1943**. Miejsce **wysiedlonych Polaków**, których wysyłało do obozów koncentracyjnych lub na roboty do Niemiec, zajmowali **niemieccy osadnicy**. Kilka tysięcy polskich **dzieci** skierowano do Niemiec w celu **germanizacji**. Wobec oporu mieszkańców i akcji odwetowych polskiej partyzantki (palenie wsi i likwidacja osadników) Niemcy zrezygnowali w sierpniu 1943 r. z kontynuowania akcji.

Czesława Kwoka, jedno z „dzieci Zamojszczyzny” zamordowanych w Auschwitz

Dzieci uznane przez Niemców za mało wartościowe trafiały do obozów koncentracyjnych.

Elementem eksterminacji narodu polskiego był rabunek dzieci. Te, które zdaniem nazistowskich władz, spełniały kryteria rasowe, przeznaczano do zniemczenia. W okresie okupacji Niemcy wywieźli w tym celu, według różnych szacunków, **od 50 do 200 tysięcy dzieci**. Z tej grupy do kraju powróciło po wojnie około 30 tysięcy.

polityka wobec Żydów

Polityka niemiecka wobec ludności żydowskiej

Zarówno na ziemiach wcielonych do Rzeszy, jak i w Generalnym Gubernatorstwie **Żydów** oddzielono od pozostałej ludności. Początkowo **przesiedlano** ich do **gett** tworzonych w miastach. Nakazano im nosić **opaski z gwiazdą Dawida** – w ten sposób **stygmatyzowano** (naznaczano) ich i dodatkowo izolowano od reszty społeczeństwa. Warunki życia w gettach – głód, choroby, praca ponad siły – powodowały, że śmiertelność wśród ludności wzrastała z każdym miesiącem.

Niemcy wykorzystywali **Judenraty** (administrujące w gettach rady żydowskie) jako pomocnicze narzędzie w eksterminacji Żydów. W tych radach zasiadały osoby spośród społeczności żydowskiej, cieszące się w niej autorytetem. Kierujący Judenratami liczyli na to, że – za cenę uległości wobec Niemców i poświęcenia części społeczności – zapewnią przetrwanie pozostałym. Nie byli jednak w stanie uratować ich od zagłady, a i oni sami stali się ostatecznie jej ofiarami.

Po agresji na ZSRR Niemcy rozpoczęli na masową skalę **eksterminację ludności żydowskiej** na nowo zajętych terenach. **Na polskich Kresach** rozstrzelano **około miliona Żydów**. Symbolem masowych zbrodni stały się **Ponary** koło Wilna, gdzie ginęli Żydzi nie tylko wileńscy, lecz także zwożeni z innych regionów (w sumie blisko 100 tysięcy).

Na początku 1942 r. naziści podjęli decyzję o „**ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej**”, czyli o likwidacji wszystkich europejskich Żydów. Od marca wywożono ich z kolejnych gett do obozów zagłady. **Do końca 1943 r. większość ludności żydowskiej wymordowano**. Liczbę ofiar w największym obozie koncentracyjnym i zagłady na ziemiach polskich – **Auschwitz-Birkenau** (Oświęcim-Brzezinka, znajdujący się na zachód od Krakowa) – szacuje się na co najmniej 1,1 miliona osób. Obok Żydów, stanowiących 90% zgładzonych w obozie, byli to również Polacy (ok. 70 tys.), Romowie i jeńcy radzieccy. Największe obozy masowej zagłady istniały ponadto w **Treblince, Bełżcu, Sobiborze, Majdanku i Chełmnie** pod Łodzią.

obozy zagłady

Płyty ukazujące przebieg muru getta w Warszawie i żebrzące żydowskie dzieci w getcie

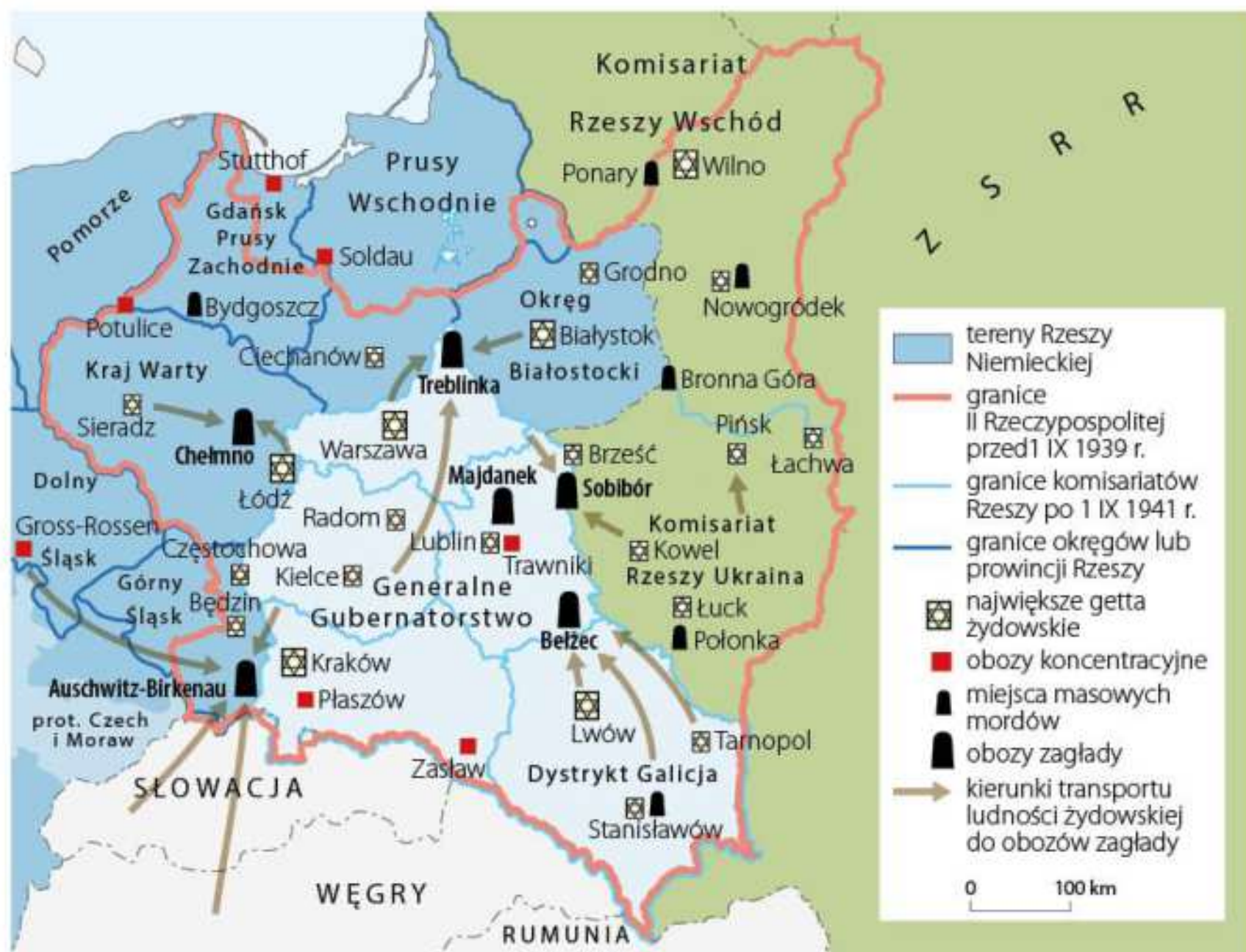
Getto warszawskie było największe – mieszkało w nim ponad 480 tys. Żydów. Zlikwidowano je ostatecznie w maju 1943 r. W tym samym roku zlikwidowano getta w Krakowie, Białymstoku, Lwowie, Mińsku i Wilnie. Getto łódzkie, którego liczba mieszkańców sięgnęła 160 tys., Niemcy zamknęli dopiero we wrześniu 1944 r.

Żydzi w wagonie towarowym w drodze do obozu zagłady

Dzieci z łódzkiego getta w czasie deportacji do obozu zagłady w Chełmnie, wrzesień 1942 r.

Mapa zagłady Żydów w okupowanej Polsce podczas II wojny światowej

Okupacja niemiecka na Kresach Wschodnich

Niemcy na polskich Kresach Wschodnich, okupowanych przez siebie od lata 1941 r., wykorzystywali konflikty narodowe i **przeciwstawiali sobie różne grupy narodowościowe**. Wciągali między innymi przedstawicieli ludności litewskiej i ukraińskiej w zbrodnie popełniane na Żydach i Polakach.

We Lwowie po wkroczeniu wojsk niemieckich **ukraińscy nacjonaści** przeprowadzili z własnej inicjatywy i w sposób zorganizowany **pogromy ludności żydowskiej**. Podobne wydarzenia rozegrały się także w innych miastach i pochłonęły w sumie kilkanaście tysięcy ofiar. Podczas **niemieckich działań eksterminacyjnych** skierowanych przeciwko ludności żydowskiej w niektórych miejscach dochodziło również do **współdziału ludności polskiej**. Tak stało się w przypadku **mordu w Jedwabnem** (na Białostocczyźnie), którego ofiarą padło kilkuset Żydów. W tych wydarzeniach prawdopodobnie odegrały rolę uprzedzenia związane ze stereotypami o „żydokomunie”, które narodziły się jeszcze w okresie wojny polsko-bolszewickiej z lat 1919–1920. Ten negatywny stosunek do ludności żydowskiej umocnił się w okresie radzieckiej okupacji wschodnich terenów Rzeczypospolitej, po 1939 r., w związku ze współpracą niektórych Żydów z aparatem władzy sowieckiej.

We Lwowie Niemcy, przy współpracy nacjonalistów ukraińskich, zamordowali **37 profesorów lwowskich uczelni**. Znaleźli się wśród nich między innymi były premier **Kazimierz Bartel** oraz tłumacz, pisarz i krytyk literacki **Tadeusz Boy-Żeleński**. Natomiast **w Ponarach** Niemcy, wspierani przez litewską policję, zamordowali oprócz Żydów także kilkanaście tysięcy Polaków, w tym przedstawicieli wileńskiej inteligencji.

W 1943 r. **konflikt polsko-ukraiński** (zobacz podręcznik do klasy 3), narastający od dziesięcioleci na **Wołyniu** i w **dawnej Galicji Wschodniej**, przybrał krwawy charakter. Na tych terenach ludność polska stanowiła mniejszość pośród dominujących liczebnie Ukraińców. Liderzy **skrajnego skrzydła Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN)** zdecydowali o rozpoczęciu zbrojnych działań na rzecz utworzenia niepodległej Ukrainy. Za swoich wrogów uważali zarówno Niemców (z którymi niedawno zerwali sojusz) oraz ZSRR, jak i Polaków.

Wiosną 1943 r. Ukraińska Powstańcza Armia (UPA), podlegająca OUN, rozpoczęła na **Wołyniu** akcję skierowaną przeciwko ludności polskiej. Jej celem było **usunięcie Polaków z zamieszkiwanych przez nich obszarów**, które UPA uznawała za ukraińskie (czystka etniczna). Największe nasilenie masakr ludności cywilnej nastąpiło **między kwietniem a sierpniem**. W ciągu kilku miesięcy w efekcie napaści na wsie i miasteczka zamieszkiwane przez Polaków, czyli tak zwanej **rzezi wołyńskiej**, zginęło około 50 tysięcy osób. Ludność polską, bez względu na wiek i płeć, mordowano często w szczególnie okrutny sposób. Kolejne 25 do 50 tysięcy zabito głównie w 1. połowie 1944 r. na obszarze przedwojennych województw stanisławowskiego i lwowskiego, a przede wszystkim – tarnopolskiego (w II Rzeczypospolitej ten obszar określano często sztuczną, propagandową nazwą: „Małopolska Wschodnia”). **W polskich akcjach odwetowych**, przeprowadzanych przez Armię Krajową, a także przez spontanicznie organizowaną polską samoobronę, zginęło jednocześnie kilka tysięcy Ukraińców zamieszkujących te obszary.

UPA

rzeź wołyńska

**Krzyż upamiętniający ofiary
zbrodni UPA w Janowej Dolinie
na Wołyniu**

W okresie Wielkiego Tygodnia,
23 kwietnia 1943 r., oddziały UPA
wraz z okolicznymi ukraińskimi
chłopami napadły na wieś
Janowa Dolina i wymordowały
ok. 600 polskich mieszkańców.

**Pomnik Polaków pomordowanych
w Hucie Pieniackiej,
w przedwojennym województwie
tarnopolskim, po bokach krzyża
tablice z nazwiskami ofiar**

Na Hutę Pieniacką 28 lutego
1944 r. napadli ukraińscy
nacionaliści. Zamordowali
ok. 800 polskich mieszkańców.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj działania władz niemieckich na terenach wcielonych do Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie. Porównaj je i wyjaśnij, z czego wynikały różnice między nimi.
2. Opisz sytuację ludności na ziemiach zajętych przez Niemcy. Uwzględnij różnice między obszarami wcielonymi, Generalnym Gubernatorstwem oraz wschodnimi ziemiami okupowanymi przez Niemców od 1941 r.
3. Przedstaw przykłady zbrodni nazistowskich popełnionych na Polakach i Żydach. Dowiedz się, czy w twojej miejscowości (regionie) rozegrały się wydarzenia, które wpisały się w tragiczne losy narodów polskiego i żydowskiego podczas okupacji.
4. Porównaj niemiecką i radziecką politykę wobec społeczeństwa polskiego oraz jego elit. Omów skutki tych polityk oraz wyjaśnij, czym były spowodowane różnice między nimi.
5. Przypomnij sobie przyczyny narastania konfliktu polsko-ukraińskiego w XIX i XX w. Opisz wydarzenia, których ofiarą padła w ich następstwie ludność polska w latach 1943–1944.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Celem polityki niemieckiej na **terenach wcielonych do Rzeszy** była jak najszybsza ich **germanizacja**. Odbывała się ona przez **wyniszczenie polskich elit** (akcja „Inteligencja”), **wysiedlenia do GG**, zsyłki do **obozów pracy** oraz **zniemczenie Kaszubów i Ślązaków** (zmuszanie do podpisania **volkslisty**). s. 52
–53
- Na ziemiach wcielonych **zlikwidowano** wszelkie **instytucje** (w tym **szkoły**) i **organizacje polskie** oraz **zakazano używania języka polskiego w miejscach publicznych**. s. 53
- W **Generalnym Gubernatorstwie** zamknięto **szkoły wyższe i średnie** oraz **większość instytucji kultury**. Polacy mogli jednak **używać języka polskiego** (w urzędzie, kościele), uczęszczać do **szkół podstawowych i zawodowych** oraz spędzać czas w **kinie, teatrze lub kawiarni**. W języku polskim ukazywały się **gazety urzędowe**. s. 54
- Niemcy prowadzili **politykę terroru** od początku okupacji. W 1940 r. przeprowadzili **akcję AB** skierowaną przeciwko **inteligencji** oraz **działaczom politycznym i społecznym**. s. 55
- Wobec Polaków okupant stosował przemoc i represje: **łapanki**, **wywózki na roboty przymusowe w Rzeszy**, **egzekucje zakładników** i **pacyfikacje wsi** w ramach **odpowiedzialności zbiorowej** oraz osadzanie w **obozach koncentracyjnych**. s. 55
–56
- **Żydów** Niemcy osadzali początkowo w **gettach**. Następnie rozpoczęli ich **planową eksterminację w obozach zagłady**, z których największym był **Auschwitz-Birkenau**. Większość ludności żydowskiej **wymordowano**. s. 57
- **Wiosną 1943 r. UPA rozpoczęła akcję oczyszczania Wołynia**, a następnie **Galicji Wschodniej, z ludności polskiej**. Te wydarzenia przybrały formę **masowych mordów**. s. 59

Tu działała się

Życie codzienne w Generalnym Gubernatorstwie

Warunki żywieniowe

W grudniu 1939 r. wprowadzono w GG reglamentację żywności. W 1941 r. przydział kartkowy produktów spożywczych wynosił dla Niemców około 2700 kalorii dziennie, dla Polaków – 700, a dla Żydów – od 200 do 400. Złe zaopatrzenie sklepów w towary powodowało, że nawet tę ilość jedzenia trudno było kupić. Sytuację ratował rozwój czarnego rynku – kupowano produkty nielegalnie sprzedawane przez rolników. Były one jednak niezwykle drogie. Z brakami żywności radzono sobie także dzięki przeznaczaniu skwerów czy podwórek w miastach pod uprawę warzyw oraz dzięki hodowli drobiu, królików i kóz. Ceny żywności gwałtownie wzrastały, najbardziej w Warszawie – w 1942 r. o 1650% w porównaniu z okresem przedwojennym. W 1943 r. średnia pensja polskiego robotnika i urzędnika wynosiła 300–400 zł, natomiast ceny kształtowały się następująco: kilogram chleba kosztował 10 zł, masła – 230 zł, słoniny – 210 zł, cukru – 90 zł.

Na targu

Na targowisku w Lublinie – uliczny śpiewak otoczony słuchaczami i handlarka włoszczyzną, 1942–1943

Kontyngenty

Niemiecka akcja przeciwko nielegalnemu ubojowi zwierząt i handlowi na czarnym rynku – żołnierze zatrzymują chłopską furmankę, aby ją skontrolować, Lubelszczyzna, marzec 1941 r.

Ogłoszenie starosty Sokółowa Podlaskiego Ernsta Gramssa o konsekwencjach karnych wyciągniętych wobec osób uchylających się od dostarczenia obowiązkowych kontyngentów – 50 gospodarzy osadzono w obozie w Treblince, a 7 wywłaszczono, październik 1941 r.

Pieniądze

Bank Emisyjny w Polsce, utworzony przez Niemców w GG, w 1940 r. zaczął emitować nowe banknoty. Nazywano je „młynarkami” od nazwiska prezydenta tego banku – Feliksa Młynarskiego. Decyzję o przyjęciu stanowiska skonsultował potajemnie z rządem RP na uchodźstwie i uzyskał od niego zgodę. Z wprowadzeniem „młynarek” wiązała się wymiana przedwojennych banknotów stu- i pięciusetzłotowych. Niekorzystne zasady wymiany, narzucone przez Niemców, sprawiły, że ludność utraciła większość oszczędności i znalazła się w bardzo trudnej sytuacji materialnej.

Banknot z czasów okupacyjnych („młynarka”) o nominale pięciuset złotych, nazywany popularnie „góralem”

Niemiecka propaganda

Zaakcentowaniu potęgi Niemiec służyła ekspozycja zniszczonych samolotów alianckich, zorganizowana latem 1942 r. na placu Rynku od strony kościoła św. Wojciecha. «Był tam między innymi strącony myśliwiec Spitfire. [...] długo o tym dyskutowaliśmy z kolegami. [...] Podczas tej wystawy pokazali Niemcy jako dowód żółwie greckie oraz jadalne granaty» – napisał przesiedlony z Kalisza ówczesny gimnazjalista. Ekspozycja ta poprzedzała otwarcie wystawy pod hasłem „Walka z bolszewizmem i plutokracją [rządami najbogatszych]” w salach Sukiennic. Jej propagandowym celem było wykazanie na przykładzie eksponowanej broni i dokumentów, «jak plutokracja i bolszewizm, za którymi stoi rozkładowy duch żydostwa, systematycznie przygotowały wojnę».

A. Czocher, *W okupowanym Krakowie. Codziennosc polskich mieszkańców miasta 1939–1945*, Gdańsk 2011, s. 134–135.

Wystawa zatytułowana *Żydowska zaraza światowa*, zorganizowana przez Niemców w krakowskich Sukiennicach, październik 1943 r.

Słup ogłoszeniowy, Kraków, lipiec 1941 r. Pośrodku widoczny jest plakat z literą V (symbolem victorii) oraz napisem: „Niemcy zwyciężają na wszystkich frontach”.

Nur für Deutsche

Niemieccy żołnierze wysiadający z tramwaju z napisem „Deutsche Linie”, Warszawa, listopad 1941 r.

6. Rząd polski na uchodźstwie i sprawa polska do końca 1943 r.

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak powstał i w jaki sposób działał rząd Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie;
- zrozumiesz, jaki udział wzięli polscy żołnierze w wysiłku zbrojnym aliantów;
- przeczytasz o tym, jak zmieniały się stosunki polsko-radzieckie.

Władze Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie i Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie w latach 1939–1941

Najwyższe władze Rzeczypospolitej Polskiej, które we wrześniu 1939 r. dostały się na teren Rumunii, zostały w tym kraju **internowane**. W związku z tym **prezydent Ignacy Mościcki** zrezygnował ze sprawowania urzędu. **Na swojego następcę wyznaczył** innego przedstawiciela **obozu sanacyjnego** – **Władysława Raczkiewicza**, byłego marszałka senatu, przebywającego we Francji. Bardzo istotne było to, że władzę przekazano zgodnie z konstytucją kwietniową. Została zachowana – z punktu widzenia prawa międzynarodowego – **ciągłość funkcjonowania państwa polskiego i jego władz**, a tym samym ich **legalność**, mimo okupacji terytorium kraju.

władze RP
na uchodźstwie

rząd Władysława
Sikorskiego

Nowy prezydent 30 września mianował **premierem generała Władysława Sikorskiego** – wybitnego **przedstawiciela przedwojennej opozycji**. Ta decyzja wynikała z porozumienia zawartego przez nią z obozem sanacyjnym. Zgodnie z przyjętymi ustaleniami prezydent zrezygnował z części swoich uprawnień konstytucyjnych, między innymi z prawa podejmowania działań bez porozumienia z Radą Ministrów. Odtąd **decydującą rolę w polityce odgrywał premier Sikorski**, pełniący równocześnie funkcję **Naczelnego Wodza**. Nowy rząd tworzyli przede wszystkim politycy przedwojennej opozycji: **Stronnictwa Ludowego, Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Pracy** i częściowo **Stronnictwa Narodowego**. Także **sanacja** miała reprezentację w rządzie, ale jej wpływy były ograniczone, a sam Sikorski pozostawał niechętny wobec jej przedstawicieli.

Do najważniejszych **celów rządu Sikorskiego** należały wspólne z sojusznikami (Francją i Wielką Brytanią) **pokonanie Niemiec i odbudowa państwa polskiego w przedwojennych granicach**. W polityce rządu emigracyjnego ważną rolę odgrywało **odtworzenie polskiego wojska na mocy umowy z Francją**. Jednostki formowano z ewakuowanych żołnierzy i uchodźców z kraju oraz polskich emigrantów ekonomicznych, licznych we Francji. Armia osiągnęła stan **blisko 85 tysięcy żołnierzy**, ale organizacja jednostek nie została w pełni zakończona przed inwazją Niemiec na Francję.

tworzenie
oddziałów
wojskowych

Generał Władysław Sikorski wśród polskich żołnierzy we Francji w 1940 r.

walki w Norwegii
i we Francji

Wiosną 1940 r. w walkach w Norwegii (pod Narwikiem) w ramach francusko-brytyjsko-polskiego korpusu ekspedycyjnego wzięła udział **Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich** pod dowództwem generała Zygmunta Szyszko-Bohusza. Pozostałe polskie jednostki **wojsk lądowych** uczestniczyły w **obronie Francji**. Walczyły ponadto polskie **dywizjony lotnicze** oraz **marynarka**. W walkach pod Narwikiem niemieckie lotnictwo zatopiło polski niszczyciel „Grom”. **Okręt podwodny „Orzeł”**, zanim został zatopiony, 8 kwietnia 1940 r. sam zatopił niemiecki transportowiec wiozący żołnierzy, którzy mieli podjąć inwazję na Norwegię. Dzięki temu alianci dowiedzieli się o niemieckich planach ataku. Polskie niszczyciele uczestniczyły w ewakuacji wojsk z Norwegii i spod Dunkierki.

Żołnierze Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich w bitwie o Narwik

Niszczyciel ORP „Grom”, zatopiony 4 maja 1940 r.

Armia Polska utworzona we Francji przestała istnieć po kapitulacji tego państwa w czerwcu 1940 r. Jednak około **20 tysięcy żołnierzy ewakuowano do Wielkiej Brytanii**. Uratowano także Brygadę Strzelców Karpackich formowaną w zarządzanej przez Francję Syrii. Ewakuowano ją do kontrolowanej przez Brytyjczyków Palestyny. Polskie **władze** na uchodźstwie przedostały się **do Londynu** i tam kontynuowały walkę z Niemcami dzięki sojuszowi z Brytyjczykami.

rząd RP w Londynie

Polskie Siły Zbrojne

Z żołnierzy ewakuowanych do Wielkiej Brytanii odbudowano **Polskie Siły Zbrojne (PSZ)**. Utworzono siły lądowe – **1. Korpus Polski** – oraz lotnicze – **dywizjony myśliwskie** (302 i najstarszy **303**) i dywizjony **bombowe**. Wymienione formacje lotnicze uczestniczyły w **bitwie o Anglię** (1940 r.). Polscy lotnicy walczyli również w dywizjonach brytyjskich. W sumie Polacy zestrzelili ponad 200 samolotów niemieckich, co stanowiło ponad 10% strat Luftwaffe.

Lotnicy dywizjonu myśliwskiego 303 przy szczątkach zestrzelonego niemieckiego samolotu. W tle widać jeden z samolotów Spitfire, w jakich walczyli Polacy.

Polska marynarka brała udział w **bitwie o Atlantyk**. Niszczycielowi „**Piorun**” udało się wytropić niemiecki pancernik „**Bismarck**” i nawiązać z nim walkę. To przyczyniło się do zniszczenia okrętu niemieckiego przez okręty alianckie.

Sformowaną na Bliskim Wschodzie **Samodzielną Brygadę Strzelców Karpackich**, dowodzoną przez generała Stanisława Kopańskiego, skierowano do walk w **północnej Afryce**. W drugiej połowie 1941 r., od sierpnia do grudnia, broniła ona między innymi portu-twierdzy **Tobruk**.

W działaniach zbrojnych prowadzonych przez państwa zachodnie przeciwko Niemcom bardzo dużą rolę odegrała znajomość kodów **niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma**. W 1932 r. złamali je polscy matematycy – Marian Rejewski, Jerzy Różycki i Henryk Zygalski (zobacz podręcznik do klasy 3). Tuż przed wybuchem II wojny światowej **Polacy przekazali wywiadom Wielkiej Brytanii i Francji** kopie Enigmy oraz posiadane materiały potrzebne do **rozszyfrowywania niemieckich rozkazów i meldunków wojskowych**. Także w trakcie wojny uczestniczyli w pracach nad łamaniem kolejnych wersji szyfru, prowadzonych w ośrodkach alianckich.

Stosunki rządu RP na uchodźstwie ze Związkiem Radzieckim do połowy 1943 r.

Polska, mimo że **17 września 1939 r.** stała się obiektem sowieckiej agresji, **formalnie nie znajdowała się w stanie wojny ze Związkiem Radzieckim**, gdyż żadna

ze stron oficjalnie jej nie wypowiedziała. Jednak w oczach społeczeństwa polskiego i władz Rzeczypospolitej Związek Radziecki był wrogiem na równi z III Rzeszą.

Sytuacja zmieniła się **po czerwcu 1941 r.**, gdy Niemcy rozpoczęły atak na ZSRR. Wkrótce Brytyjczycy zawarli układ sojuszniczy z Moskwą, a **Winston Churchill** zaczął wywierać **naciski na władze polskie, aby doprowadziły do normalizacji stosunków z ZSRR.**

W tej sytuacji premier Sikorski, który od dawna uważał, że wymaga tego polska racja stanu, poszedł na ustępstwa wobec Stalina. Dlatego **30 lipca 1941 r.**, wbrew opinii części ministrów i prezydenta, zawarto porozumienie znane jako **układ Sikorski–Majski** (od nazwisk polskiego premiera i radzieckiego ambasadora w Londynie, którzy podpisali to porozumienie). Układ **przywracał stosunki dyplomatyczne** między rządem polskim a rządem sowieckim oraz **zapowiadał wspólną walkę przeciwko III Rzeszy**. Przewidywał ponadto **utworzenie armii polskiej na terytorium ZSRR**. Dodatkowy tajny protokół stanowił podstawę do **uwolnienia Polaków więzionych lub deportowanych na obszarze ZSRR**. Układ **nie regulował** natomiast **kwestii granicy polsko-radzieckiej**. Zawierał wprawdzie sformułowanie, że traktaty niemiecko-radzieckie z 1939 r. dotyczące zmian terytorialnych przestają obowiązywać. Jednak ZSRR uchylił się od deklaracji, że uznaje za obowiązującą granicę polską sprzed wojny.

układ
Sikorski–Majski

Źródło historyczne

Depesza premiera Sikorskiego do Komendanta Głównego Związku Walki Zbrojnej – generała Stefana Roweckiego, 6 sierpnia 1941 r.

W obecnym położeniu międzynarodowym zawarcie porozumienia polsko-sowieckiego podyktowane było następującymi względami:

1. Koniecznością ze strony polskiej wzmocnienia stanowiska W. Brytanii wobec świata demokratycznego i zwłaszcza krajów okupowanych przez usunięcie stanu wojny i wspólną walkę z Rosją Sowiecką przeciwko Niemcom.
2. Oczywistymi korzyściami militarnymi: armia polska w Rosji. [...]
4. Koniecznością szybkiej pomocy dla mas Polaków zesłańców i więźniów w Rosji.

Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945, oprac. D. Baliszewski, A.K. Kunert, t. 1: 1939–1942, Warszawa 1999, s. 366.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jakie argumenty przemawiały za podpisaniem układu z ZSRR przez rząd RP. Jakie było znaczenie tego porozumienia dla interesów Polski na arenie międzynarodowej oraz dla Polaków przebywających w Związku Radzieckim?

Dalsze uzgodnienia poczynione w sierpniu pozwoliły na przystąpienie do **tworzenia Armii Polskiej na terenie ZSRR**, na pograniczu Rosji i Kazachstanu. Siedziba dowództwa znajdowała się w miejscowości Buzułuk nad rzeką Samarą. Dowódcą Armii Polskiej został generał **Władysław Anders**, wcześniej przetrzymywany w więzieniu

Armia Polska

Dzieci polskie, które dotarły do formującej się Armii Andersa, Uzbekistan, maj 1942 r.

Przy obozach Armii Polskiej w ZSRR utworzono sieć instytucji opiekuńczych dla dzieci: sierocińców, przedszkoli, szkół, domów opieki i stołówek. Około 18 tys. dzieci ewakuowano w 1942 r. wraz z Armią Andersa na Bliski Wschód.

NKWD. **Rekrutowano** do niej polskich jeńców wojennych pozostających dotąd w sowieckiej niewoli, osoby przebywające w więzieniach i łagrach oraz deportowane w głąb ZSRR. W obozach znajdujących na terenie Kazachstanu, Uzbekistanu i Kirgizji panowały trudne warunki. Najważniejszymi **problemami były wyżywienie i zaopatrzenie** w leki nie tylko **żołnierzy**, lecz także **ludności cywilnej**, w tym **dzieci** gromadzących się w obozach.

Kwestiami spornymi między władzami polskimi a Moskwą pozostawały **sprawa polskiego obywatelstwa osób narodowości niepolskiej** na terenach włączonych w 1939 r. do ZSRR oraz **przynależność państwowa tych terenów**. Polaków niepokoiła też **niemożność uzyskania informacji o polskich oficerach**, którzy trafili do sowieckiej niewoli (o ich tragicznym losie w **Katyniu** jeszcze nie wiadano).

Stalin, mimo że uznawał oficjalnie rząd RP na uchodźstwie i współpracował z nim, chciał jednocześnie dysponować na terenie Polski, okupowanej przez Niemców, **zależną od siebie polską partią komunistyczną**. Zdecydował się na jej odtworzenie (przedwojenną Komunistyczną Partię Polski nakazał rozwiązać w 1937 r.), a jej przywódcami zostali polscy działacze komunistyczni przerzuceni z ZSRR na terytorium Generalnego Gubernatorstwa. Tak zwana grupa inicjatywna, zrzucona na spadochronach pod Warszawą, powołała **w styczniu 1942 r. Polską Partię Robotniczą (PPR)**. Aby nie zrażać do siebie ludności, w nazwie ugrupowania nie użyto słowa *komunistyczna*.

Stalin chciał jak najszybciej wysłać do walki z Niemcami polskie dywizje sformowane już w ZSRR. Polacy natomiast domagali się, aby Armia Polska wyruszyła na front jako całość dopiero po pełnej organizacji, odpowiednim przeszkoleniu i uzbrojeniu wszystkich jednostek. Brak porozumienia co do sposobu użycia wojsk polskich na froncie wschodnim oraz trudna sytuacja zaopatrzeniowa spowodowały, że Polacy podjęli brytyjską inicjatywę **ewakuacji** polskich żołnierzy i cywilów **na Bliski Wschód** (Iran, Irak). Stalin wyraził na to zgodę. **Do listopada 1942 r. ewakuowano 114 tysięcy osób.**

Fakt, że Armia Polska Andersa opuściła obszar Związku Radzieckiego, oznaczał **faktyczne zerwanie współpracy polsko-radzieckiej** – zarówno wojskowej, jak i politycznej. **Władze radzieckie zlikwidowały placówki rządu RP** na swoim terenie i aresztowały ich pracowników. Ponownie przestały uznawać obywatelstwo polskie Polaków pochodzących z terenów wcielonych do ZSRR. Stalin w swojej dalszej polityce wobec narodu posługiwał się całkowicie zależnymi od siebie polskimi działaczami komunistycznymi przebywającymi w ZSRR. Wykorzystywał także PPR w Polsce znajdującej się pod niemiecką okupacją. Zamierzał na tej podstawie stworzyć **ośrodek władzy konkurencyjny wobec emigracyjnego rządu polskiego. W mar-**

cu 1943 r. wyraził zgodę na utworzenie w tym celu w ZSRR **Związku Patriotów Polskich (ZPP)** – organizacji politycznej zdominowanej przez komunistów.

Do ostatecznego zerwania stosunków polsko-radzieckich doszło w związku z ogłoszeniem przez Niemców w kwietniu 1943 r. **informacji o odkryciu w Katyniu grobów polskich oficerów** zamordowanych przez NKWD. Stalin zaprzeczył, że odpowiedzialność za tę zbrodnię ponosi ZSRR i oskarżył o jej popełnienie Niemców. Rząd RP zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża z prośbą o przeprowadzenie śledztwa. Podobnie uczynili już wcześniej Niemcy. Ten fakt posłużył **Stalinowi** za pretekst do oskarżenia rządu polskiego o współpracę z Niemcami i do **zerwania stosunków dyplomatycznych 25 kwietnia 1943 r.** W ten sposób Stalin wykorzystał nadarzącą się okazję: odtąd łatwiej mu było ignorować reprezentację polskich interesów politycznych na Zachodzie i podejmować kolejne kroki **zmierzające do podporządkowania Polski Związkowi Radzieckiemu.**

Stalin podjął decyzję o utworzeniu polskiej jednostki wojskowej z oficerów i żołnierzy, którzy nie ewakuowali się z Armią Polską Andersa. Pod patronatem politycznym komunistycznego Związku Patriotów Polskich sformowano **1. Dywizję Piechoty im. Tadeusza Kościuszki**. Na jej czele stanął generał **Zygmunt Berling**. Wśród kadry dowódczej przeważali oficerowie radzieccy. Jednostka stoczyła **12 października 1943 r. bitwę pod Lenino**, którą – mimo faktycznej klęski – przedstawiono w propagandzie komunistycznej jako wielkie zwycięstwo.

Władysław Anders (1892–1970) jako dowódca Armii Polskiej na Bliskim Wschodzie, 1942 r.

zerwanie polsko-radzieckich stosunków dyplomatycznych

Niemiecki plakat propagandowy z 1943 r. przedstawiający radziecką zbrodnię dokonaną w Katyniu w 1940 r.

Bitwa pod Lenino na polskim znaczku pocztowym z 1968 r.

Oslabienie pozycji Polski na arenie międzynarodowej. Konferencja w Teheranie

śmierć Sikorskiego

Zwycięstwa Armii Czerwonej pod Stalingradem i Kurskiem w 1943 r. oznaczały **wzrost znaczenia politycznego ZSRR na arenie międzynarodowej**. Poważnym ciosem dla sprawy polskiej stała się **śmierć 4 lipca 1943 r. w katastrofie lotniczej w Gibraltarze premiera Sikorskiego**, który cieszył się autorytetem wśród przywódców Wielkiej Koalicji antyhitlerowskiej. Ten fakt oraz wcześniejsze zerwanie stosunków dyplomatycznych przez Stalina przyczyniły się do **utraty przez rząd RP wpływu na decyzje Wielkiej Trójki dotyczące przyszłych losów państwa i narodu polskiego**.

Stanisław
Mikołajczyk
premierem

Po śmierci Sikorskiego **premierem** rządu został polityk Stronnictwa Ludowego **Stanisław Mikołajczyk**, natomiast **Naczelnym Wodzem – generał Kazimierz Sosnkowski**. **Mikołajczyk był zwolennikiem ustępstw w sprawie wschodniej granicy Rzeczypospolitej**. Uważał, że tylko taka polityka doprowadzi do przywrócenia stosunków dyplomatycznych ze Związkiem Radzieckim oraz umożliwi polskiemu rządowi powrót do kraju i przejęcie władzy, a z poparciem mocarstw zachodnich – odbudowę suwerenności państwa polskiego.

konferencja
w Teheranie

Na przełomie listopada i grudnia 1943 r. odbyła się **konferencja Wielkiej Trójki w Teheranie** (zobacz rozdz. 1.3.). Prezydent USA Roosevelt uznał wówczas nieoficjalnie **prawo ZSRR do decydowania w sprawach Polski** oraz innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Jak ustaliła Wielka Trójka, **granice przyszłej Polski** miały przebiegać na wschodzie wzdłuż **linii Curzona** (czytaj: ker-zona), a na zachodzie – wzdłuż **Odry**. O tym, że tak brzmi wspólnie uzgodnione stanowisko, nie poinformowano polskiego rządu.

Linia Curzona – linia rozgraniczenia wojsk w czasie wojny polsko-bolszewickiej, którą w latach 1919–1920 zaproponował brytyjski minister spraw zagranicznych George Nathaniel Curzon. Przebiegała ona na północ od Suwałk, przez Sejny i Grodno oraz dalej dawną granicą Królestwa Polskiego na Bugu.

Alianci starali się skłonić Polaków do zaakceptowania takiej koncepcji zmian terytorialnych, jednak nie przyznawali się, że decyzję w tej sprawie już podjęto. Utrzymywali, że jest to ciągle przedmiot dyskusji. Oficjalnie o postanowieniach konferencji teherańskiej premier Mikołajczyk dowiedział się dopiero podczas pobytu w Moskwie w październiku 1944 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw okoliczności powstania rządu RP na uchodźstwie oraz cele, jakie sobie stawiał, i podejmowane przez niego działania.
2. Omów wysiłek zbrojny polskich żołnierzy walczących u boku aliantów do końca 1943 r.
3. Scharakteryzuj politykę rządu generała Sikorskiego wobec ZSRR. Oceń znaczenie podpisania układu Sikorski–Majski (lipiec 1941 r.). Podaj przyczyny i konsekwencje zerwania stosunków polsko-radzieckich (kwiecień 1943 r.).
4. Scharakteryzuj politykę mocarstw wobec sprawy polskiej do końca 1943 r. Omów decyzje dotyczące państwa i narodu polskiego, które zapadły na konferencji w Teheranie.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Po internowaniu władz polskich w Rumunii we wrześniu 1939 r. prezydentem na uchodźstwie został **Władysław Raczkiewicz**, a premierem i Naczelnym Wodzem – generał **Władysław Sikorski**. Zachowano ciągłość konstytucyjną organów władzy państwa polskiego. s. 64
- Rząd przystąpił do tworzenia **polskich oddziałów wojskowych na terenie Francji**. s. 64
- Wiosną 1940 r. Polacy walczyli w **Norwegii (pod Narwikiem)** oraz w **obronie Francji**. s. 65
- Po klęsce Francji **rząd RP**, który znalazł się w **Londynie**, odbudowywał polskie wojsko na Zachodzie jako **Polskie Siły Zbrojne**. s. 65
–66
- **Polskie lotnictwo** brało udział w **bitwie o Anglię**, a **marynarka** – w **bitwie o Atlantyk**. W **północnej Afryce** (m.in. podczas obrony **Tobruku**) walczyła **Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich**. s. 66
- Po ataku Niemiec na ZSRR rząd RP przywrócił stosunki dyplomatyczne z tym państwem, które stało się członkiem koalicji antyhitlerowskiej. 30 lipca 1941 r. podpisano **układ Sikorski–Majski**. s. 67
- Z Polaków przebywających na terenie ZSRR sformowano **Armie Polską** pod dowództwem generała **Władysława Andersa**. Jednak w 1942 r. ewakuowano ją na **Bliski Wschód**. s. 67
- **Odkrycie grobów polskich oficerów w Katyniu** stało się bezpośrednim powodem zerwania stosunków polsko-radzieckich 25 kwietnia 1943 r. Ta sytuacja ułatwiła Stalinowi podjęcie działań zmierzających do podporządkowania sobie Polski. s. 69
- 4 lipca 1943 r. w katastrofie lotniczej **zginął Władysław Sikorski**. Nowym premierem został **Stanisław Mikołajczyk**, a Wodzem Naczelnym – generał **Kazimierz Sosnkowski**. s. 70
- **Konferencja w Teheranie** potwierdziła umocnienie się pozycji ZSRR na arenie międzynarodowej. W praktyce zadecydowała także o **przyszłych granicach Polski** (linia **Curzona** na wschodzie, **Odra** na zachodzie). s. 70

7. Polskie Państwo Podziemne. Walka z okupantem

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym było i jaką rolę odegrało podczas okupacji Polskie Państwo Podziemne;
- poznasz przywódców oraz najgłośniejsze akcje zbrojne polskiego podziemia;
- zapoznasz się z różnymi formami walki z okupantem.

Struktury wojskowe i polityczne Polskiego Państwa Podziemnego

Mimo klęski wrześniowej Polacy nie pogodzili się z utratą niepodległego państwa i zamierzali kontynuować walkę z okupantem. Już **27 września 1939 r.** w Warszawie, jeszcze wówczas wolnej, powstała – z upoważnienia marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego – **organizacja konspiracyjna Służba Zwycięstwu Polski (SZP)**. Na jej czele stanął generał **Michał Tokarzewski-Karaszewicz**. Niezależnie od SZP – na bazie grup istniejących w Wojsku Polskim, które prowadziły dywersję na zapleczu wroga – powstała **Tajna Organizacja Wojskowa (TOW)**. Korpus Ochrony Pogranicza stał się bazą dla **Komendy Obrońców Polski (KOP)**. Na terenach objętych okupacją niemiecką i radziecką powstawały spontanicznie **lokalne organizacje podziemne**, jak na Pomorzu **Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Pomorski”**. Z końcem roku takich grup, o różnym zasięgu terytorialnym i liczebności, było około 150.

Działalność w podziemiu podjęły polskie **partie** i utworzyły – obok struktur politycznych – również konspiracyjne organizacje zbrojne. **Polska Partia Socjalistyczna**, w konspiracji pod nazwą **PPS-WRN** (Wolność, Równość, Niepodległość), powołała **Gwardię Ludową (GL)**. **Stronnictwo Narodowe** utworzyło **Narodową Organizację Wojskową (NOW)**. Natomiast **Stronnictwo Ludowe** powołało **Bataliony Chłopskie (BCh)**.

Związek Walki Zbrojnej (ZWZ)

Premier Władysław Sikorski chciał ograniczyć wpływy działaczy sanacyjnych w strukturach zbrojnych w kraju. W tym celu w **listopadzie 1939 r.** powołał **Związek Walki Zbrojnej (ZWZ)**, który zajął miejsce SZP. Komenda Główna ZWZ powstała nie w okupowanym kraju, ale w Paryżu. **Komendantem Głównym** został przebywający tam generał **Kazimierz Sosnkowski**. Komendantem ZWZ na terenach **okupacji niemieckiej** mianowano pułkownika **Stefana Roweckiego ps. „Grot”**, a na terenach znajdujących się pod **okupacją radziecką** – generała **Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza**. Po ewakuacji rządu RP z Francji do Londynu (czerwiec 1940 r.) ustalono, że Komenda Główna ZWZ będzie znajdowała się w okupowanym kraju. Na **Komendanta Głównego** powołano **Roweckiego** (wówczas już w stopniu generała). W ramach ZWZ powstały pionierzy zajmujące się między innymi **wywiadem, informacją i propagandą** oraz **sabotażem i dywersją**.

stronnictwa
polityczne
w podziemiu

Generał Stefan Rowecki,
zdjęcie z okresu okupacji

Rowecki (1895–1944) w czasie I wojny światowej był żołnierzem Legionów Polskich. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W okresie międzywojennym pozostawał w czynnej służbie wojskowej. W trakcie kampanii wrześniowej dowodził Warszawską Brygadą Pancerno-Motorową, z którą uczestniczył w pierwszej bitwie pod Tomaszowem Lubelskim.

Mosiężny orzełek Armii Krajowej bity w latach 1942–1945. Widoczny jest na nim symbol Polskiego Państwa Podziemnego i znak Polski Walczącej – kotwica ze splecionych liter P i W.

Większość lokalnych organizacji konspiracyjnych **podporządkowała się ZWZ**. Nie dotyczyło to jednak **organizacji zbrojnych** tworzonych przez największe **stronnictwa polityczne** działające w podziemiu. Spośród nich jedynie **PPS-WRN** podporządkowała ZWZ swoją niewielką **Gwardię Ludową**. Natomiast **niezależność zachowały** duże liczebnie **Bataliony Chłopskie**, powołane przez **SL**, oraz **Narodowa Organizacja Wojskowa**, utworzona przez **SN**.

Najsprawniej przebiegało tworzenie struktur konspiracyjnych w Generalnym Gubernatorstwie. Natomiast na terenach zajętych przez Związek Radziecki większość lokalnych organizacji konspiracyjnych oraz struktur ZWZ rozbito w 1940 r. Budowanie struktur państwa podziemnego na Kresach podjęto na nowo, gdy te tereny zostały zajęte przez Niemców po agresji na ZSRR.

Rząd RP na uchodźstwie, oprócz struktur wojskowych, **powołał w 1940 r. także strukturę polityczną – Delegaturę Rządu na Kraj**. Miała ona stanowić **tajną administrację cywilną** na terenie okupowanego kraju. Na jej czele stał **Delegat Rządu na Kraj**. Funkcję tę pełnili kolejno: **Cyryl Ratajski (SP)**, **Jan Piekałkiewicz (SL)**, **Jan Stanisław Jankowski (SP)** oraz **Stefan Korboński (SL)**. Do zadań Delegata należało reprezentowanie polskich władz na uchodźstwie wobec społeczeństwa pod okupacją i wobec stronnictw politycznych oraz ściśle z nimi współpraca.

Delegatura Rządu
na Kraj

Główne siły polityczne w kraju: **SL, SN, PPS-WRN** oraz **Stronnictwo Pracy**, podjęły współpracę – powołały **Polityczny Komitet Porozumiewawczy (PKP)**, uznany przez rząd RP na uchodźstwie za polityczną reprezentację kraju. Ściśle z Delegaturą i ZWZ współdziałały ponadto ugrupowania wywodzące się ze środowisk związanych z sanacją: **Chłopska Organizacja Wolności „Racławice”** oraz **Stronnictwo Demokratyczne**, skupiające głównie lewicową inteligencję.

Polskie Państwo Podziemne – zakonspirowany system władz państwowych działający na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką i radziecką z ramienia rządu RP na uchodźstwie. PPP obejmowało struktury wojskowe (ZWZ-AK) i cywilno-administracyjne (Delegatura Rządu na Kraj) oraz reprezentujące społeczeństwo poprzez przedstawicieli działających w konspiracji partii politycznych (namiestnika parlamentu – Polityczny Komitet Porozumiewawczy/Krajowa Reprezentacja Polityczna/

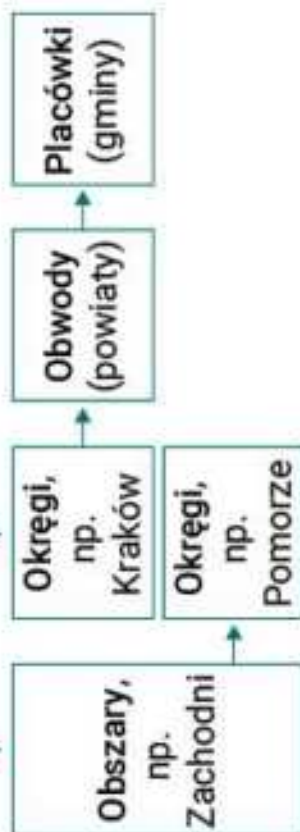

Prezydent RP*
Naczelnny Wódz PSZ
Rząd RP
na uchodźstwie
Premier rządu RP

P o l s k i e P a ń s t w o P o d z i e m n e

Komendant Główny ZWZ-AK

Komenda Główna ZWZ-AK – Szef Sztabu

Komenda Kedywu (Kierownictwo Dywersji)
/Związek Odwetu + Wachlarz/

Kierownictwo Walki Podziemnej
/KW Konspiracyjnej + KW Cywilnej/

Wojskowe Sądy Specjalne

Oddział I – Organizacyjny, m.in.:

- Centralne Biuro Legalizacyjne
- Wojskowa Służba Kobiet

Oddział II – Informacyjno-Wywiadowczy

Oddział III – Operacyjno-Szkoleniowy

Oddział IV – Kwatermistrzostwa

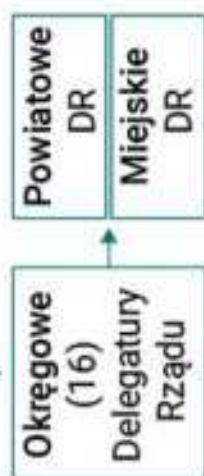
Oddział V – Łączności Operacyjnej

Oddział VI – Biuro Informacji i Propagandy

Oddział VII – Finansów i Kontroli

Delegat Rządu na Kraj

Delegatura Rządu na Kraj

Cywilne Sądy Specjalne

- Spraw Wewnętrznych
- Informacji i Prasy
- Oświaty i Kultury
- Pracy i Opieki Społecznej
- Skarbu
- Przemysłu i Handlu
- Rolnictwa
- Sprawiedliwości
- Likwidacji Skutków Wojny
- Robót Publicznych i Odbudowy

Departamenty

Polityczny Komitet Porozumiewawczy/
Krajowa Reprezentacja Polityczna/
Rada Jedności Narodowej

Społeczny Komitet Antykomunistyczny

Stronnictwo Ludowe
Polska Partia Socjalistyczna – WRN
Stronnictwo Pracy
Stronnictwo Narodowe

od lipca 1944 r. w RJN

- Zjednoczenie Demokratyczne
- Chłopska Organizacja Wolności „Racławice”
- organizacja „Ojczyzna”

* Na podstawie tzw. umowy paryskiej z 30 listopada 1939 r. prezydent Raczkiewicz zrzekł się na korzyść rządu (wówczas premiera Sikorskiego) znacznej części swoich konstytucyjnych uprawnień.

Rada Jedności Narodowej).

Armia Krajowa (AK)

Premier Sikorski **14 lutego 1942 r.** wydał rozkaz przekształcenia ZWZ w **Armie Krajową (AK)**. W intencji rządu RP miała ona stać się jedyną siłą zbrojną w okupowanym kraju, traktowaną jako część Polskich Sił Zbrojnych. Wiązało się to z przeprowadzaną **akcją scaleniową**, w wyniku której w latach 1943–1944 w skład **AK weszła** część oddziałów **Batalionów Chłopskich** oraz **Narodowej Organizacji Wojskowej**. W efekcie wiosną 1944 r. AK liczyła ponad **350 tysięcy** zaprzysiężonych członków. Oddziały BCh i NOW zachowały w ramach AK autonomię i zwierzchnictwo polityczne swoich stronnictw.

„ *W obliczu Boga Wszechmogącego i Najświętszej Maryi Panny, Królowej Korony Polskiej [...] przysięgam być wiernym Ojczyźnie mej Rzeczypospolitej Polskiej, stać nieugięcie na straży Jej honoru i o wyzwolenie Jej z niewoli walczyć ze wszystkich sił – aż do ofiary życia mego.*

~ z roty przysięgi Armii Krajowej

W czerwcu 1943 r. Polskie Państwo Podziemne poniosło dotkliwą stratę. **Aresztowano** Komendanta Głównego AK – generała **Stefana Roweckiego**. Jego **następcą** został generał **Tadeusz Komorowski ps. „Bór”**.

Falszywa kenkarta Komendanta Głównego AK – Tadeusza Komorowskiego ps. „Bór”

Niemieckie dokumenty, w tym fałszywe kenkarty, były wytwarzane m.in. przez ZWZ-AK. Pozwalały one osobom ukrywającym się i zagrożonym aresztowaniem prowadzić jawny tryb życia.

Kenkarta – dokument tożsamości wydawany przez okupacyjne władze niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie.

W drugiej połowie 1943 r. przedstawiciele SL, SN, PPS i SP **zacieśnili współpracę**. Podpisali wspólną deklarację, skierowaną między innymi przeciwko komunizmowi, co wiązało się z aktywnością Polskiej Partii Robotniczej. PKP przekształcono

Narodowe Siły Zbrojne (NSZ)

w Krajową Reprezentację Polityczną (KRP). Powołano również **Spółeczny Komitet Antykomunistyczny**.

Armii Krajowej nie podporządkowały się Narodowe Siły Zbrojne (NSZ). Ta organizacja wojskowa powstała w 1942 r. z połączenia **części Narodowej Organizacji Wojskowej** oraz **Związku Jaszczurczego**, związanego ze skrajnym skrzydłem środowisk narodowych – **Obozem Narodowo-Radykalnym (ONR) „Szaniec”**. Narodowe Siły Zbrojne **nie uznawały zwierzchnictwa władz i instytucji Polskiego Państwa Podziemnego** – Komendanta Głównego Armii Krajowej i Delegata Rządu na Kraj. Dopiero w 1. połowie 1944 r. doszło do zawarcia umowy scaleniowej. Gwarantowała ona Narodowym Siłom Zbrojnym szeroką autonomię w ramach Armii Krajowej. Umowa nie została jednak uznana przez część przywódców politycznych i wojskowych NSZ. Doszło do rozłamu i powstania dwóch organizacji: **NSZ-AK** oraz samodzielnej, która odmówiła scalenia, **NSZ-ZJ (Związek Jaszczurczy)**.

Działania Polskiej Partii Robotniczej

Polska Partia Robotnicza (PPR)

Poza strukturami Polskiego Państwa Podziemnego pozostawali komuniści skupieni od początku 1942 r. w **Polskiej Partii Robotniczej (PPR)**. Po zerwaniu polsko-radzieckich stosunków dyplomatycznych w 1943 r. oficjalnie przestali uznawać również Rząd Rzeczypospolitej na Obczyźnie. Przywódcy PPR **nie podkreślali jej komunistycznego charakteru**. Używali natomiast propagandowego określenia o tworzeniu frontu narodowego skupiającego „wszystkie siły do walki z okupantem”. PPR dla oddziałów zbrojnych, które tworzyła, wybrała nazwę **Gwardia Ludowa (GL)**, czyli taką samą, jak nazwa oddziałów kierowanych przez PPS-WRN. Nieliczna GL oraz słaba organizacyjnie PPR nie odgrywały w latach 1942–1943 większej roli w walce z okupantem. W partii trwały też walki wewnętrzne. W ich wyniku zginęli dwaj pierwsi przywódcy PPR. Natomiast kolejnego aresztowało Gestapo. Wszyscy oni prowadzili działalność w podziemiu po tym, jak zostali przerzuceni drogą lotniczą z ZSRR. Pod koniec 1943 r. na czele partii stanął jej krajowy działacz **Władysław Gomułka**.

Podjęte przez władze Polskiego Państwa Podziemnego próby nawiązania współpracy z PPR zakończyły się niepowodzeniem. Wpłynęły na to zależność PPR od Stalina i jej **gotowość do realizowania polityki sowieckiej wobec Polski**. Od cza-

Orzełek Gwardii i Armii Ludowej

su zerwania w kwietniu 1943 r. polsko-radzieckich stosunków politycznych PPR oficjalnie przestała uznawać rząd RP i nasiliła kampanię propagandową wymierzoną w instytucje Polskiego Państwa Podziemnego. W ogłoszonej w listopadzie 1943 r. **deklaracji programowej O co walczymy?** PPR odmawiała rządowi emigracyjnemu prawa do reprezentowania narodu polskiego. **Zapowiadała** przy tym **reformy społeczno-gospodarcze**, aby pozyskać zwolenników wśród różnych warstw społeczeństwa. Mimo politycznej i społecznej izolacji w okupowanym kraju oraz posiadania zaledwie kilkutysięcznych formacji zbrojnych, PPR **przygotowywała się** w ten sposób **do przejęcia władzy**. Jednak czynnikiem decydującym w tej kwestii miało być bliskie już wkroczenie Armii Czerwonej na ziemię polskie.

Krajowa Rada
Narodowa (KRN)

Kierownictwo PPR powołało **31 grudnia 1943 r. Krajową Radę Narodową (KRN)**. Ogłosiła się ona jedynym organem władzy, któremu przysługuje prawo występowania w imieniu narodu polskiego. Rada miała stanowić przeciwwagę dla Polskiego Państwa Podziemnego i pełnić funkcję parlamentu, który legalizowałby decyzje i działania komunistów po przejęciu władzy w kraju. W rzeczywistości w KRN znalazły się, oprócz PPR, **jedynie środowiska polityczne niemające liczącego się poparcia**. Należały do nich odłam lewicy socjalistycznej z Edwardem Osóbką-Morawskim oraz nieliczne ugrupowanie radykalnych ludowców. Na czele KRN stanął **Bolesław Bierut**. W miejsce Gwardii Ludowej powołano **Armię Ludową**.

Walka zbrojna z okupantem

Zakończenie kampanii wrześniowej nie oznaczało, że wszystkie **oddziały Wojska Polskiego** zaprzestały walki. Niektóre podjęły **działalność partyzancką**. Najdłużej walczył oddział majora **Henryka Dobrzańskiego ps. „Hubal”**. Oddział istniał do kwietnia 1940 r., kiedy to został rozbity, a jego dowódca poległ.

Zarówno rząd RP, jak i Komenda Główna **ZWZ** uważały, że walkę zbrojną na szeroką skalę przeciwko okupantowi można rozpocząć dopiero wtedy, gdy potęga niemiecka załamie się w wyniku zwycięstw militarnych mocarstw zachodnich. Do tego czasu zamierzano podejmować akcje zbrojne jedynie w ograniczonym zakresie, a ich głównym celem miała być **samoobrona społeczeństwa i ochrona struktur Polskiego Państwa Podziemnego**. Ważnym zadaniem zbrojnego podziemia ponadto stała się **działalność sabotażowa i dywersyjna**. Do jej prowadzenia wydzielono w ramach ZWZ **Związki Odwetu**.

działalność
sabotażowa
i dywersyjna

Po agresji Niemiec na ZSRR i podpisaniu polsko-radzieckiego układu Sikorski–Majski powołano w obrębie ZWZ organizację **„Wachlarz”**. Prowadziła ona **działalność dywersyjną na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej**, na zapleczu niemiecko-radzieckiego frontu. Do marca 1943 r. przeprowadziła ponad 100 akcji dywersyjnych **przeciwko niemieckim szlakom komunikacyjnym i transportom wojskowym** zmierzającym na front. Takie działania miały duże znaczenie zarówno wojskowe, jak i propagandowe. Polskie podziemie przeprowadzało te akcje wówczas, gdy Armia Czerwona ponosiła kolejne klęski, a partyzantka radziecka dopiero powstawała.

Po przekształceniu ZWZ w AK z połączenia Związku Odwetu i „Wachlarza” oraz Tajnej Organizacji Wojskowej powstał **Kedyw (Kierownictwo Dywersji)**. Oddziały Kedywu podejmowały działania dywersyjne i sabotażowe, skierowane zwłaszcza przeciwko transportom kolejowym, oraz przeprowadzały akcje likwidacyjne. Ponadto uwalniały więźniów, a także zdobywały broń i amunicję na potrzeby bieżących operacji zbrojnych oraz powstania powszechnego planowanego w przyszłości.

Jednym z takich działań była **akcja „Wieniec”** w 1942 r. Wysadzono wówczas tory wokół Warszawy i zablokowano na kilkanaście godzin warszawski węzeł kolejowy. W ten sposób opóźniono dowóz zaopatrzenia dla wojsk niemieckich na froncie wschodnim. Głośna stała się akcja **opanowania niemieckiego więzienia w Pińsku** (1943 r.) i uwolnienia uwięzionych tam oficerów „Wachlarza”. Przeprowadził ją oddział dowodzony przez **Jana Piwnika ps. „Ponury”** – jednego z **cichociemnych**.

akcje zbrojne

Cichociemni

- Cichociemnymi nazywano **żołnierzy polskich przeszkolonych w ośrodkach w Wielkiej Brytanii** w zakresie **sabotażu, dywersji, wywiadu** lub **pełnienia obowiązków dowódczych**, a następnie **przerzuconych drogą lotniczą do okupowanego kraju**. Dowództwo Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie współpracowało w tym zakresie z brytyjskim Kierownictwem Akcji Specjalnych (SOE). Cichociemni stanowili fachowe wsparcie dla polskiego zbrojnego podziemia. Większość z nich zrzucono na **spadochronach**. Niekiedy przeprowadzano lądowania na **lotniskach polowych** ochranianych przez ZWZ-AK. W sumie do Polski **od lutego 1941 r. do grudnia 1944 r.** przerzucono **316 cichociemnych**. Spośród nich **102 zginęło** w czasie wojny.

Znak Spadochronowy AK – odznaka przyznana wszystkim cichociemnym po wojnie przez polski rząd na emigracji

Głośne stały się udane akcje przeprowadzone przez Kedyw **w Warszawie**. W wyniku **akcji pod Arsenalem** (1943 r.) uwolniono harcmistrza Jana Bytnara ps. „Rudy” i 20 innych więźniów przewożonych z siedziby Gestapo w alei Szucha. Tę operację przeprowadzili harcerze z **Szarych Szeregów** (pojęcie omówione dalej). W **akcji „Góral”** (1943 r.) uprowadzono samochód bankowy ze 106 milionami złotych. Sukcesem zakończył się **zamach Szarych Szeregów na generała Franza Kutscherę** (czytaj: kuczerę) – dowódcę SS i policji na dystrykt warszawski (1944 r.).

Do ochrony struktur podziemia oraz obrony interesów narodowych służyły **akcje likwidacyjne**, czyli **wyroki śmierci** wykonywane przez specjalne grupy bojowe. Wydawaniem wyroków zajmowały się **Wojskowe Sądy Specjalne**, tworzące system **konspiracyjnego wymiaru sprawiedliwości**. Wyroki wykonywano na funkcjonariuszach niemieckiego aparatu bezpieczeństwa, którzy byli odpowiedzialni za zbrodnie wobec narodu polskiego, oraz na obywatelach polskich będących niemieckimi agentami lub uznanych za zdrajców.

ZWZ-AK w pierwszym okresie wojny (w praktyce do końca 1942 r.) nie rozwijał **działalności partyzanckiej**. Na jej rozwój wpłynęły **wysiedlenia polskiej ludności na Zamojszczyźnie** (zobacz rozdz. I.5.). W obronie wysiedlanych wystąpiły **oddziały BCh**, a następnie – **AK**. Armia Krajowa organizowała również **obronę ludności polskiej na Kresach**, zwłaszcza **na Wołyniu w 1943 r.**, gdy Ukraińska Powstańcza Armia rozpoczęła akcję usuwania i mordowania polskiej ludności.

Latem 1943 r. w lasach zaczęły się pojawiać **coraz liczniejsze oddziały partyzanckie AK, BCh i NOW**. W **czerwcu 1944 r.**, gdy zbliżał się front wschodni, w **Lasach Janowskich i Puszczy Solskiej** doszło do **największych walk partyzanckich na ziemiach polskich** z oddziałami niemieckimi. Stoczyły je oddziały AK, BCh, PPR-owskiej Armii Ludowej oraz partyzantki radzieckiej.

Karabin 7,92 mm Mauser wz. 1898 z bagnetem i amunicją

Karabinów Mausera, stanowiących standardowe uzbrojenie armii polskiej przed wojną, często używali partyzanci.

Sidolówka i filipinka – granaty produkowane przez konspiracyjne wytwórnie Armii Krajowej

Przysięga żołnierzy oddziału należącego do Okręgu Nowogródek AK, 1944 r.

Pośrodku, z mapnikiem, stoi kapitan Jan Piwnik ps. „Ponury” (1912–1944). Piwnik został zrzucony do Polski jako cichociemny w listopadzie 1941 r. Między innymi stał na czele Kedywu w Okręgu Radom–Kielce AK. Dowodził dużym zgrupowaniem partyzanckim AK w Górach Świętokrzyskich, a następnie na Nowogródczyźnie, gdzie zginął w walce.

Niekiedy także **Żydzi** stawiali zbrojny opór wobec nazistowskich działań eksterminacyjnych, skierowanych przeciwko nim. Walkę zbrojną podjęli w **getcie warszawskim**, gdy Niemcy przystąpili do jego ostatecznej likwidacji. **Powstanie** rozpoczęło się **19 kwietnia 1943 r.** i trwało **4 tygodnie**. Brali w nim udział członkowie lewicowej **Żydowskiej Organizacji Bojowej**, współpracujący z Armią Krajową, oraz mniej liczny prawicowy Żydowski Związek Wojskowy. Do wybuchu powstania doszło również w getcie białostockim. Jednak szybko je stłumiono. Do udanych **buntów i ucieczek więźniów** doszło w obozach w **Treblince** oraz **Sobiborze**.

powstanie w getcie warszawskim

Żydowska ludność cywilna schwywana podczas tłumienia powstania w getcie warszawskim

Pomnik Bohaterów Getta w Warszawie

Inne formy walki Polskiego Państwa Podziemnego z okupantem

działalność
propagandowa
i wywiadowcza

Ważnym orężem w walce z okupantem była **prasa konspiracyjna**. W okresie okupacji ukazywało się około 1500 jej tytułów. Większość wychodziła przez krótki czas i w niewielkim nakładzie. Prasa konspiracyjna stała się dla ludności **jedynym źródłem prawdziwych informacji** o działalności rządu RP i polskiego podziemia, o zbrodniach niemieckich czy sytuacji na frontach. Podtrzymywała też polską ludność na duchu. Ponadto **mobilizowała do stawiania oporu** przez upowszechnianie cywilnych form walki. Na ulicach Krakowa i Warszawy rozprowadzano również **podrabiane egzemplarze gazet wydawanych przez Niemców w języku polskim**. Umieszczano w nich informacje publikowane w polskiej prasie konspiracyjnej.

Biuro Informacji i Propagandy ZWZ-AK prowadziło ponadto od 1941 r. w ramach **działań dywersyjno-propagandowych** akcję „N”. Drukowano **ulotki i gazetki w języku niemieckim** sprawiające wrażenie, że są autorstwa różnych niemieckich, antyhitlerowskich organizacji konspiracyjnych. Informowano w nich między innymi o ogromnych

Okładka „Der Klabautermann” – czasopisma satyrycznego w języku niemieckim, wydawanego przez AK, 1943 r.

Ilustracja stanowi komentarz do ludobójczej polityki III Rzeszy. Przedstawione postaci to śmierć, Hitler i Himmler.

stratach ponoszonych przez nazistów na froncie wschodnim i przekonywano Niemiec- kich żołnierzy, że wojny z aliantami nie uda się wygrać. W ten sposób zamie- rzano osłabić ich wolę walki.

Ważną rolę odegrał **wywiad** Polskiego Państwa Podziemnego, który zbierał infor- macje na temat niemieckiego przemysłu zbrojeniowego czy też przemieszczania się jednostek wojskowych. Między innymi dostarczył aliantom wiadomości o nie- mieckich przygotowaniach do agresji na Związek Radziecki. Sukcesem było zdo- bycie informacji o **ośrodku produkcji rakiet V-1 i V-2 w Peenemünde** (na wyspie Uznam). Dzięki temu lotnictwo alianckie zniszczyło ten ośrodek i opóźniło niemiec- kie prace nad rakietami. Po zlokalizowaniu kolejnego ośrodka pod Mielcem uda- ło się odnaleźć jeden z pocisków V-2 (niewybuch). Polscy naukowcy dokładnie go przeanalizowali, a opracowany **raport wraz z fragmentem pocisku wysłano do Londynu**. Na tej podstawie Brytyjczycy znaleźli sposób na niszczenie rakiet w trak- cie ich lotu. Polacy przekazali zachodnim aliantom także **relacje na temat Holo- kaustu** (zobacz rozdz. I.8.).

Młodzież w walce z okupantem

Do konspiracji przeszedł **Związek Harcerstwa Polskie- go** – w postaci zarówno **Szarych Szeregów**, utworzonych przez przedwojenne kierownictwo organizacji, jak i **Huf- ców Polskich**, utworzonych przez harcerzy nurtu katolic- ko-narodowego. Szare Szeregi, współpracujące z organa- mi **Polskiego Państwa Podziemnego**, były najliczniejszą konspiracyjną organizacją młodzieżową. W 1944 r. liczyły ponad 8000 harcerzy. Do Hufców Polskich należało ponad 4000 harcerzy i harcerek.

Najmłodsi członkowie **Szarych Szeregów** – **Zawiszacy**, czyli młodzież w wieku **12–14 lat** – mieli za zadanie kon- tynuować naukę na tajnych kompletach i przygotowywać się do służby pomocniczej. Zawiszacy byli między innymi listonoszami **Harcerskiej Poczty Polowej** podczas po- wstania warszawskiego.

Zawiszacy – bracia Jeleniewiczowie „Żbik” i „Ryś” – z Harcerskiej Poczty Polowej podczas powstania warszawskiego

Starsi harcerze, w wieku **15–17 lat**, działali w **Organizacji Małego Sabotażu „Wawer-Palmiry”** podporządkowa- nej Komendzie Głównej ZWZ-AK. Uczestniczyli w akcjach **małego sabotażu**. Malowali na murach i niemieckich afi- szach kotwice ze splecionych liter P i W (znak Polski Wal- czącej), litery V (ang. *victory* – „zwycięstwo”) czy żółwie z napisem „pPp” („pracuj, Polaku, powoli”). Na latarniach i murach cmentarnych pisali *Nur für Deutsche* (niem. „tyl- ko dla Niemców”). Ponadto kolportowali ulotki i zrywali

Lilijka Szarych Szeregów z symbolem Polski Walczącej

Szare Szeregi

niemieckie flagi, które zastępowali polskimi. Akcje małego sabotażu przeprowadzano bez użycia broni. Wymagały one jednak odwagi i groziły śmiercią, podobnie jak walka zbrojna z okupantem.

Napis wykonany przez Organizację Małego Sabotażu „Wawer-Palmiry”, Warszawa, ul. Bracka, 1943 r.

Napis „Pawiak pomścimy” odnosił się do masowych egzekucji więźniów Pawiaka, przeprowadzanych w 1943 r. przez Niemców.

Oznaka Grup Szturmowych Szarych Szeregów

Młodzież powyżej 18 lat działała w **Grupach Szturmowych** podporządkowanych **Kedywowi AK**. Batalion „**Zośka**” i kompania „**Pegaz**” (skrótowiec od „Przeciw Gestapo”), utworzone z harcerzy, stanowiły trzon warszawskiego Kedywu. Grupy Szturmowe prowadziły **działania dywersyjne i bojowe** – wysadzały mosty kolejowe i pociągi oraz odbijały więźniów. Ich dziełem były między innymi **akcja pod Arsenalem** i **zamach na Kutscherę**. Ponadto Grupy Szturmowe **opanowały stację kolejową w Celestynowie**, dzięki czemu uwolniono grupę więźniów przewożonych z Warszawy do obozu w Auschwitz. Podczas powstania warszawskiego walczyły harcerskie bataliony szturmowe Szarych Szeregów „**Parasol**” i „**Zośka**”. Natomiast harcerze i harcerki z Hufców Polskich walczyli w ramach batalionu „**Gustaw**” NOW-AK.

Niezależnie od Szarych Szeregów działały **harcerki**, których organizacja (powstała na bazie ZHP) nosiła kryptonim „**Związek Konieczny**”, a następnie – „**Bądź gotów**”. Liczyła około 7000 członkiń. Zajmowały się one między innymi kolportażem prasy konspiracyjnej i tajnym nauczaniem. W powstaniu warszawskim uczestniczyły jako sanitariuszki i łączniczki, obsługiwały pocztę, a po upadku powstania pomagały uchodźcom.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj struktury militarne i polityczne Polskiego Państwa Podziemnego. Omów rolę, jaką odgrywały.

2. Wymień najważniejsze ugrupowania polityczne działające w warunkach okupacji i organizacje zbrojne z nimi związane. Które z nich w wyniku scalenia weszły do Armii Krajowej? Które pozostały poza strukturami Państwa Podziemnego podlegającego rządowi RP na uchodźstwie?
3. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywała Polska Partia Robotnicza.
4. Wymień formy walki z okupantem podejmowane przez polskie podziemie i wyjaśnij, na czym polegały.
5. Scharakteryzuj formy przeciwstawiania się polityce okupanta i walki z nim, które podejmowała młodzież.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W listopadzie 1939 r. premier Władysław Sikorski powołał w okupowanej Polsce **Związek Walki Zbrojnej**. Od **czerwca 1940 r.** – gdy Komendę Główną ZWZ przeniesiono z emigracji do kraju – do **czerwca 1943 r.** na jego czele stał gen. **Stefan Rowecki ps. „Grot”**. s. 72
- **Stronnictwa polityczne** rozpoczęły działalność w **podziemiu** i tworzyły własne **oddziały zbrojne**. Najważniejszymi były: **Stronnictwo Ludowe** (oddziały o nazwie **Bataliony Chłopskie**), **Stronnictwo Narodowe** (**Narodowa Organizacja Wojskowa**) i **Polska Partia Socjalistyczna – WRN** (**Gwardia Ludowa**). s. 73
- W 1940 r. powstała **Delegatura Rządu na Kraj**, która pełniła funkcję **tajnej administracji cywilnej** na terenie okupowanego kraju. s. 73
- 14 lutego 1942 r. ZWZ przekształcono w **Armie Krajową (AK)**. W wyniku **akcji scaleniowej** stała się ona **najsilniejszą organizacją wojskową** w kraju. s. 75
- **Poza strukturami Polskiego Państwa Podziemnego**, podlegającego rządowi RP na uchodźstwie, pozostawały **Obóz Narodowo-Radykalny „Szaniec”** (jego organizacją zbrojną były **Narodowe Siły Zbrojne/Związek Jaszczurczy**) oraz **Polska Partia Robotnicza** (organizacją zbrojną była **Gwardia Ludowa/Armia Ludowa**). s. 76
- **PPR**, przygotowująca się do przejęcia władzy w Polsce, powołała w grudniu 1943 r. **Krajową Radę Narodową (KRN)**. s. 77
- **Walka zbrojna** polskiego podziemia polegała na **akcjach dywersyjno-sabotażowych**, **odbijaniu więźniów**, **akcjach likwidacyjnych**, **samoobronie** i **odwecie** (**Zamojszczyzna**, **Kresy Wschodnie**) oraz na **działaniach partyzanckich**. s. 77
- W **kwietniu – maju 1943 r.** trwało **powstanie w getcie warszawskim**, wzniecone przez konspiracyjne **żydowskie** formacje zbrojne. s. 79
- Aktywność **ZWZ-AK** obejmowała poza walką zbrojną m.in. **wydawanie prasy konspiracyjnej**, działania dywersyjno-propagandowe skierowane do Niemców (**akcja „N”**) oraz działalność **wywiadowczą**. s. 80
- **Młodzież** z **Szarych Szeregów** związanych z **Polskim Państwem Podziemnym**, w zależności od wieku, przeciwstawiała się polityce okupanta, uczęszczając na **tajne komplety** i biorąc udział w akcjach **małego sabotażu**. Najstarsi **walczyli z bronią w ręku**. s. 81
–82

8. Postawy społeczeństwa polskiego wobec okupantów. Cywilne formy oporu

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z różnymi formami oporu społecznego wobec okupanta i z pojęciem walki cywilnej;
- poznasz przykłady bohaterskich postaw i przypadki kolaboracji z wrogiem;
- dowiesz się, jakie postawy przyjmowali Polacy wobec zagłady narodu żydowskiego.

Opór społeczny, walka cywilna

formy oporu
społecznego

Opór polskiego społeczeństwa, określany mianem **walki cywilnej**, trwał od pierwszych tygodni okupacji. W tej formie przeciwstawiania się okupantowi uczestniczyli reprezentanci różnych grup społecznych i zawodowych. **Lekarze** sporządzali **falszywe zaświadczenia** o niezdolności do pracy, co chroniło w pewnym stopniu przed przymusowymi robotami w Niemczech. **Profesorowie** szkół wyższych i **nauczyciele** organizowali **tajne nauczanie**. Natomiast **ziemianie** i **zamożni chłopi** udzielali **wsparcia materialnego** potrzebującym oraz zaopatrywali partyzantów w żywność.

Duchowni wystawiali nowe **metryki urodzenia** działaczom konspiracyjnym i ukrywającym się Żydom (tym o nie-semickim wyglądzie). Niektórzy działali w strukturach konspiracyjnych czy jako kapelani oddziałów partyzanckich. Symbolem bohaterstwa kapłanów stał się franciszkanin **Maksymilian Maria Kolbe**, który jako więzień Auschwitz zgłosił się, by zająć miejsce **współwięźnia wyznaczonego na śmierć** – podoficera Wojska Polskiego. **Siostry**

Obwieszczenie z 3 listopada 1939 r. informujące o skazaniu w Warszawie na śmierć dwóch polskich kobiet

Wdowę Eugenię Włodarz Niemcy rozstrzelali za spoliczkowanie niemieckiego żołnierza, natomiast Elżbietę Zahorską, 24-letnią studentkę – za zrywanie niemieckich plakatów propagandowych.

zakonne ukrywały żydowskie dzieci w klasztorach. Najbardziej znaną spośród nich jest **Matylda Getter**, która ratowała dzieci z warszawskiego getta i organizowała akcję ukrywania ich w klasztorach, a także sierocińcach prowadzonych przez jej zakon Franciszkanek Rodziny Maryi. Również **duchowni protestanccy** stawiali opór niemieckiemu okupantowi. O Juliuszu Bursche – zamordowanym zwierzchniku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego – napisano w „Biuletynie Informacyjnym” AK (1942 r.): „Pomimo presji samego Himmlera, pomimo cierpień, jakie spadły za jego nieugiętość na całą rodzinę Burschów [zamordowano dwóch jego braci i syna] – ksiądz biskup nie wyparł się swej polskości i nie uległ przed pokusami proponowanymi przez wroga”.

Formą przeciwstawiania się okupantowi była **pomoc społeczna** udzielana więźniom obozów koncentracyjnych, rodzinom wysiedlonym z ziem wcielonych do Rzeszy i uciekinierom z Kresów Wschodnich, a po upadku powstania warszawskiego – wysiedlonym mieszkańcom stolicy. Polacy utworzyli również, za zgodą Niemców, Radę Główną Opiekuńczą, która rozdzielała dary przekazywane przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż.

Także kolportaż prasy konspiracyjnej nie byłby możliwy bez pozytywnego nastawienia ze strony społeczeństwa. Za samo **posiadanie gazetki**, podobnie jak za tak zwaną **szeptaną propagandę** czy **opowiadanie dowcipów**, groziła kara śmierci lub wysłanie do obozu koncentracyjnego.

Dla dzieci i młodzieży organizowano **tajne nauczanie** (określane też jako tajne komplety). Stało się ono formą walki z okupantem wobec likwidacji szkolnictwa na terenach wcielonych do Rzeszy i ograniczenia nauczania w Generalnym Gubernatorstwie do szkoły podstawowej i zawodowej. Nauczanie, organizowane głównie przez **Tajną Organizację Nauczycielską**, prowadzono zarówno na **poziomie podstawowym** (obejmowało zwłaszcza zakazane przedmioty: historię, literaturę, geografię), jak i na **średnim**. Także **szkolnictwo wyższe i nauka** funkcjonowały w formie tajnej. W warunkach konspiracji odbywały się egzaminy maturalne i magisterskie, a nawet doktorskie i habilitacyjne.

Lekcja języka polskiego podczas tajnych kompletów w GG w 1941 r.

Celem polityki nazistowskiej było wyniszczenie elity intelektualno-artystycznej kraju i polskiego życia kulturalnego. Mimo to twórczość artystyczna trwała przez cały okres okupacji. **Polskie życie kulturalne zeszło do podziemia. W prywatnych mieszkaniach**, mimo ryzyka prześladowań, aresztowania i śmierci, odbywały się **koncerty muzyki klasycznej** czy **przedstawienia teatralne**. W tajnych drukarniach **publikowano książki**, między innymi napisane podczas okupacji **Kamienie na szaniec Aleksandra Kamińskiego**, tomiki **wierszy Czesława Miłosza**, **Tadeusza Gajcego** czy **Krzysztofa Kamila Baczyńskiego. Dywizjon 303**, napisany w Wielkiej Brytanii przez **Arkadego Fiedlera**, miał kilka wydań w okupowanym kraju. Ponadto starano się **chronić polskie dziedzictwo kulturowe**. Pracownicy muzeów **ukryli** przed okupantem część **najcenniejszych zbiorów** oraz **dokumentowali straty** poniesione w wyniku zniszczeń i grabieży.

życie kulturalne
pod okupacją

**Kierownictwo
Walki Cywilnej**

Działające w ramach Polskiego Państwa Podziemnego **Kierownictwo Walki Cywilnej** wzywało do **bojkotu zarządzeń okupanta szkodliwych dla społeczeństwa**, a przynoszących korzyść Niemcom. Apelowało do Polaków w Generalnym Gubernatorstwie, aby nie zgłaszali się jako ochotnicy do pracy w Niemczech. Formą **biernego oporu**, który mógł być traktowany jako sabotaż wobec okupanta, stała się też **mało wydajna i niestaranna praca** na jego rzecz. Natomiast chłopie przestrzegali zakazu uboju zwierząt, przemycali produkty do miast i handlowali nimi na **czarnym rynku**. Konspiracyjne władze wzywały ponadto do **bojkotowania volksdeutscheów** oraz osób, które utrzymywały **stosunki towarzyskie z Niemcami**. Kodeks zachowań społecznych wobec okupanta władze Polskiego Państwa Podziemnego ujęły w **Dziesięć przykazań walki cywilnej**.

Źródło historyczne

Dziesięć przykazań walki cywilnej – odezwa Kierownictwa Walki Cywilnej do społeczeństwa polskiego, maj 1942 r.

[...]

2. Do chwili rozpoczęcia rozprawy zbrojnej – wyrazem wojny na ziemiach polskich jest walka cywilna.
3. Udział w walce cywilnej jest obowiązkiem każdego obywatela polskiego.
4. Podstawowym nakazem i obowiązkiem jest poszanowanie prawowitych władz polskich na emigracji oraz posłuch wobec zarządzeń czynników miarodajnych w Kraju.
5. Nakazem walki cywilnej w stosunku do okupanta jest bojkot jego zarządzeń i wezwań [...] oraz absolutny bojkot w stosunkach handlowych, kulturalnych i towarzyskich.
6. Obowiązuje konieczność solidarności społeczeństwa, wspieranie bliźniego Polaka wszędzie, gdzie grozi mu zguba lub nędza. [...]
9. Wobec odstępców i zaprzańców obowiązuje bojkot jak wobec wroga i rejestrowanie ich jako zdrajców.
10. Powinnością każdego Polaka jest troska o ocalenie i zachowanie polskości we wszelkiej postaci, a więc ludzkiej, kulturalnej i materialnej [...].

„Biuletyn Informacyjny” nr 18 (122) z 7 maja, 1942.

Ćwiczenie

Wskaż, jakie powinności spoczywały – zdaniem Kierownictwa Walki Cywilnej – podczas okupacji na Polakach. Jak powinni zachowywać się wobec okupanta i osób dopuszczających się kolaboracji?

Przypadki kolaboracji

Nie wszyscy Polacy stosowali się do zaleceń Polskiego Państwa Podziemnego. Zdarzały się przypadki **kolaboracji**. W **Generalnym Gubernatorstwie** zostanie **volksdeutchem** – co zrobili **nieliczni** – oraz współpraca z okupantem oznaczały zdradę i były nieraz karane śmiercią. Sprzeniewierzeniem się polskim interesom narodowym stał się na przykład udział polskich aktorów w antypolskim filmie

kolaboracja

Heimkehr (z niem. *Powrót*) przedstawiającym rzekome prześladowania Niemców w przedwojennej Polsce.

Dla mieszkańców ziem wcielonych do Rzeszy, przede wszystkim **Pomorza Gdańskiego i Górnego Śląska**, podpisanie volkslisty (co uczyniło ok. 40% z nich) stanowiło często konieczność ze względu na grożące represje (zobacz rozdz. I.5.). Dlatego w odniesieniu do Ślązaków i Kaszubów nie traktowano takiego czynu jako aktu kolaboracji z Niemcami. Osoby wpisane na volkslistę, a w konsekwencji podlegające służbie wojskowej w niemieckiej armii, niejednokrotnie dezertowały. W 1945 r. w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie jeńcy i dezertrzy z Wehrmachu stanowili, obok Polaków ewakuowanych z ZSRR, najliczniejszą grupę żołnierzy (35%).

Na ziemiach wcielonych do ZSRR przypadki kolaboracji polskich obywateli z władzami okupacyjnymi zdarzały się znacznie częściej. Pewna część mieszkającej tam ludności ukraińskiej, białoruskiej, żydowskiej, a także polskiej, była gotowa aktywnie budować nowy komunistyczny porządek społeczny. Takie osoby kierowały się motywami ideologicznymi albo widziały w tym możliwość realizacji własnych interesów.

Nasilający się terror nazistowski i komunistyczny oraz informacje o zbrodniach okupantów powodowały, że postawy wrogości, a z czasem i nienawiści, wobec nich stawały się coraz powszechniejsze.

Polacy wobec zagłady Żydów

Władze niemieckie wprowadziły **karę śmierci dla osób dających schronienie Żydom**, a co więcej – także dla ich rodzin. **Polska** była **jedynym krajem**, w którym stosowano tak drastyczne represje wobec osób udzielających pomocy ukrywającej się ludności żydowskiej. Często okazywało się to bardziej niebezpieczne niż działalność konspiracyjna. Mimo to znaleźli się wśród Polaków tacy, którzy podejmowali ryzyko. Wielu za udzieloną pomoc zapłaciło życiem swoim i swoich bliskich. **W Markowej na Podkarpaciu** Niemcy rozstrzelali, oprócz ukrywających się Żydów, dającą im schronienie **rodzinę Ulmów**: Józefa i będącą w ciąży Wiktorię oraz sześcioro ich dzieci w wieku od 1,5 roku do 8 lat.

pomoc Żydom

BEKANTMACHUNG	OGŁOSZENIE
<u>Betrifft:</u> <u>Beherbergung von geflüchteten Juden.</u> Es besteht Anlass zu folgendem Hinweis: Gemäss der 3. Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen im Generalgouvernement vom 15.10.1941 (VO. Bl. GG. S. 595) unterliegen Juden, die den jüdischen Wohnbezirk unbefugt verlassen, der Todesstrafe. Gemäss der gleichen Verordnung unterliegen Personen, die solchen Juden wesentlich Unterschlupf gewähren, Behausung verschaffen oder Nahrungsmittel verschaffen, ebenfalls der Todesstrafe. Die nichtjüdische Bevölkerung wird daher dringend gewarnt: 1) Juden Unterschlupf zu gewähren, 2) Juden Behausung zu verabfolgen, 3) Juden Nahrungsmittel zu verkaufen. Telegraph, des 24. 9. 42. Der Stadthauptmann Dr. Franke	<u>Dotyczy:</u> <u>przetrzymywania ukrywających się żydów.</u> Zachodzi potrzeba przypomnienia, że stosownie do § 3 Rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w Gen. Gub. z dnia 15. X. 1941 roku (Dz. Rozp. dla GG. str. 595) żydzi, opuszczający dzielnicę żydowską bez zezwolenia, podlegają karze śmierci. Według tego rozporządzenia, osobom, które takim żydom udzielają schronienia, dostarczają im jedzenia lub sprzedają artykuły żywnościowe, grozi również kara śmierci. Niniejszym ostrzega się stanowiącą ludność niestrudową przed: 1) udzielaniem żydom przytułku, 2) dostarczaniem im jedzenia, 3) sprzedawaniem im artykułów żywnościowych. Capitulum, des 24. 9. 42.

**Obwieszczenie
władz Generalnego
Gubernatorstwa
z 1942 r. informujące
o karze śmierci za
ukrywanie Żydów
oraz za sprzedaż
lub dostarczanie im
pożywienia**

W grudniu 1942 r. powstała **Rada Pomocy Żydom „Żegota”**, będąca kontynuacją Tymczasowego Komitetu Pomocy Żydom, której współzałożycielką była **Zofia Kossak-Szczucka**. „Żegota” podlegała Delegaturze Rządu na Kraj. Znajdowała dla Żydów schronienia, wspierała ich finansowo, a osobom o niesemickim wyglądzie zapewniała sfalszowane dokumenty oraz pracę.

Symbolem bohaterstwa stała się **Irena Sendlerowa**, która przyczyniła się do ocalenia kilkuset żydowskich dzieci. Dyrektor **warszawskiego ogrodu zoologicznego Jan Żabiński** i jego żona **Antonina** ukrywali Żydów na terenie zoo. Kilkudziesięciu przetrwało w nim wojnę, a dla wielu innych było to miejsce tymczasowego pobytu.

Irena Sendlerowa, zdjęcie z 1944 r.

Sendlerowa (1910–2008) dostarczała do warszawskiego getta żywność, odzież i leki. Podjęła się także umieszczania dzieci żydowskich, wyprowadzanych potajemnie z getta, w sierocińcach, klasztorach i w domach polskich rodzin. Od jesieni 1943 r. kierowała referatem dziecięcym „Żegoty”.

raporty
o Holokauście

Polacy – dzięki działaniom wywiadowczym podziemia – jako pierwsi przekazali na Zachód szczegółowe informacje o ogromie zbrodni popełnianych przez nazistów na Żydach. Pierwszy **raport o ludobójstwie** rozpoczętym w Auschwitz-Birkenau, jaki trafił na Zachód, opracował rotmistrz **Witold Pilecki**. Chciał zbadać sytuację w Auschwitz, więc aby dostać się do obozu, dał się schwytać w łapance. Z kolei **Jan Karski** – kurier i łącznik między podziemiem a rządem RP na uchodźstwie – wszedł na teren getta warszawskiego. Następnie dostał się do obozu przejściowego, skąd transportowano Żydów do miejsc zagłady. Przygotował raport o eksterminacji Żydów, który trafił do premiera Sikorskiego, a następnie – do rąk Churchilla i Roosevelta. W 1943 r. Karski, po przedostaniu się na Zachód, **osobiście przedstawił Rooseveltowi informacje o Holokauście**. Alianci, mimo uzyskanej wiedzy, nie podjęli żadnych działań, które mogłyby powstrzymać zagładę europejskich Żydów.

Czy w ogóle my, ludzie XX wieku, możemy spojrzeć w twarze tych, co żyli kiedyś i – śmieszna rzecz – dowodzić naszej wyższości, kiedy za naszych czasów zbrojna masa niszczy nie wrogie sobie wojsko, lecz całe narody, bezbronne społeczeństwa, stosując najnowsze zdobycze techniki.

~ Witold Pilecki

Rotmistrz Witold Pilecki, fotografia sprzed 1939 r.

Pilecki (1901–1948) był współzałożycielem Tajnej Armii Polskiej (scalonej później z AK), powstałej w Warszawie. W Auschwitz przebywał od września 1940 do kwietnia 1943 r. Zorganizował tam konspirację. Po wykonaniu misji w obozie uciekł z niego, służył w Kedywie, brał udział w powstaniu warszawskim, a następnie był przetrzymywany w niemieckich obozach jenieckich.

Ławeczka Jana Karskiego (1914–2000) w Krakowie i okładka broszury *Masowa eksterminacja Żydów w okupowanej przez Niemców Polsce*, opublikowanej na Zachodzie (Londyn – Nowy Jork) w grudniu 1942 r. na podstawie raportów Karskiego

Ławeczki-pomniki poświęcone Karskiemu znajdują się m.in. w Waszyngtonie, Nowym Jorku, Tel Awiwie i Warszawie.

Źródło historyczne

Rozmowa Jana Karskiego z przywódcami żydowskiego podziemia w lecie 1942 r., fragment książki J. Karskiego *Tajne państwo*

– Wy, Polacy, macie szczęście. Wielu z was cierpi, wielu ginie, naród jednak trwa. Po wojnie znów będzie Polska. Miasta zostaną odbudowane, a rany się zabliźnią. Z morza łez, bólu i upokorzenia dzwignie się ten kraj, który i dla nas był ojczyzną. Tylko nas, Żydów, już tu nie będzie. Zniknie cały nasz naród. Hitler przegra swą wojnę przeciwko ludzkości, dobru i sprawiedliwości, ale [...] nas po prostu w y m o r d u j e. [...]

– Jadę w oficjalnej misji. W jej ramach chcę przekazać wasz apel do świata. Zrobię to uczciwie. Co chcecie mi, panowie, powiedzieć? Co chcecie, abym powiedział w imieniu Żydów? [...]

– Chcemy, aby rząd polski w Londynie i rządy alianckie zrozumiały, że jesteśmy bezradni wobec tego, co z nami robią Niemcy. Zagłada jest faktem. Nie możemy się obronić sami. Nikt w Polsce też nam nie jest w stanie pomóc. Polskie Podziemie jest w stanie uratować nielicznych. Nie uratuje mas. Zagłady nie powstrzyma. Niemcom nie chodzi o to, aby zrobić z nas niewolników, jak z Polaków czy innych podbitych narodów. Im chodzi o zgładzenie wszystkich Żydów. Na tym polega różnica! [...] Zginiemy wszyscy [...]. Może uratują się nieliczni. Generalnie jednak trzy miliony polskich Żydów skazanych jest na zagładę. Do tego również inni, zwożeni z całej Europy. Ani polskie, ani tym bardziej żydowskie podziemie nie jest w stanie temu zapobiec. [...] Rzeczywista pomoc Żydom może nadejść tylko z zewnątrz!

J. Karski, *Tajne państwo*, oprac. W. Piasecki, Warszawa 2004, s. 244–246.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jak przywódcy żydowskiego podziemia oceniali sytuację narodu żydowskiego w czasie wojny.

Polacy stanowią najliczniejszą grupę (ok. 1/4) wśród osób odznaczonych medalem **Sprawiedliwy wśród Narodów Świata** przyznawanym przez Jad Waszem – izraelski Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu. Wyróżnienie to wręczono ponad 7000 Polaków, ale osób ratujących ludność żydowską, których nazwisk nie poznaliśmy, było bez wątpienia więcej. Polacy pomagający Żydom uratowali około 40–50 tysięcy z nich (ogółem Holokaust przeżyło ok. 300 tys. obywateli polskich pochodzenia żydowskiego).

Ogród Sprawiedliwych wśród Narodów Świata w instytucie Jad Waszem

Większość społeczeństwa nie angażowała się w pomoc Żydom. Ta **bierność** mogła wynikać z **obojętności**, a czasami z **niechęci** do społeczności żydowskiej – obcej religijnie, kulturowo i obyczajowo. Jednak przed niesieniem pomocy

powstrzymała zwykłych ludzi często po prostu **dbałość o własne bezpieczeństwo** – strach o życie własne i najbliższych, związany z wyjątkowo surowymi represjami, jakie Niemcy stosowali na ziemiach polskich wobec osób ukrywających Żydów. Problemem nieraz był też **brak materialnych warunków** do udzielenia wsparcia prześladowanej ludności żydowskiej.

szmalcownicy

Odrębną grupę stanowili **szmalcownicy**, czyli osoby, które szantażowały Żydów oraz ukrywających ich Polaków, aby wymusić od nich pieniądze i kosztowności, pod groźbą wydania w ręce Niemców. **Polskie podziemie** przez wykonywanie wyroków śmierci na najbardziej aktywnych szmalcownikach **próbowało zwalczać to zjawisko**, ale nie było w stanie mu zapobiec.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, w jaki sposób poszczególne grupy społeczne przeciwstawiały się polityce okupanta. Omów cywilne formy walki.
2. Scharakteryzuj postawy Polaków wobec okupantów. Wskaż znane ci przykłady bohaterstwa i kolaboracji. Wymień dzieła literackie i filmy, które ukazują te zjawiska.
3. Przedstaw stosunek Polaków do tragedii narodu żydowskiego i podejmowane wobec niej działania.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Formami **oporu społecznego** wobec okupanta były m.in. wzajemne wspieranie się oraz **pomoc materialna**, czytanie **prasy konspiracyjnej** czy też **tajne nauczanie**. s. 84
- **Polskie życie kulturalne i artystyczne** funkcjonowało **w podziemiu**. Przeniosło się ze sfery publicznej do **prywatnych mieszkań**. W **konspiracyjnych drukarniach** publikowano **prasę i książki**. Podejmowano działania w celu **ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego**. s. 85
- **Kierownictwo Walki Cywilnej** wzywało do **bojkotu zarządzeń okupanta**. Stosowano **bierny opór** (m.in. przez **mało wydajną pracę** i rozwój **czarnego rynku**). **Bojkotem objęto volksdeutsche** oraz osoby utrzymujące **stosunki towarzyskie z Niemcami**. s. 86
- W **Generalnym Gubernatorstwie** zostanie **volksdeutschem** oznaczało **kolaborację i zdradę**. Natomiast na ziemiach wcielonych do Rzeszy **Ślązacy i Kaszubi** – zagrożeni represjami – **podpisywali volkslistę**, co nie było równoznaczne z kolaboracją. s. 86
- **Pomoc dla ludności żydowskiej** miała charakter zarówno **spontaniczny** (przykład stanowi **rodzina Ulmów**), jak i **zorganizowany** (działalność **Rady Pomocy Żydom „Żegota”**). s. 87–88
- Informacje zdobyte i opracowane w postaci **raportów** przez **Witolda Pileckiego** i **Jana Karskiego** pozwoliły na **zapoznanie władz Wielkiej Brytanii i USA** ze skalą **Holokaustu** przeprowadzanego przez Niemców. s. 88
- **Większość społeczeństwa nie miała możliwości bądź chęci** udziału w ratowaniu ludności żydowskiej. **Zagrożenie stanowili szmalcownicy**, którzy szantażowali zarówno Żydów, jak i ukrywających ich Polaków. s. 90

9. Ostatni etap, zakończenie i bilans II wojny światowej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przebieg działań militarnych, które zadecydowały o ostatecznej klęsce Niemiec i Japonii;
- dowiesz się, jakie decyzje podjęli alianci na konferencjach w Jaltie i Poczdamie;
- zapoznasz się z bilansem ofiar i strat materialnych, które przyniosła II wojna światowa.

Rozwój sytuacji militarnej w Europie i na świecie w 1944 r.

lądowanie aliantów
w Normandii

6 czerwca 1944 r. na plażach francuskiej Normandii wylądowały wojska amerykańskie, brytyjskie i kanadyjskie. W ten sposób **powstał drugi front** w Europie. W efekcie 25 sierpnia alianci zajęli **Paryż**, w którym wcześniej wybuchło powstanie. **Do września opanowali całą Francję i Belgię** oraz przeprowadzili w Holandii **operację powietrzno-desantową pod Arnhem**. Była to nieudana próba zdobycia mostów na Renie, a tym samym – ominięcia silnego systemu umocnień na granicy niemiecko-francuskiej i szybkiego zajęcia Niemiec.

Oryginalna mapa przedstawiająca lądowanie aliantów w Normandii

We Włoszech od stycznia 1944 r. alianci toczyli walki o przełamanie linii Gustawa. Udało im się to w maju na odcinku między Monte Cassino a zachodnim wybrzeżem Włoch. 2. Korpus Polski po ciężkich krwawych walkach zajął 18 maja wzgórze Monte Cassino. Następnie alianci zajęli Rzym, po czym zostali przez Niemców powstrzymani w północnej części półwyspu na linii umocnień ostanających dolinę Padu. Z tego powodu nie mogli wkroczyć przez terytorium Austrii i Słowenii do Europy Środkowo-Wschodniej przed Armią Czerwoną.

20 lipca 1944 r. doszło do nieudanego zamachu na Hitlera dokonanego przez pułkownika Clausa von Stauffenberga w Wilczym Szańcu koło miejscowości Kętrzyn w Prusach. Próbę przewrotu zorganizowała grupa wyższych dowódców niemieckich, przekonanych o niemożliwości wygrania wojny i konieczności zawarcia pokoju z aliantami.

Na Bałkanach Brytyjczycy wkroczyli w październiku 1944 r. do Grecji. Dzięki temu uniemożliwili przejęcie władzy w tym kraju komunistom, dysponującym silnymi oddziałami partyzanckimi.

Rok 1944 przyniósł nasilenie bombardowań III Rzeszy przez lotnictwo alianckie. Już od lipca 1943 r. – obok precyzyjnych ataków lotniczych, których celem było niszczenie ośrodków przemysłowych kluczowych dla niemieckiej gospodarki – przeprowadzano także tak zwane naloty dywanowe. Dotknęły one zwłaszcza Zagłębie Ruhry oraz Hamburg, Drezno oraz Berlin. Wiązały się z licznymi ofiarami wśród ludności cywilnej. Podczas największego z nich w lutym 1945 r. w Dreźnie zginęło około 25 tysięcy osób. Od początku 1945 r. naloty dywanowe objęły Japonię, w tym Tokio.

Naloty dywanowe – zmasowane ataki lotnicze z wykorzystaniem bomb burzących i zapalających, mające na celu zniszczenie całego obszaru, np. miasta (a nie określonego obiektu czy zakładu przemysłowego).

Na froncie wschodnim Armia Czerwona w styczniu 1944 r. przekroczyła przedwojenną granicę II Rzeczypospolitej i do maja zajęła znaczną część polskich Kresów Wschodnich (zachodnią Ukrainę i część ziem białoruskich). Wkrótce po wylądowaniu aliantów w Normandii ruszyła radziecka ofensywa na Białorusi. W jej wyniku Armia Czerwona przekroczyła Bug i dotarła pod koniec lipca 1944 r. do Wisły w rejonie Warszawy. Po wybuchu powstania w Warszawie ofensywy jednak nie kontynuowano. Zajęto jedynie Pragę – prawobrzeżną część miasta.

W sierpniu natomiast nastąpiła radziecka ofensywa na terytorium Rumunii, gdzie w wyniku zamachu stanu doszło do obalenia proniemieckiego rządu. Również w Bułgarii, po wkroczeniu Armii Czerwonej, powstał nowy rząd. W efekcie oba te kraje przeszły na stronę aliantów. W tym samym czasie Finlandia zawarła rozejm z ZSRR i wystąpiła przeciwko Niemcom. Próba przejścia na stronę aliantów Węgier, okupowanych od marca 1944 r. przez wojska niemieckie, zakończyła się zmianą rządu na lojalny wobec III Rzeszy. Armia Czerwona do końca roku zajęła większość kraju i okrążyła wojska niemieckie oraz węgierskie w Budapeszcie. W Jugosławii partyzantka komunistyczna, na której czele stał Josip Broz-Tito, z niewielką pomocą wojsk radzieckich opanowała cały kraj do końca 1944 r.

Na Pacyfiku alianci zastosowali taktykę tak zwanych **żabich skoków**. Polegała ona na omijaniu części silnie umocnionych wysp, aby nie tracić czasu na ich długotrwałe zdobywanie. Znajdujące się tam japońskie oddziały miały stopniowo kapitulować na skutek odcięcia od zaopatrzenia. Dokonywano natomiast desantów morskich i zajmowano wybrane, kluczowe wyspy, na których zakładano **bazy dla lotnictwa i marynarki**, służące do ataków na kolejne wyspy i archipelagi położone coraz bliżej Japonii. W październiku 1944 r. **flota japońska doznała klęski** w bitwie powietrzno-morskiej **w Zatoce Leyte na Filipinach**. Poniesione straty spowodowały, że przestała być groźnym przeciwnikiem dla floty amerykańskiej.

Rzeczony sytuacji militarnej na początku 1945 r. Konferencja w Jałcie

W ostatnim etapie wojny armia III Rzeszy coraz bardziej odczuwała niedostatek zasobów ludzkich, a także surowców do produkcji broni i amunicji oraz paliwa dla pojazdów. Przewaga aliantów na wszystkich frontach była niepodważalna.

ofensywa
Armii Czerwonej
na wschodzie

Na froncie wschodnim w styczniu 1945 r. ruszyła znad Wisły kolejna **ofensywa Armii Czerwonej**. Do **Warszawy**, niemal doszczętnie zniszczonej po powstaniu, **17 stycznia** wkroczyli żołnierze **1. Armii Wojska Polskiego**, w którą z czasem przekształciła się 1. Dywizja im. Tadeusza Kościuszki. Najcięższe walki toczyły się o zdobycie **Pomorza Zachodniego** i **Pomorza Gdańskiego**. Równocześnie z ofensywą znad Wisły nastąpiło natarcie na **Prusy Wschodnie**.

Do końca marca Armia Czerwona opanowała **terytoria do linii Odry i Nysy Łużyckiej**. Te ziemie w wyniku porozumień Wielkiej Trójki **miały znaleźć się w większości w granicach Polski**. Jedynie we **Wrocławiu** (*Festung Breslau*) oraz na Mierzei Wiślanej i na Półwyspie Helskim wojska niemieckie broniły się do maja.

W lutym 1945 r. skapitulowały wojska niemiecko-węgierskie w okrajonym **Budapeszcie**. W kwietniu Armia Czerwona zdobyła **Bratysławę**, a następnie – **Wiedeń**.

Na froncie zachodnim alianci powstrzymali ofensywę w **Ardenach** (masyw wyżynno-górski w południowej Belgii), rozpoczętą przez **Niemców** w grudniu 1944 r. W zamysłach Hitlera miała ona odmienić losy wojny, nie przyniosła jednak zamierzonych rezultatów. Na początku **stycznia 1945 r.** alianci nie tylko wyparli Niemców z utraconych terenów, lecz także **wkroczyli na terytorium III Rzeszy**. Natarcie w Ardenach okazało się ostatnią już niemiecką ofensywą w trakcie II wojny światowej na froncie zachodnim. Na wschodzie Niemcy podjęli jeszcze działania ofensywne w marcu na obszarze Węgier.

Na początku lutego ruszyła ofensywa aliantów na całym froncie zachodnim. To wówczas doszło do opisanego wcześniej niszczycielskiego **nalotu na Drezno**, które stanowiło ważny węzeł komunikacyjny. Alianci zajęli Nadrenię, a następnie **w marcu przełamali niemiecką obronę na Renie** oraz umocnienia **linii Zygfryda**. Wkroczyli w głąb Niemiec, dzięki czemu udaremnili Niemcom wszelkie próby zorganizowania ciągłej linii obronnej. **W kwietniu** skapitulowały wojska niemieckie w **Zagłębiu Ruhry**. W tym samym miesiącu alianci zdobyli **Lipsk, Norymbergę i Monachium**. Oddziały niemieckie stawiały coraz słabszy opór i coraz częściej poddawały się bez walki.

wkroczenie wojsk
alianckich na
terytorium Niemiec

Most w Remagen na Renie, marzec 1945 r.

Alianci przekroczyli Ren po jedynym zdobytym, nieuszkodzonym moście w Remagen niedaleko Bonn. Udało im się to 7 marca 1945 r.

W czasie gdy wojska radzieckie oraz aliantów zachodnich wkraczały w przedwojenne granice Niemiec, odbyła się **konferencja w Jaltie** na Krymie z udziałem **Stalina, Roosevelta i Churchilla**. Przywódcy Wielkiej Trójki obradowali w dniach **4–11 lutego 1945 r.** Ich celem było ustalenie zasad, na których miał się opierać powojenny ład światowy. Zajęli się przede wszystkim kwestiami powojennej przyszłości **Niemiec** oraz **Polski** (na ten temat zobacz rozdz. I.10.), a także powołania do życia Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ).

konferencja
w Jaltie

Postanowiono, że **Niemcom należy narzucić bezwarunkową kapitulację**. Ustalono, że po odniesionym zwycięstwie ich terytorium zostanie podzielone na cztery **strefy okupacyjne**: radziecką, amerykańską, brytyjską i francuską. Zdecydowano o tym, że **zbrodniarze wojenni** zostaną **surowo ukarani**, **NSDAP zdelegalizowana**, a jej członkowie – usunięci z zajmowanych stanowisk w instytucjach państwowych. Wszelkie wpływy nazistowskie miały zniknąć z niemieckiego życia gospodarczego i kulturalnego. Postanowiono zobowiązać Niemcy do wysokich **reparacji wojennych** (jednak ich konkretnego wymiaru nie zatwierdzono). Wpłata reparacji nastąpiłaby przez przekazanie aliantom towarów oraz urządzeń i sprzętu, zwłaszcza tych wykorzystywanych w przemyśle ciężkim i zbrojeniowym.

Zatwierdzono wcześniejsze ustalenia dotyczące powołania **Organizacji Narodów Zjednoczonych**, która miała odpowiadać za utrzymanie pokoju na świecie.

W nieoficjalnych rozmowach zapadły decyzje potwierdzające **uzyskanie przez ZSRR dominującej pozycji w Europie Środkowo-Wschodniej**.

Uzgodniono również kwestię przystąpienia ZSRR do wojny z Japonią na Dalekim Wschodzie. **Stalin zgodził się wypowiedzieć Japończykom wojnę** najpóźniej trzy miesiące po zakończeniu działań zbrojnych w Europie. W zamian uzyskał zgodę na **aneksję Wysp Kurylskich i południowego Sachalinu**.

Na froncie wschodnim Armia Czerwona, po zajęciu Pomorza i Śląska, **16 kwietnia** rozpoczęła **operację berlińską**, której celem było zdobycie Berlina i zakończenie wojny. W jej wyniku zajęła **tereny Niemiec między Odrą a Łabą**. Już 25 kwietnia pod Torgau nad Łabą nastąpiło **spotkanie wojsk radzieckich i amerykańskich**. Jednocześnie Armia Czerwona prowadziła operację zmierzającą do zajęcia **Czech**. Zdobyła **Brno** 26 kwietnia. Jedynie zgrupowanie wojsk niemieckich w zachodnich Czechach kontynuowało walkę, mimo że **w Pradze 5 maja** wybuchło **powstanie**.

kapitulacja III Rzeszy

Ćwiczenie

Na podstawie mapy i informacji zawartych w podręczniku omów kierunki działań wojsk alianckich w latach 1944–1945.

Żołnierze niemieckiego Volkssturmu (czytaj: folksssturmu) z granatnikami przeciwpancernymi (pancerfaustami), Berlin, 1945 r.

Volkssturm był formacją o charakterze pospolitego ruszenia, skupiającą głównie młodzież z Hitlerjugend poniżej 16. roku życia oraz osoby starsze, których nie powołano do regularnego wojska. W ostatnich miesiącach wojny Hitler kierował do walki wszelkie rezerwy ludzkie.

Radziecka flaga nad Reichstagiem, 2 maja 1945 r.

Na Pacyfiku w marcu 1945 r. Amerykanie zdobyli japońską wyspę **Iwō-jima** (czytaj: iłō dżima), a w czerwcu – **Okinawę**. Dowódcy amerykańscy spodziewali się dalszego zaciętego oporu Japończyków i dużych strat wśród własnych żołnierzy. Między innymi z tego powodu **prezydent Harry Truman** (następca zmarłego w kwietniu Roosevelta) zdecydował o użyciu nowej broni o niespotykanej dotąd sile rażenia. **6 sierpnia** Amerykanie zrzucili **bombę atomową** na **Hiroszimę**. Podobny los spotkał 9 sierpnia **Nagasaki**. W tym samym czasie **Związek Radziecki wypowiedział wojnę Japonii** i rozpoczął operację przeciwko japońskim wojskom

zrzucenie bomby atomowej na Hiroszimę

kapitulacja Japonii

w **Mandżurii** i w **Korei**. Tragiczne konsekwencje wybuchu bomb atomowych oraz przystąpienie ZSRR do wojny spowodowały, że 15 sierpnia cesarz Hirohito ogłosił akt kapitulacji. **Oficjalne podpisanie przez Japonię kapitulacji nastąpiło 2 września 1945 r.** Tym samym **zakończyła się II wojna światowa**. Japonia znalazła się pod **wyłączną okupacją amerykańską**.

Budynek częściowo ocalały po eksplozji bomby atomowej w Hiroszimie, zachowany jako pomnik Pokoju

W wyniku zrzućenia bomb atomowych zginęło ponad 100 tys. osób, a znacznie więcej umarło w następnych latach z powodu napromieniowania.

Konferencja w Poczdamie

konferencja w Poczdamie

Po zakończeniu wojny w Europie odbyła się **konferencja Wielkiej Trójki w Poczdamie (17 lipca – 2 sierpnia 1945 r.)** z udziałem **Stalina, Trumana i Churchilla** (którego po przegranych wyborach zastąpił **Clement Attlee**, czytaj: klement atli).

Postanowiono, że **tereny Niemiec na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej** znajdują się „**pod administracją polską**”. Ostateczne decyzje dotyczące granicy polsko-niemieckiej miały być podjęte na planowanej konferencji pokojowej z Niemcami, która jednak nigdy się nie odbyła. Ustalenia poczdamskie oznaczały, że **te ziemie** faktycznie **przyznano Polsce**. Prusy Wschodnie podzielono między Polskę a Związek Radziecki. Polska otrzymała ich południową część (Mazury i Warmię), a ZSRR – część północną z Królewcem (dzisiejszym Kaliningradem). Zdecydowano o **wysiedleniu Niemców z terytorium Polski, Czechosłowacji i Węgier**.

zasady okupacji Niemiec

Niemcy podzielono na **cztery strefy okupacyjne: amerykańską, brytyjską, francuską i radziecką**, a **Berlin** – na **cztery sektory**. Władzę na okupowanym terytorium miała sprawować **Sojusznicza Rada Kontroli Niemiec**. Także **Austrię** podzielono na **strefy okupacyjne**.

W odniesieniu do przyszłości Niemiec położono nacisk na usunięcie z tego kraju skutków ideologii nazistowskiej i hitlerowskiego militarizmu. Miała temu służyć zasada **5D: demilitaryzacji, denazyfikacji, demokratyzacji, decentralizacji i dekartelizacji** Niemiec. W praktyce oznaczało to, że armia niemiecka, SS, Gestapo i wszelkie inne formacje dysponujące siłą zbrojną będą rozwiązane, a ich uzbro-

jenie – skonfiskowane. Przemysł zbrojeniowy podlegał likwidacji bądź przejęciu przez aliantów. NSDAP i organizacje związane z nią miały zostać zlikwidowane, a wszelka propaganda nazistowska – zakazana. Postanowiono, że naziści stracą naczelne stanowiska w życiu politycznym i gospodarczym państwa niemieckiego, a zbrodniarze wojenni będą ukarani. Zniesiono prawodawstwo z czasów hitlerowskich, zwłaszcza ustawy dyskryminujące obywateli ze względu na rasę, religię czy przekonania polityczne. Przywracano swobody obywatelskie i możliwość działania partii politycznych. Planowano, że porozumienia i związki przedsiębiorstw (kartele) monopolizujące gospodarkę niemiecką zostaną podzielone na mniejsze przedsiębiorstwa.

Bilans II wojny światowej

Wojna odcisnęła swoje piętno na wielu społecznościach całego świata. Dotknęła ludność wskutek działań wojennych, terroru i rabunkowej polityki okupanta, głodu i chorób oraz w wyniku wcielenia do wojska kilkudziesięciu milionów osób.

Straty ludnościowe na świecie, będące konsekwencją II wojny światowej, szacuje się na **50–70 milionów osób**. Inaczej niż w czasie I wojny światowej, tym razem **większość stanowili cywile**. Najpoważniejsze rozbieżności dotyczą liczby ofiar w **Chinach (10–20 mln)** i **Związku Radzieckim**, który poniósł największe straty (**20–27 mln**). Wśród narodów państwa radzieckiego najwięcej w stosunku do liczby ludności zginęło Białorusinów i Ukraińców. **Straty niemieckie** wyniosły około **7 milionów** osób. Spośród **obywateli Polski** śmierć poniosło około **6 milionów** osób, w tym niemal **3 miliony polskich Żydów**. Zagłada pochłonęła **ponadto około 2,5–3 miliony Żydów z innych państw Europy**. Oznaczało to **śmierć większości europejskich Żydów**. Poza wymienionymi państwami, wojna kosztowała najwięcej ofiar także: Japonię – około 2,7 miliona, Jugosławię – około 1,7 miliona, Rumunię – około 700 tysięcy, Francję, Grecję, Włochy – po blisko 500 tysięcy, Węgry – około 400 tysięcy, Wielką Brytanię – około 350 tysięcy, USA – około 300 tysięcy. **Największe procentowo straty ludzkie** poniosły narody: żydowski, polski, niemiecki, grecki oraz narody ZSRR i Jugosławii, a także Azji Południowo-Wschodniej.

skutki II wojny światowej

Historycy szacują, że około 35 milionów osób – w wyniku odniesionych ran i pobytu w obozach – nie wróciło w pełni do zdrowia, a część z nich na zawsze pozostała inwalidami.

W trakcie wojny **zostało zniszczonych** wiele **miast, fabryk i szlaków komunikacyjnych**. Najbardziej ucierpiały pod tym względem Polska, ZSRR, Francja, Holandia oraz Niemcy i Japonia. Wojna spowodowała ogromne **straty gospodarcze** (o następstwach społeczno-gospodarczych wojny będzie mowa w rozdz. II.1.), **w służbie zdrowia, oświacie i kulturze**. Wiele dóbr kultury – **budowli, obrazów, rzeźb, zbiorów bibliotek i archiwów** – zostało zniszczonych. Podczas działań wojennych ucierpiały poważnie starówki wielu europejskich miast, zwłaszcza na terenie Polski, ZSRR i Niemiec. Zagłada dotknęła większości materialnego dziedzictwa kultury żydowskiej w Europie. Ponadto **Niemcy** (zarówno instytucje powołane przez nich w tym celu, jak i sami nazistowscy funkcjonariusze) na zajętych terenach **rabowali dzieła sztuki**, z których później część zaginęła.

Centrum Manili, stolicy Filipin, 1945 r.

Manilę zdobyli Amerykanie w marcu 1945 r., po walkach trwających miesiąc. Intramuros, zabytkowe centrum miasta z XVI w., doszczętnie zniszczono.

Kobiety II wojny światowej

- Podobnie jak w czasie I wojny światowej, kobiety przejęły wiele obowiązków związanych z zaangażowaniem się państw w toczącą się wojnę. We wszystkich walczących państwach stanowiska pracy opuszczone przez mężczyzn, powołanych do wojska, były zajmowane przez kobiety.
- Ponadto kobiety uczestniczyły bezpośrednio w wysiłku wojennym w jednostkach pomocniczych. W szeregach amerykańskiego Korpusu Kobiet służyło ich 150 tysięcy. Do Pomocniczej Służby Kobiet przy Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie należało 7000 kobiet. Natomiast w Armii Czerwonej kobiety służyły również bardzo licznie w jednostkach frontowych. W okupowanych krajach należały do ruchu oporu.

Pomnik Kobiet II Wojny Światowej, Londyn

Umieszczone na pomniku ubrania i mundury symbolizują cywilną i wojskową aktywność kobiet podczas II wojny światowej.

Pracownica kontrolująca wyprodukowane bomby, Stany Zjednoczone, 1943 r.

Członkinie amerykańskiego korpusu Pilotki Kobięcych Sił Powietrznych (1944 r.) zajmowały się m.in. pilotowaniem samolotów z fabryk do baz wojskowych oraz ich testowaniem po naprawach.

Wojna doprowadziła jednocześnie do **rozwoju niektórych gałęzi nauki i techniki**. Rządy walczących państw nie żałowały środków finansowych na badania naukowe i opracowywanie nowych technologii, które mogły być wykorzystane w celach militarnych. Po wojnie wiele z nich znalazło też pokojowe zastosowanie. Dotyczyło to między innymi **środków łączności radiowej i telefonicznej**. Z kolei bezpieczeństwo żeglugi morskiej i powietrznej wyraźnie poprawiło się dzięki użyciu **techniki radarowej** opracowanej w czasie wojny. Badania nad energią jądrową skutkowały nie tylko budową bomby atomowej, lecz także pozwoliły na **rozpoczęcie prac nad budową elektrowni jądrowych**. Prace nad silnikami rakietowymi – chociaż w dużym stopniu nadal nakierowane na cele militarne – także wykorzystano do budowy **rakiet kosmicznych**, dzięki którym z czasem możliwe stało się **umieszczanie na orbicie ziemskiej sztucznych satelitów**.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów działania zbrojne w Europie i na świecie w latach 1944–1945.
2. Wymień najważniejsze decyzje, które zapadły na konferencjach w Jalcie i Poczdamie. Zastanów się, jakie miały one znaczenie dla przyszłości Europy.
3. Przeanalizuj przebieg działań militarnych i politycznych w trakcie II wojny światowej. Wymień czynniki, które zadecydowały o klęsce państw Osi i zwycięstwie aliantów.
4. Przedstaw bilans i bezpośrednie skutki II wojny światowej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 92

- W 1944 r. alianci wylądowali w **Normandii** (czerwiec) i do końca roku **wyzwolili Francję**. Po zdobyciu **Rzymu** opanowali **większość terytorium Włoch**. Na Bałkanach zajęli **Grecję**.

s. 93

- W styczniu 1944 r. Armia Czerwona przekroczyła **granice II Rzeczypospolitej**, a w lipcu – **rzekę Bug**.

s. 94

- Na zachodzie alianci po **przełamaniu w marcu niemieckiej obrony na Renie** posuwali się **w głąb Niemiec**.

s. 94

- Od stycznia do marca 1945 r. Armia Czerwona opanowała **Prusy Wschodnie** oraz **terytoria do linii Odry i Nysy Łużyckiej**.

s. 95

- Na konferencji **Wielkiej Trójki w Jalcie** (luty 1945 r.) podjęto najważniejsze decyzje dotyczące **przyszłości Niemiec** oraz **Europy Środkowo-Wschodniej**, a zwłaszcza **Polski**.

s. 96

- **Operacja berlińska**, rozpoczęta w **połowie kwietnia 1945 r.**, pozwoliła Armii Czerwonej zająć **obszar Niemiec między Odrą a Łabą**. Berlin zdobyto 2 maja, a 8 maja **skapitulowała III Rzesza** i **zakończyła się II wojna światowa w Europie**.

s. 97

- 6 sierpnia 1945 r. USA zrzuciły na **Hiroszimę bombę atomową**. Wkrótce do wojny z Japonią przystąpił **ZSRR**.

s. 98

- Japonia podpisała oficjalnie **akt kapitulacji 2 września 1945 r.** Tym samym **dobiegła końca II wojna światowa**.

s. 98

- Na konferencji w **Poczdamie** (zakończonej 2 sierpnia 1945 r.) Wielka Trójka przesądziła o **przyznaniu Polsce terenów Niemiec na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej**.

s. 98

- W Poczdamie ustalono także ostatecznie **zasady okupacji Niemiec** i ich podziału na **cztery strefy okupacyjne** oraz przyjęto założenia ich: **demilitaryzacji, denazyfikacji, demokratyzacji, decentralizacji i dekartelizacji**.

s. 99

- II wojna światowa przyniosła **śmierć od 50 do 70 mln ludzi**, w tym **zagładę większości europejskich Żydów**.

s. 99

- Wojna spowodowała **ogromne zniszczenia miast, infrastruktury przemysłowej i komunikacyjnej**, a także **dóbr kultury**. Jednocześnie przyspieszyła **rozwój naukowo-techniczny**.

10. Sprawa polska w ostatnim etapie wojny (1944–1945)

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jakich okolicznościach komuniści zaczęli przejmować władzę w Polsce;
- zrozumiesz, jakie było znaczenie powstania warszawskiego;
- przeczytasz o losach sprawy polskiej na arenie międzynarodowej w ostatnim okresie wojny;
- zapoznasz się z bilansem II wojny światowej dla narodu i państwa polskiego.

Polskie Państwo Podziemne i realizacja planu „Burza”

Krajowa Reprezentacja Polityczna, związana z rządem RP na uchodźstwie, na **początku stycznia 1944 r.** przekształciła się w **Radę Jedności Narodowej (RJN)**. Na jej czele stanął działacz PPS-WRN – **Kazimierz Pużak**. RJN miała spełniać funkcję **podziemnego parlamentu** reprezentującego stronnictwa Polskiego Państwa Podziemnego i stać się kolejnym etapem zacieśniania ich współpracy. Stanowiła ponadto odpowiedź na wyzwania, jakimi były wkraczanie wojsk radzieckich na tereny przedwojennej Rzeczypospolitej oraz przygotowania komunistów z PPR do przejęcia władzy (powołanie przez nich Krajowej Rady Narodowej – zobacz rozdz. I.7.). RJN ogłosiła deklarację programową ***O co walczy naród polski?***. Zapowiadała w niej **walkę o wolną, suwerenną i demokratyczną Polskę** w sojuszu z aliantami zachodnimi. Współpracę z ZSRR uzależniała od uznania przez Moskwę przedwojennych wschodnich granic II Rzeczypospolitej i nieingerowania w polskie sprawy wewnętrzne. Deklarowała natychmiastowe przeprowadzenie w wolnej Polsce reform **społeczno-gospodarczych**, na czele z **reformą rolną**. Przewidywała również upaństwowienie lub uspołecznienie kluczowych gałęzi przemysłu i przedsiębiorstw użyteczności publicznej.

W maju 1944 r. na mocy dekretu prezydenta RP powołano **Krajową Radę Ministrów (KRM)**. Na jej czele stanął Delegat Rządu na Kraj – **Jan Stanisław Jankowski** ze Stronnictwa Pracy, w randze wicepremiera rządu RP. Zarówno powołanie RJN, jak i KRM podnosiło rangę organów Polskiego Państwa Podziemnego działających w okupowanym kraju.

W nocy z 3 na 4 stycznia 1944 r. Armia Czerwona przekroczyła przedwojenną granicę II Rzeczypospolitej. Dla władz RP oraz Armii Krajowej stanowiło to sygnał do rozpoczęcia **akcji „Burza”**. Za-

Rada Jedności
Narodowej

Kazimierz Pużak,
fotografia z lat 30.

Pużak (1883–1950) działał w PPS od 1904 r. W latach 1919–1935 z ramienia tej partii był posłem na Sejm RP. W czasie okupacji współtworzył PPS-WRN i reprezentował ją w PKP/KRP. Ponadto był komendantem głównym Gwardii Ludowej PPS-WRN.

akcja „Burza”

kładała ona podjęcie walki z Niemcami w chwili rozpoczęcia przez nich odwrotu z danego terytorium, a przed wkroczeniem wojsk sowieckich. **Oddziały AK i polska konspiracyjna administracja** (delegatury terenowe), działające na opanowanych obszarach, **miały ujawnić się** wobec wkraczającej Armii Czerwonej. Występowałyby tym samym **w roli gospodarza** i jako **prawowite polskie władze**, co miało zapobiec przejęciu rządów przez polskich komunistów. Akcja „Burza” dotyczyła w pierwszej kolejności **Kresów Wschodnich**. Aktywność Polskiego Państwa Podziemnego na tych terenach miała stanowić **argument w rozgrywce o przyszły kształt terytorialny polskiej państwowości**.

Realizacja planu „Burza” rozpoczęła się już w styczniu 1944 r. **Na Wołyniu** nastąpiło chwilowe współdziałanie liczącej ponad 6500 żołnierzy **27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK**, dowodzonej przez podpułkownika Jana Kiwerskiego, z radzieckimi wojskami. Po ciężkich walkach z Niemcami polska jednostka przedarła się na Polesie, a następnie – na Lubelszczyznę, gdzie w lipcu została okrążona przez oddziały Armii Czerwonej i zmuszona do złożenia broni.

Partyzancka przysięga żołnierzy 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK, Wołyń, styczeń/luty 1944 r.

Do współdziałania AK z wojskami radzieckimi dochodziło również podczas **walk o Wilno** w 1. połowie lipca 1944 r. Jednak po zdobyciu miasta dowódcę Okręgu Wilno AK – podpułkownika Aleksandra Krzyżanowskiego ps. „Wilk” – aresztowano,

a oddziały polskie – rozbrojono. Osadzono w obozach tych akowców, którzy nie zgodzili się wstąpić do Wojska Polskiego walczącego przy boku Armii Czerwonej (tzw. Ludowego Wojska Polskiego – LWP). Część oddziałów AK z Wileńszczyzny przedarła się na ziemie Polski centralnej, a pozostałe podjęły walkę partyzancką przeciwko oddziałom NKWD.

We **Lwowie**, zdobytym 25 lipca wspólnie przez jednostki AK i Armię Czerwoną, powstały polska administracja cywilna oraz polski garnizon wojskowy. Jednak na przełomie lipca i sierpnia NKWD aresztowało dowódców AK zaproszonych na rozmowy, a polskie jednostki rozbrojono.

Sukcesem akcji „Burza” było zmobilizowanie i uzbrojenie około 50 tysięcy ludzi oraz udział w wyzwoleniu wielu miejscowości. Jednak **pod względem politycznym ta akcja zakończyła się niepowodzeniem**. **Oddziały AK** na terenach **na wschód od Wisły** zmuszono do złożenia broni, żołnierzy internowano w obozach, a ich **dowódców** oraz **przedstawicieli administracji cywilnej** podległej Delegaturze Rządu **aresztowało NKWD**.

Narodziny Polski Ludowej

Polska Ludowa – nieoficjalne, choć powszechnie używane przez władze komunistyczne, określenie państwa polskiego w latach 1944–1989. Ta nazwa miała wymiar propagandowy, a intencją jej użycia była chęć upowszechnienia przekonania, że władzę w Polsce przejął po wojnie „lud”.

Dopiero **po przekroczeniu Bugu przez Armię Czerwoną (22 lipca 1944 r.)** władze radzieckie były skłonne uznać, że wyzwalamy się tereny polskie. Nie zamierzały oddawać zagarniętych w 1939 r. obszarów leżących między tą rzeką a dawną wschodnią granicą II Rzeczypospolitej. Ustanowienie nowej granicy Polski z ZSRR na Bugu miało już poza tym wstępną akceptację Roosevelta i Churchilla.

Na **Lubelszczyźnie** powtórzyły się wydarzenia znane z Kresów – współdziałanie AK z Armią Czerwoną w wyzwolaniu ważniejszych miast, a następnie zmuszanie polskich oddziałów do złożenia broni. Władzę na tym obszarze oficjalnie przekazał **Polskiemu Komitetowi Wyzwolenia Narodowego (PKWN)**.

Polski Komitet
Wyzwolenia
Narodowego

PKWN był to **tymczasowy organ władzy wykonawczej** utworzony przez Stalina, w którego skład wchodził komuniści oraz nieliczni socjaliści i radykalni ludowcy – członkowie Krajowej Rady Narodowej, którzy przybyli do Moskwy. **22 lipca 1944 r.** Radio Moskwa ogłosiło powstanie w Chełmie PKWN-u oraz jego **manifest**. Faktycznie członkowie PKWN pojawili się dopiero 27 lipca w zajętej przez Armię Czerwoną Lublinie. W tym samym dniu przewodniczący PKWN Edward Osóbka-Morawski zrzekł się w jego imieniu – w tajnym układzie – na rzecz ZSRR terenów na wschód od Bugu z Wilnem i Lwowem. **Komitet** nie podejmował samodzielnych decyzji – pozostawał **całkowicie zależny od władz radzieckich**.

Afisz z tekstem manifestu PKWN z lipca 1944 r.

W manifestie stwierdzano, że: „Emigracyjny »rząd« w Londynie i jego delegatura w Kraju jest władzą samowładczą, władzą nielegalną, opiera się na bezprawnej faszystowskiej konstytucji z kwietnia 1935 roku. [...] W chwili wyzwolenia Polski, w chwili gdy sojusznicza Armia Czerwona i wraz z nią Wojsko Polskie wypędza okupanta z Kraju, w tym momencie musi powstać legalny ośrodek władzy, który pokieruje walką narodu o ostateczne wyzwolenie”.

Pod kontrolą PKWN znajdowały się wówczas jedynie obszary **między Bugiem a Wisłą**, zajęte przez Armię Czerwoną w lipcu i sierpniu 1944 r. Była to tak zwana **Polska Lubelska**. Komuniści z PPR oraz nowe władze nie miały oparcia w społeczeństwie polskim. Przejmowały i utrzymywały rządy wyłącznie dzięki obecności **oddziałów Armii Czerwonej i NKWD**.

Aby zdobyć przychylność chłopów, **PKWN** wydał 6 września 1944 r. **dekret o reformie rolnej**. Powołał się przy tym na ustawę KRN roszczącą sobie prawo do pełnienia funkcji parlamentu. Na mocy dekretu przeprowadzono przymusową i nieodpłatną parcelację wszystkich majątków ziemskich o powierzchni ponad 50 hektarów. Do końca 1944 r. około 100 tysiącom chłopów rozdano 200 tysięcy ha ziemi. Była ona przekazywana na własność indywidualną za opłatą równą rocznemu plonowi z nabytej powierzchni. Chłopi mieli regulować należność w formie rocznych rat spłacanych przez 10–20 lat.

umacnianie władzy
przez komunistów

Już w sierpniu 1944 r. władze Polski Lubelskiej wydały **dekret nakazujący rozwiązanie wszystkich organizacji konspiracyjnych uznających rząd emigracyjny**. Z punktu widzenia komunistów dalsza działalność tych organizacji stawała się nielegalna. Jednak wielu członków polskiego podziemia nie zamierzało uznać władzy osadzonej w Polsce przez ZSRR. Komuniści utworzyli do ich zwalczania **Milicję Obywatelską (MO)** oraz specjalne jednostki wojskowe – **Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW)**. Jednak główny ciężar **walki z polskim podziemiem niepodległościowym** spoczywał na jednostkach sowieckiego **NKWD**.

Represjom poddano żołnierzy AK i osoby uznane za wrogie nowym porządkom (głównie podejrzane o kontynuowanie działalności konspiracyjnej). Do końca roku na terenie Polski Lubelskiej NKWD aresztowało około 40 tysięcy osób, z czego 10 tysięcy wywieziono do obozów w ZSRR. Radzieckie i polskie (komunistyczne) sądy wojskowe skazały co najmniej kilkaset osób na karę śmierci lub długoletniego więzienia. W odpowiedzi **podziemie niepodległościowe przeprowadzało akcje odwetowe** – zabijano oficerów radzieckich oraz funkcjonariuszy komunistycznego aparatu bezpieczeństwa, MO, PPR i PKWN. Komunistom do walki z ich przeciwnikami posłużył między innymi **dekret o ochronie państwa** wydany w październiku 1944 r.

Źródło historyczne

Dekret PKWN o ochronie państwa z 30 października 1944 r.

- Art. 2. Kto udaremnia lub utrudnia wprowadzenie w życie reformy rolnej, albo nawołuje do czynów, skierowanych przeciw jej wykonywaniu lub publicznie pochwala takie czyny, podlega karze więzienia lub karze śmierci. [...]
- Art. 5. Kto w czasie wojny dopuszcza się aktów sabotażu [...] podlega karze więzienia lub karze śmierci.
- Art. 6. Kto [...] bez prawnego zezwolenia władzy wyrabia, przechowuje, nabywa lub zbywa aparat radiowy, nadawczy lub odbiorczy, podlega karze więzienia lub karze śmierci. [...]
- Art. 8. Kto [...] zakłada związek mający na celu przestępstwo albo związek, którego istnienie, ustrój lub cel ma pozostać tajemnicą wobec władzy państwowej albo kto w takim związku bierze udział, kieruje nim lub udziela mu pomocy, podlega karze więzienia lub karze śmierci. [...]
- Art. 11. Kto, mając wiarygodne wiadomości o przestępstwach określonych w art. 1–10 niniejszego dekretu lub o przygotowaniach do ich popełnienia, zaniecha donieść o tym w porę władzy, podlega karze więzienia lub karze śmierci.

Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945, oprac. D. Baliszewski, A.K. Kunert, t. 3: 1944–1945, Warszawa 2000, s. 2292–2293.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego oraz informacji zawartych w rozdziale scharakteryzuj metody umacniania władzy przez komunistów.

Wraz z Armią Czerwoną na zachód posuwały się jednostki polskie. Już w połowie 1943 r. powstał **1. Korpus Polski** (w jego skład weszła 1. Dywizja im. T. Kościuszki), w marcu 1944 r. rozwinięty w **1. Armię Polską**. W lipcu **połączono** ją z konspiracyjną **Armią Ludową PPR-u** w **Wojsko Polskie** (nazywane później nieformalnie Ludowym Wojskiem Polskim – **LWP**). Jego Naczelnym Dowódcą został **generał Michał Żymierski ps. „Rola”**, dotychczasowy dowódca AL. W 2. połowie 1944 r. na terenie Polski Lubelskiej sformowano 2. Armię Wojska Polskiego.

Powstanie warszawskie

W związku z tym, że **akcja „Burza” nie spełniła pokładanych w niej nadziei**, rząd RP i władze Polskiego Państwa Podziemnego **zaczęły rozważać wywołanie powstania w Warszawie**. Liczyły na to, że opanowanie stolicy przez Armię Krajową zmusi Stalina do uznania rządu emigracyjnego za legalną władzę, co umożliwi odbudowę niepodległej i suwerennej Polski. Tymczasem także **Stalin** chciał wybuchu powstania, gdyż oczekiwał, że Armia Krajowa wykrwawi się w walce. 30 lipca nadająca z Moskwy radiostacja „Kościuszko” wezwała warszawiaków do walki zbrojnej przeciw Niemcom.

Ostateczną **decyzję o rozpoczęciu powstania i jego terminie podjął** Komendant Główny AK – **generał Tadeusz Komorowski ps. „Bór”**, po konsultacji z Delegatem Rządu na Kraj – Janem Stanisławem Jankowskim. Zapadła ona na podstawie nieprawdziwych (jak się okazało) informacji o przetamaniu przez radzieckie czołgi niemieckiej obrony na warszawskiej Pradze. **Powstanie wybuchło 1 sierpnia 1944 r.** o godzinie 17.00 (tzw. godzina „W”). Jego dowódcą został generał Antoni Chruściel. Do walki przystąpiło około 23 tysięcy powstańców, z których jedynie około 10% miało broń. Armia Czerwona – powstrzymana wówczas przez Niemców na przedpolach Pragi – poniosła duże straty i przeszła do obrony. Kolejnej ofensywy już nie podjęła, gdyż **Stalin nie zamierzał wesprzeć powstania**. Przejęcie władzy w stolicy przez AK i przedstawicieli rządu RP sprawiłoby, że podporządkowanie sobie Polski stałoby się dla niego trudniejsze.

powstanie
warszawskie

Patrol powstańczy w drodze z Woli do Śródmieścia, pierwsze dni powstania

Gmach Prudentialu trafiony pociskiem niemieckiego ciężkiego moździerza, 28 sierpnia 1944 r.

Początkowo powstańcy odnieśli sukces, opanowując większość Śródmieścia z Powiślem i Starym Miastem oraz część Mokotowa, Woli i Ochoty. Zdobyli przy tym na nieprzyjaciela znaczne ilości broni i amunicji. Pozwoliło im to na kontynuowanie walki. Powstańcy otrzymywali również **pomoc od aliantów zachodnich** w postaci **zrzutów** broni, amunicji, lekarstw i żywności, **dokonywanych przez lotnictwo**, w tym jednostki polskie. Samoloty startujące z Włoch nie były jednak w stanie

Powstańcy na Woli wyciągający granatniki przeciwpancerne z zasobników zrzuconych przez lotnictwo alianckie

dostarczyć wystarczającej ilości zaopatrzenia, a duża jego część wpadała w ręce Niemców. Przyczynił się do tego brak zgody Stalina na lądowanie samolotów alianckich za linią frontu, na terenach kontrolowanych przez Armię Czerwoną (**Stalin** wydał takie pozwolenie dopiero, gdy powstanie chyliło się ku upadkowi).

Po początkowych sukcesach powstańców do kontrataku przystąpili Niemcy. Mimo **bohaterstwa Polaków Niemcy zdobyli 11 sierpnia Wolę i Ochotę**. Na początku września opanowali natomiast **Stare**

Miasto i Powiśle, z których część powstańców ewakuowała się do Śródmieścia. Polakom zaczęło brakować żywności, broni i amunicji. Dopiero wówczas, gdy powstanie zmierzało do końca, **Stalin pozwolił, aby pomocy powstańcom udzieliły jednostki LWP**. 16 września sforsowały one Wisłę, zdobyły przyczółki na jej zachodnim brzegu oraz nawiązały współpracę z oddziałami powstańczymi na Czerniakowie i Żoliborzu. Niemcy rozbili jednak oddziały LWP, które nie uzyskały

wsparcia ze strony Armii Czerwonej. Większość żołnierzy poległa lub została zamordowana po dostaniu się do niemieckiej niewoli.

Niepowodzeniem zakończyły się próby przyjscia powstaniu z odsieczą przez oddziały AK znajdujące się poza Warszawą. 27 września Niemcy zdobyli Mokotów, a trzy dni później skapitulował Żoliborz. W rękach powstańców pozostało tylko Śródmieście. Wobec utraty nadziei na pomoc z zewnątrz generał Tadeusz Komorowski ps. „Bór” **2 października 1944 r. podpisał kapitulację** i powstańcy złożyli broń. Ponieważ pod naciskiem państw zachodnich Niemcy uznali wówczas Armię Krajową za regularne wojsko, a nie – jak dotąd – za „bandytów”, powstańcy trafili do obozów jenieckich. To samo spotkało generała Komorowskiego „Bora”. W tej sytuacji **obowiązki Komendanta Głównego AK przejął generał Leopold Okulicki ps. „Niedźwiadek”**.

Powstańcza mogiła na Starym Mieście

Podczas powstania Niemcy dopuszczali się masowych mordów, w których zabito co najmniej 63 tysiące osób. Kilkadziesiąt tysięcy zginęło w wyniku **bombardowań i ostrzału artylerii**. Łącznie **życie straciło ponad 150 tysięcy cywilów**. Wojska powstańcze utraciły około 17 tysięcy żołnierzy – zabitych i zaginionych. Ponadto prawie 25 tysięcy zostało rannych.

konsekwencje
powstania
warszawskiego

Po upadku powstania **Niemcy wysiedlili całą ludność Warszawy**. Większość zwolniono po pobycie w obozie przejściowym w Pruszkowie. Jednak część tych osób, zwłaszcza młodzież, wywieziono do obozów koncentracyjnych (ok. 50 tys.) i na przymusowe roboty do Niemiec (ok. 150 tys.). **Stolica Polski** – z rozkazu Hitlera – **została skazana na zagładę**. Większość budynków, które przetrwały powstanie, wysadzono. **Zniszczono blisko 85% zabudowy lewobrzeżnej Warszawy**. Ogromne straty poniosła polska kultura – zniszczono bezcenne zbiory archiwalne, muzealne i biblioteczne. Oceny historyków co do zasadności decyzji o wywołaniu powstania w Warszawie bardzo się różnią. Wszyscy podkreślają jednak bohaterstwo żołnierzy i ludności cywilnej.

Polskie władze polityczne i wojskowe w ostatnim roku wojny

Premier rządu RP na uchodźstwie Stanisław Mikołajczyk dwukrotnie udawał się do Moskwy (30 lipca 1944 r. – przed wybuchem powstania i w październiku – po jego upadku). Starał się **znaleźć sposób na porozumienie ze Stalinem**. Negocjowano sprawę utworzenia rządu obejmującego polityków emigracyjnych oraz członków PKWN, a także kwestię przyszłych granic Polski. Stopniowo premier zaczął się skłaniać do kompromisu. Jednak wśród polityków emigracyjnych przeważało przekonanie, że żądania radzieckie są nie do zaakceptowania. Ostatecznie **w listopadzie 1944 r. Mikołajczyk podał się do dymisji**.

Premierem nowego rządu RP został Tomasz Arciszewski, przedstawiciel PPS-WRN. Przyjął on za zasady obronę suwerenności państwa polskiego oraz nienaruszalność jego granic. Stanowisko premiera nie miało jednak praktycznego zna-

czenia, ponieważ **mocarstwa zachodnie** faktycznie **uznawały prawo Stalina do decydowania o losie ziem polskich i narodu polskiego**.

Natomiast w Polsce Lubelskiej PKWN przekształcił się **31 grudnia 1944 r.** w **Rząd Tymczasowy**. Zwycięska **ofensywa styczniowa** Armii Czerwonej i LWP **oddała w jego ręce ziemie pozostające dotąd pod okupacją niemiecką**, w tym zniszczoną Warszawę.

rozwiązanie
Armii Krajowej

W sytuacji gdy wojska radzieckie znajdowały się na ziemiach polskich, a akcja „Burza” pod względem politycznym poniosła klęskę, generał Leopold Okulicki **19 stycznia 1945 r.** wydał rozkaz o rozwiązaniu **Armii Krajowej**, a jej żołnierzy zwolnił z przysięgi. Jednak **działalność konspiracyjną miała kontynuować** wojskowo-polityczna **organizacja NIE** (skrót od „Niepodległość”). Tworzono ją w ramach AK już od jesieni 1943 r. z myślą o stawianiu oporu po wkroczeniu wojsk radzieckich.

Konferencja
w Jaltie

Nadzieje na odbudowę suwerennej Polski oraz powrót rządu RP do kraju zostały ostatecznie przekreślone przez decyzje, które podjęli przywódcy Wielkiej Trójki na **konferencji w Jaltie w lutym 1945 r.** Franklin D. Roosevelt i Winston Churchill oficjalnie zaakceptowali postulat Józefa Stalina dotyczący **przebiegu wschodniej granicy Polski wzdłuż linii Curzona**. Zgodzili się również na powstanie **Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej**, opartego na komunistycznym Rządzie Tymczasowym, do którego mieli zostać dołączeni „przywódcy demokratyczni z samej Polski i Polacy z zagranicy”. Inaczej niż na konferencji w Teheranie, tym razem decyzje dotyczące Polski ogłoszono publicznie. **Rząd Arciszewskiego odrzucił postanowienia konferencji jaltańskiej**.

W kraju próbę porozumienia ze stroną radziecką podjęli przedstawiciele Polskiego Państwa Podziemnego. Zakończyła się ona tragicznie. Gdy w marcu 1945 r. negocjatorzy przybyli na rozmowy, zostali aresztowani i wywiezieni do Moskwy. Wśród 16 zatrzymanych byli: Komendant Główny organizacji NIE generał **Leopold Okulicki**, Delegat Rządu na Kraj i wicepremier **Jan Stanisław Jankowski** oraz przewodniczący Rady Jedności Narodowej **Kazimierz Pużak**. Skazano ich w procesie, który odbył się w Moskwie w czerwcu 1945 r. (tzw. **proces szesnastu**). Miał on charakter pokazowy i propagandowy, a jego celem było skompromitowanie rządu RP na uchodźstwie i Polskiego Państwa Podziemnego jako rzekomo współpracujących z Niemcami przeciwko ZSRR. Kłamliwe zarzuty stały się podstawą werdyktu sądowego. Okulicki otrzymał wyrok 10 lat, a Jankowski – 8 lat więzienia. Obaj zmarli w więzieniu w niewyjaśnionych okolicznościach. Dwóch innych oskarżonych skazano na 5 lat więzienia, kolejni otrzymali kary od 4 miesięcy do 1,5 roku (Pużak), a trzy osoby uniewinniono.

Tymczasowy Rząd
Jedności Narodowej

Część polityków emigracyjnych, ze Stanisławem Mikołajczykiem na czele, zdecydowała się na ugodę ze Stalinem i polskimi komunistami. W efekcie **28 czerwca 1945 r. w Warszawie** powstał **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej** z **Edwardem Osóbką-Morawskim** jako premierem. Był on wcześniej przewodniczącym PKWN, a następnie premierem Rządu Tymczasowego Polski Lubelskiej. W rządzie **dominowali komuniści**. Znaleźli się w nim ponadto przedstawiciele tylko części niezależnych emigracyjnych i krajowych środowisk politycznych. Weszło ich do rządu zaledwie czterech, w tym **Stanisław Mikołajczyk jako wicepremier**. Ten rząd został uznany przez **Wielką Brytanię i USA**, a następnie – przez większość innych państw. Tym samym **przestały one uznawać rząd Arciszewskiego**.

Polacy na frontach wojny w latach 1944–1945

Polscy żołnierze walczyli u boku aliantów do końca wojny. Na Bliskim Wschodzie z oddziałów ewakuowanych z ZSRR utworzono **2. Korpus Polskich Sił Zbrojnych**, który liczył około 50 tysięcy żołnierzy. Dowodził nim generał **Władysław Anders**. **W 1944 r.** 2. Korpus wziął udział w działaniach alianckich **we Włoszech**. Między innymi zdobył **w maju**, po krwawych i zaciętych walkach, wzgórze i klasztor **Monte Cassino**, co otworzyło aliantom drogę do Rzymu.

żołnierze PSZ

Po lądowaniu aliantów w czerwcu 1944 r. w **Normandii** i utworzeniu drugiego frontu polscy żołnierze wzięli udział w walkach **we Francji**, a następnie w **Holandii** i **Belgii** oraz na terenie **Rzeszy Niemieckiej**.

1. Dywizja Pancerna generała **Stanisława Maczka**, nazywana „Czarnymi Diabłami”, walczyła w sierpniu 1944 r. **pod Falaise** (czytaj: falez) i **Chambois** (czytaj: szembła). Stoczyła wówczas zwycięskie walki z wojskami niemieckimi, próbującymi wyrwać się z okrążenia w Normandii. Następnie brała udział w pościgu za wycofującym się przeciwnikiem oraz w **wyzwoleniu Holandii (bitwa o Brede)** i **Belgii**. Ponadto 6 maja 1945 r. przyjęła kapitulację garnizonu niemieckiej bazy floty wojennej w **Wilhelmshaven**.

Natomiast **1. Samodzielna Brygada Spadochronowa**, dowodzona przez generała **Stanisława Sosabowskiego**, brała udział we wrześniu 1944 r. w operacji desantowej **pod Arnhem**.

Polskie okręty uczestniczyły w działaniach na Morzu Śródziemnym i w osłanianiu konwojów na Oceanie Atlantyckim. W latach 1942–1943 brały udział w desantach w północnej Afryce oraz na Sycylii, a w 1944 r. – w Normandii. **Polskie lotnictwo** myśliwskie i bombowe uczestniczyło w operacjach na terenie Francji i Niemiec oraz dostarczało pomoc powstańcom warszawskim.

W momencie zakończenia wojny w Europie w maju 1945 r. **Polskie Siły Zbrojne** na Zachodzie liczyły około **200 tysięcy żołnierzy**.

Polscy żołnierze walczyli również **na froncie wschodnim**. **LWP** uczestniczyło w **operacjach armii radzieckiej** na terenie Polski, Czech i Niemiec. W sierpniu 1944 r. **1. Warszawska Brygada Pancerna im. Bohaterów Westerplatte** walczyła w **bitwie pod Studziankami** (na południe od Warszawy), która pozwoliła utrzymać przyczółek na lewym brzegu Wisły. Znalazła się także wśród wojsk, które zdobyły **Gdańsk** i **Gdynię** (marzec 1945 r.). W 1945 r. **1. Armia WP** brała udział w zajęciu **Warszawy**, **przełamaniu Wału Pomorskiego**, **zdobyciu Kołobrzegu** oraz **operacji berlińskiej**, zakończonej szturmem i **zdobyciem Berlina** (2 maja).

żołnierze LWP

Orzeł bez korony, tzw. *kurica* (ros. kura), noszony na czapkach przez żołnierzy LWP w latach 1943–1945

Polscy żołnierze dostarczający amunicję podczas bitwy o Monte Cassino

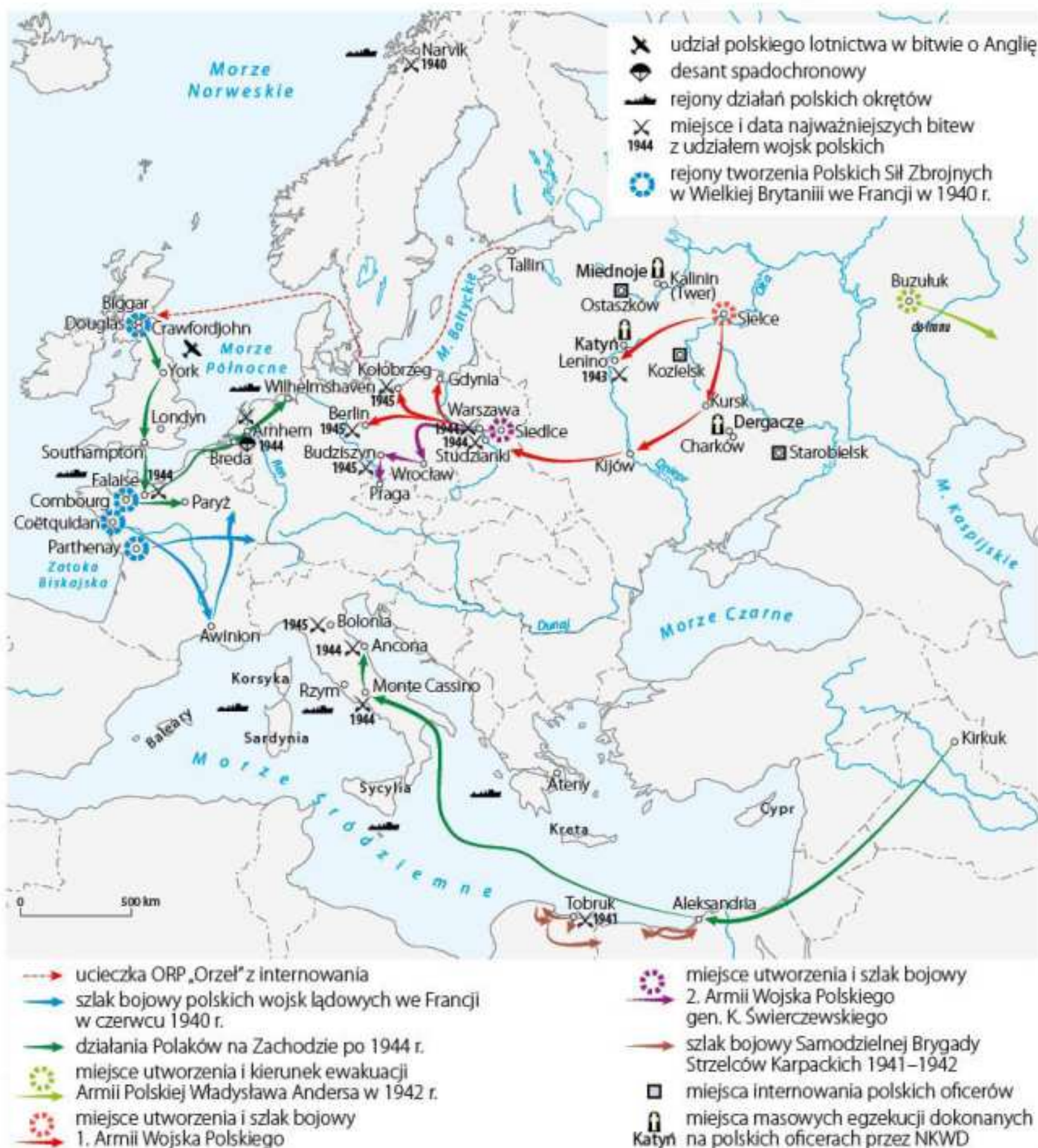
Po trzech nieudanych próbach aliantów zdobycia Monte Cassino do walki skierowano 2. Korpus Polski. Dopiero on po długotrwałych walkach (12–17/18 maja 1944 r.) opanował wzgórze. Polacy ponieśli duże straty: zginęło ponad 1000 z nich, a blisko 3000 zostało rannych.

Polska flaga zawieszona na berlińskiej kolumnie Zwycięstwa, 2 maja 1945 r.

Kolumnę Zwycięstwa wzniesiono w 1873 r. dla upamiętnienia wygranych przez Prusy wojen, które doprowadziły do zjednoczenia Niemiec. Polska flaga zawisała po zdobyciu Berlina także na XVIII-wiecznej Bramie Brandenburskiej – jednym z symboli miasta. W szturmie Berlina brali udział żołnierze 1. DP im. T. Kościuszki.

Polacy na frontach II wojny światowej. Rejony działań PSZ na Zachodzie oraz LWP

Ćwiczenie

Wymień bitwy, w których walczyli polscy żołnierze podczas II wojny światowej. Wskaż miejsca, gdzie się one odbyły.

Bilans II wojny światowej dla narodu i państwa polskiego

Liczba **ofiar II wojny światowej, obywateli II Rzeczypospolitej**, którzy ponieśli śmierć w wyniku działań wojennych oraz zostali zamordowani lub zmarli w obozach i więzieniach, wyniosła około **6 milionów**. Historycy szacują, że wśród nich były **niemal 3 miliony Żydów, ponad 2 miliony** (rzadziej mówi się o 3 milionach) **Polaków** i kilkaset tysięcy (lub nawet milion) przedstawicieli mniejszości narodowych: Ukraińców, Białorusinów, Niemców. Po wojnie w Polsce znajdowało się blisko **600 tysięcy inwalidów wojennych**, a **1,5 miliona dzieci** zostało **sierotami** lub **pótsierotami**.

Szacunki strat ludności Polski* w czasie II wojny światowej

	Szacunek (w tys.) według:	
	C. Łuczaka	J. Kurtyki, Z. Gluzy, W. Grabowskiego
Ogółem	5900–6150	5720–5920
Na ziemiach okupowanych przez III Rzeszę**	5400–5650	5470–5670
osoby narodowości polskiej	1500–1750	2770
mniejszości narodowe	1000	x
ludność żydowska	2900	2700–2900
Polacy zabici lub zmarli pod okupacją ZSRR	500	150
Polacy zamordowani na Ukrainie	x	100***

* Dane dotyczą obywateli II Rzeczypospolitej w granicach z 1939 r.

** Zabici lub zmarli w wyniku eksterminacji niemieckiej i bezpośrednich działań wojennych.

*** Na Wołyniu zginęło 60 tysięcy.

Zbrodnie popełnione na mieszkańcach okupowanej Rzeczypospolitej oraz męczeństwo i walka narodu polskiego o niepodległość znalazły po wojnie upamiętnienie w postaci licznych pomników, tablic, patronatów szkół, cmentarzy i muzeów. Szczególną rolę w zachowaniu pamięci odgrywają **Muzeum Auschwitz-Birkenau**, **Polski Cmentarz Wojenny w Katyniu** i **Muzeum Powstania Warszawskiego**.

Liczba ludności Polski zmniejszyła się z ponad 35 milionów w 1939 r. do niecałych **24 milionów** w **1945 r.** Wynikało to nie tylko ze strat poniesionych w wyniku wojny i okupacji, w tym zagłady ludności żydowskiej, lecz także ze zmiany granic i przesiedleń ludności. **Polska** – będąca dotąd krajem wielonarodowościowym – stała się państwem prawie jednolitym narodowościowo.

Jeden z budynków Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie

Wejście do Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu z widocznym napisem *Arbeit macht frei* (niem. „Praca czyni wolnym”)przesunięcie
granic Polski

Polska utraciła za rzecz ZSRR Kresy Wschodnie – województwa: wileńskie, nowogródzkie, część białostockiego, poleskie, wołyńskie, tarnopolskie, stanisławowskie i dużą część lwowskiego. **Uzyskała natomiast na zachodzie i północy obszary należące dotąd do Niemiec: niemiecką część Górnego Śląska, Dolny Śląsk**, wysunięte najbardziej na wschód obszary Brandenburgii (tzw. Nowa Marchia – odpowiadająca w przybliżeniu średniowiecznej ziemi lubuskiej), **Pomorze Zachodnie** oraz **Warmię i Mazury**. Do Polski przyłączono również obszar przedwojennego **Wolnego Miasta Gdańska**. Na południu **Zaolzie**, zajęte przez Polskę w 1938 r., **wróciło w granice Czechosłowacji**. W efekcie zmiany granic **terytorium Polski zmniejszyło się o blisko 20%** – do 312 tysięcy km².

Terytorium Polski przed II wojną światową (w 1939 r.) i po niej

Ćwiczenie

Porównaj kształt terytorialny Polski w latach 1939 i 1945.

Decyzje Wielkiej Trójki podjęte w czasie II wojny światowej utwierdziły **dominującą rolę ZSRR** w Europie Środkowo-

-Wschodniej, w tym w Polsce. **Państwo polskie** było wprawdzie suwerenne w rozumieniu prawa międzynarodowego, jednak w rzeczywistości **pozbawiono je niezależności**. Istotne znaczenie miał również fakt, że Związek Radziecki stawał się gwarantem przynależności do Polski ziem należących wcześniej do Niemiec.

Ziemie uzyskane na zachodzie i północy przewyższały tereny utracone na wschodzie pod względem **potencjału ekonomicznego** – uprzemysłowienia i sieci transportowej. Korzystne z punktu widzenia gospodarki było także zdobycie przez Polskę szerokiego dostępu do Morza Bałtyckiego, z tak ważnymi portami jak Szczecin i Gdańsk. Na wschodzie **poza granicami państwa** znalazły się **Lwów i Wilno** – należące do najsilniejszych **ośrodków kultury polskiej**.

Naród polski utracił w trakcie wojny **znaczną część dziedzictwa kulturowego i historycznego**. Zniszczono **starówki wielu polskich miast** oraz **dzieła sztuki**: zabytkowe budowle, obrazy i rzeźby, a także **zbiory bibliotek i archiwów**. Dzieła sztuki na masową skalę grabili Niemcy. Po zajęciu Polski przez Armię Czerwoną część z tych zagrabionych obiektów trafiła z kolei jako zdobycz wojenna do Związku Radzieckiego. Podczas wojny zostali zamordowani lub polegli w walce z bronią w ręku liczni **przedstawiciele polskiej elity kulturalnej**. Samobójstwo popełnił **Witkacy** (Stanisław Ignacy Witkiewicz) na wieść o wkroczeniu 17 września 1939 r. Armii Czerwonej do Polski. Ofiarami niemieckiego terroru padli między innymi **Tadeusz Boy-Żeleński i Bruno Schulz**. W powstaniu warszawskim polegli młodzi poeci: **Krzysztof Kamil Baczyński, Zdzisław Stroiński i Tadeusz Gajcy**.

Stare Miasto w Warszawie i obalona kolumna Zygmunta III Wazy, początek 1945 r.

Stare Miasto uległo niemal całkowitemu zniszczeniu w czasie powstania. Dotyczyło to także m.in. Zamku Królewskiego. Kolumna Zygmunta została trafiona niemieckim pociskiem czołgowym.

Zrabowany przez Niemców w czasie wojny obraz Aleksandra Gierymskiego *Żydówka z pomarańczami* (1881 r.). Muzeum Narodowe w Warszawie odzyskało ten obraz dopiero w 2011 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jaki był najważniejszy cel akcji „Burza”. Czy – twoim zdaniem – mógł on zostać osiągnięty?
2. Przedstaw okoliczności, w jakich komuniści przystąpili do przejmowania władzy w Polsce. Jakie czynniki im to umożliwiły?
3. Omów przyczyny wybuchu powstania warszawskiego. Jak oceniasz decyzję o jego rozpoczęciu? Przedstaw jego przebieg i następstwa.
4. Scharakteryzuj politykę mocarstw wobec sprawy polskiej w latach 1944–1945.
5. Opisz udział polskich żołnierzy w walkach na różnych frontach II wojny światowej. Wymień zasługi, jakie wnieśli oni w zwycięstwo koalicji antyfaszystowskiej.
6. Określ skutki II wojny światowej dla narodu i państwa polskiego.

- W sytuacji narastającego zagrożenia komunistycznego siły polityczne uznające rząd RP na uchodźstwie powołały w kraju **Radę Jedności Narodowej**. s. 103
- **Akcja „Burza”**, podjęta przez Polskie Państwo Podziemne, nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. **Nie zapobiegła przejęciu władzy w Polsce przez komunistów ani nie wpłynęła na kwestię przynależności państwowej Kresów Wschodnich.** s. 103
- Po przekroczeniu przez wojska radzieckie Bugu w lipcu 1944 r. powołano **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego** – organ władzy wykonawczej **polskich komunistów (PPR)**, zależny od ZSRR. Do początku 1945 r. pod jego kontrolą znajdowały się jedynie tereny na wschód od Wisły. s. 105
- **Obecność Armii Czerwonej i NKWD na terenie Polski Lubelskiej oraz represje wobec przeciwników** pozwoliły polskim komunistom umacniać zdobytą władzę. s. 106
- Polskie Państwo Podziemne **rozpoczęło 1 sierpnia 1944 r. powstanie w Warszawie**. Trwało ono 63 dni. s. 107–109
- Konsekwencjami powstania były: **śmierć ponad 150 tys. cywilów i powstańców, zniszczenie stolicy i wysiedlenie całej jej ludności.** s. 109
- **19 stycznia 1945 r. rozwiązano Armię Krajową**. W konspiracji pozostała **organizacja NIE**. s. 110
- **Konferencja Wielkiej Trójki w Jaltie (luty 1945 r.)** przypieczętowała kwestię wyznaczenia **wschodniej granicy Polski na Bugu**. Zadecydowała także o utworzeniu nowego polskiego rządu przez uzupełnienie rządu komunistów istniejącego w kraju o polityków demokratycznych. s. 110
- **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, zdominowany przez komunistów**, powstał w Warszawie w czerwcu 1945 r. W jego składzie spośród **polityków emigracyjnych** znalazł się **Stanisław Mikołajczyk**. Ten rząd **uznały państwa zachodnie, które wycofały uznanie rządu RP na uchodźstwie.** s. 110
- **Żołnierze PSZ** wślawni się w 1944 r. zdobyciem umocnień **Monte Cassino** we Włoszech, a także m.in. udziałem w **bitwie pod Falaise** we Francji oraz w **operacji desantowej pod Arnhem** w Holandii. s. 111
- Na froncie wschodnim **żołnierze LWP** w 1945 r. brali udział m.in. w ciężkich walkach o **przełamanie Wału Pomorskiego** oraz o **Kołobrzeg**, a także pomagali w zdobyciu Berlina. s. 111
- W wyniku II wojny światowej i decyzji mocarstw **granice państwa polskiego przesunęły się zdecydowanie na zachód**. Polska **utraciła przy tym niezależność** i znalazła się pod **dominacją ZSRR**. s. 114

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

Historia powszechna

- s. 19 • Od września 1939 do kwietnia 1940 r. na froncie zachodnim działania zbrojne miały ograniczony charakter (tzw. dziwna wojna).
- s. 20 • Próba podporządkowania Finlandii przez ZSRR (wojna zimowa, listopad 1939 – marzec 1940 r.) zakończyła się niepowodzeniem.
- s. 20 • Od kwietnia do czerwca 1940 r. III Rzesza podbiła kolejno: Danię, Luksemburg, Holandię, Belgię, Norwegię i Francję.
- s. 22 • Latem 1940 r. ZSRR przyłączył państwa bałtyckie oraz należące do Rumunii Besarabię i północną Bukowinę.
- s. 23 • Bitwa powietrzna o Anglię (lipiec–październik 1940 r.) zakończyła się klęską Niemiec.
- s. 26 • Bitwa o Atlantyk, której celem było przerwanie linii zaopatrzeniowych Wielkiej Brytanii, nie przyniosła Niemcom zwycięstwa.
- s. 27 • Wojna na Bałkanach (kwiecień 1941 r.) zakończyła się podbojem Jugosławii i Grecji przez Niemcy oraz sprzymierzone z nimi państwa.
- s. 27 • Wojna w Afryce północnej długo pozostawała nierozstrzygnięta.
- s. 29 • 22 czerwca 1941 r. Niemcy dokonali agresji na ZSRR. W ciągu kilku miesięcy dotarli pod Leningrad, Moskwę i Sewastopol.
- s. 31 • 7 grudnia 1941 r. Japonia zaatakowała flotę amerykańską w bazie Pearl Harbor na Hawajach. USA przystąpiły do wojny.
- s. 31 • Alianci powstrzymali japońską ofensywę w połowie 1942 r. na Pacyfiku i wkrótce przeszli do kontrofensywy.
- s. 33 • Na froncie niemiecko-radzieckim przełomowe znaczenie miały radzieckie zwycięstwa w 1943 r. pod Stalingradem (luty) i pod Kurskiem (lipiec–sierpień).
- s. 33 –34 • Rok 1943 r. przyniósł zwycięstwa aliantów zachodnich: w północnej Afryce, na Sycylii i na południu Półwyspu Apenińskiego (kapitulacja Włoch) oraz w bitwie o Atlantyk.
- s. 35 • Na konferencji Wielkiej Trójki w Teheranie (listopad/grudzień 1943 r.) zapadły decyzje o otworzeniu drugiego frontu we Francji. Ponadto Roosevelt zaakceptował aneksje ZSRR z lat 1939–1940 w Europie Środkowo-Wschodniej.
- s. 36 • Niemcy prowadzili w Europie Wschodniej politykę zmierzającą do wyniszczenia i wysiedlenia miejscowej ludności lub przekształcenia jej w darmową siłę roboczą. Charakter ludobójstwa miała zwłaszcza zagłada europejskich Żydów (Holokaust).
- s. 92 • W czerwcu 1944 r. zachodni alianci dokonali desantu w Normandii i do końca roku wyzwolili Francję.
- s. 93 • W 1944 r. alianci opanowali większość terytorium Włoch oraz zajęli Grecję.
- s. 93 • W styczniu 1944 r. Armia Czerwona przekroczyła granicę II Rzeczypospolitej, a w lipcu – rzekę Bug.
- s. 94 • Do marca 1945 r. Armia Czerwona opanowała Prusy Wschodnie oraz terytoria do linii Odry i Nysy Łużyckiej.
- s. 94 • Na zachodzie alianci przełamali w marcu 1945 r. niemiecką obronę na Renie.
- s. 95 • Na konferencji w Jaltie (luty 1945 r.) podjęto najważniejsze decyzje dotyczące przyszłości Niemiec oraz Europy Środkowo-Wschodniej, a zwłaszcza Polski.
- s. 96 • W wyniku operacji berlińskiej Armia Czerwona zajęła tereny Niemiec do Łaby. Po kapitulacji III Rzeszy 8 maja 1945 r. zakończyła się II wojna światowa w Europie.

- 6 sierpnia 1945 r. Amerykanie zrzucili na Hiroszimę bombę atomową. s. 97
- Japonia podpisała kapitulację 2 września 1945 r. – tym samym II wojna światowa dobiegła końca. s. 98
- II wojna światowa przyniosła śmierć od 50 do 70 milionów ludzi, w tym zagładę większości europejskich Żydów. Spowodowała też ogromne straty materialne. s. 99

Historia Polski

- Niemiecka agresja na Polskę rozpoczęła się 1 września 1939 r. s. 11
- W trwającej do 3 września bitwie granicznej Niemcy stosowali taktykę Blitzkriegu i przełamali polski front. s. 11
- Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom 3 września. Nie podjęły jednak działań ofensywnych. s. 12
- Związek Radziecki dokonał agresji na Polskę 17 września 1939 r. Uniemożliwiła ona Polakom zorganizowanie planowanej obrony na przedmościu rumuńskim. s. 14
- Przedstawiciele najwyższych polskich władz cywilnych i wojskowych opuścili kraj. s. 15
- Warszawa oblężona przez Niemców skapitulowała 28 września. s. 15
- Ostatnie duże zgrupowanie wojsk polskich skapitulowało 5 października 1939 r. s. 16
- We wrześniu 1939 r. nieco ponad połowa obszaru II Rzeczypospolitej – tereny na wschód od linii Pisa – Narew – Bug – San – znalazły się pod okupacją radziecką. s. 42
- Celem polityki radzieckiej była depolonizacja i sowietyzacja zajętych ziem. W dużym stopniu ograniczono prawa narodowe Polaków w administracji i szkolnictwie. s. 43
- W listopadzie 1939 r. Rada Najwyższa ZSRR włączyła „Zachodnią Ukrainę” i „Zachodnią Białoruś”, czyli polskie Kresy Wschodnie do ZSRR. Mieszkańcom tych ziem narzucono obywatelstwo radzieckie. s. 44
- Represje (konfiskaty majątku, aresztowania, egzekucje, osadzenie w łagrach i deportacje) dotyczyły przede wszystkim elit społecznych, w większości narodowości polskiej. s. 45
- Symbolem zbrodni popełnionych przez ZSRR na Polakach stało się zamordowanie jeńców wojennych, głównie oficerów przez NKWD w Katyniu (kwiecień – maj 1940 r.). s. 47
- Zachodnia i północna część ziem opanowanych przez Niemców została wcielona bezpośrednio do III Rzeszy, natomiast z ziem centralnych utworzono Generalne Gubernatorstwo (GG). s. 52
- Celem polityki niemieckiej na terenach wcielonych do Rzeszy była jak najszybsza ich germanizacja. Dążono do wyniszczenia polskich elit, prowadzono wysiedlenia do GG i zsyłki do obozów pracy. Część ludności zmuszono do podpisania volkslisty. s. 52
- W Generalnym Gubernatorstwie zamknięto szkoły wyższe i średnie oraz większość instytucji kultury. Polacy mogli jednak używać języka polskiego (w urzędzie, kościele) oraz uczęszczać do szkół podstawowych i zawodowych. Takiej możliwości nie mieli na ziemiach wcielonych do Rzeszy. s. 54
- W 1940 r. Niemcy przeprowadzili w GG akcję AB skierowaną przeciwko przedstawicielom polskiej inteligencji oraz działaczom politycznym i społecznym. s. 55
- Polacy padali ofiarą przemocy i represji okupanta – łapanek, wywózki na roboty przymusowe w Rzeszy, egzekucji zakładników i pacyfikacji wsi w ramach odpowiedzialności zbiorowej, osadzania w obozach koncentracyjnych. s. 55
–56
- Żydów Niemcy osadzali początkowo w gettach. Następnie rozpoczęli ich planową eksterminację w obozach zagłady, z których największym był Auschwitz-Birkenau. Większość ludności żydowskiej wymordowano. s. 57

- s. 59 • W trakcie niemieckiej okupacji Kresów Wschodnich **Ukraińska Powstańcza Armia** rozpoczęła wiosną 1943 r. akcję **oczyszczania Wołynia**, a następnie Galicji Wschodniej z ludności polskiej. Działania UPA przybrały formę **masowych mordów**.
- s. 64 • Z końcem września 1939 r. powołano **władze polskie na uchodźstwie**, co pozwoliło zachować ich **ciągłość prawną**. Premierem i Wodzem Naczelnym został generał **Władysław Sikorski**.
- s. 65 • Tworzone na uchodźstwie **polskie oddziały wojskowe walczyły wiosną 1940 r. w Norwegii (pod Narwikiem)** oraz **w obronie Francji**.
- s. 65 • Po klęsce Francji **rząd RP**, który znalazł się w **Londynie**, odbudowywał polskie wojsko na Zachodzie jako **Polskie Siły Zbrojne**.
- s. 66 • **Polskie lotnictwo** (w tym myśliwski **dywizjon 303**) brało udział w **bitwie o Anglię**, a **marynarka** – w **bitwie o Atlantyk**. Polska **piechota** walczyła w **północnej Afryce** (m.in. podczas obrony **Tobruku**).
- s. 67 • Po ataku Niemiec na Związek Radziecki **rząd RP przywrócił stosunki dyplomatyczne** z tym państwem, które stało się członkiem koalicji antyhitlerowskiej (**układ Sikorski-Majski**, 30 lipca 1941 r.).
- s. 67 • Z Polaków przebywających w ZSRR sformowano **Armię Polską** pod dowództwem generała **Władysława Andersa**. W 1942 r. ewakuowano ją na **Bliski Wschód**.
- s. 69 • Odkrycie grobów polskich oficerów w **Katyniu** stało się bezpośrednim powodem ponownego zerwania stosunków polsko-radzieckich w kwietniu 1943 r.
- s. 70 • **Władysław Sikorski** zginął 4 lipca 1943 r. w katastrofie lotniczej. Nowym premierem został **Stanisław Mikołajczyk**, a Wodzem Naczelnym – gen. **Kazimierz Sosnkowski**.
- s. 70 • **Konferencja w Teheranie** w praktyce, chociaż nieoficjalnie, zdecydowała o **przyszłych granicach Polski** (linia **Curzona** na wschodzie, **Odra** na zachodzie).
- s. 72 • W listopadzie 1939 r. premier **Władysław Sikorski** powołał działający w **okupowanej Polsce** konspiracyjny **Związek Walki Zbrojnej**.
- s. 73 • **Stronnictwa polityczne**, które działały w **podziemiu** (**Stronnictwo Ludowe**, **Stronnictwo Narodowe**, **Polska Partia Socjalistyczna – WRN**), również tworzyły **własne oddziały zbrojne**. Najliczniejsze z nich były **Bataliony Chłopskie SL**.
- s. 73 • W 1940 r. powstała **Delegatura Rządu na Kraj**, która pełniła funkcję **tajnej administracji cywilnej** na terenie okupowanego kraju.
- s. 75 • 14 lutego 1942 r. **ZWZ** przekształcono w **Armię Krajową**. W wyniku akcji **scaleniowej** stała się ona **najsilniejszą organizacją wojskową** w kraju.
- s. 76 • Poza strukturami **Polskiego Państwa Podziemnego** podlegającego rządowi RP na uchodźstwie pozostawały: **Obóz Narodowo-Radykalny „Szaniec”** (jego organizacją zbrojną były **Narodowe Siły Zbrojne/Związek Jaszczurczy**) oraz **Polska Partia Robotnicza** (organizacją zbrojną była **Gwardia Ludowa/Armia Ludowa**).
- s. 77 • **Walka zbrojna** polskiego podziemia polegała na **akcjach dywersyjno-sabotażowych**, **odbijaniu więźniów**, **akcjach likwidacyjnych**, **samoobronie** i **odwecie** (**Zamojszczyzna**, **Kresy Wschodnie**) oraz na **działaniach partyzanckich**.
- s. 79 • W kwietniu – maju 1943 r. trwało **powstanie w getcie warszawskim**, wzniecone przez konspiracyjne **żydowskie formacje zbrojne**.
- s. 80 • Pozamilitarna aktywność **ZWZ-AK** obejmowała m.in. **wydawanie prasy konspiracyjnej**, a także działalność **wywiadowczą**.
- s. 81 –82 • **Młodzież z Szarych Szeregów** związanych z **Polskim Państwem Podziemnym** brała udział w akcjach **małego sabotażu**, a najstarsi **walczyli z bronią w ręku**.
- s. 84 • **Opór społeczny** wobec polityki i zarządzeń okupanta określano jako **walkę cywilną**.
- s. 84 • W warunkach okupacji rozwijało się **tajne nauczanie**.

- **Polskie życie kulturalne, artystyczne i wydawnicze funkcjonowało w podziemiu.** s. 85
- Formą walki cywilnej był także **bierny opór** (m.in. przez **mało wydajną pracę i rozwój czarnego rynku**). s. 86
- **Pomoc dla ludności żydowskiej** miała charakter zarówno **spontaniczny** (przykład stanowi **rodzina Ulmów**), jak i **zorganizowany** (działalność **Rady Pomocy Żydom „Żegota”**). s. 87
–88
- **Raporty Witolda Pileckiego oraz Jana Karskiego** zapoznały zachodnich aliantów ze skalą **Holokaustu** przeprowadzanego przez Niemców. s. 88
- **Większość społeczeństwa nie miała możliwości bądź chęci** udziału w ratowaniu ludności żydowskiej. **Zagrożenie stanowili szmalcownicy**, którzy szantażowali tak Żydów, jak i ukrywających ich Polaków. s. 90
- W sytuacji **narastającego zagrożenia komunistycznego** (powołanie przez PPR Krajowej Rady Narodowej, dotarcie Armii Czerwonej do granic II RP) **siły polityczne uznające rząd RP na uchodźstwie** w styczniu 1944 r. powołały w kraju **Radę Jedności Narodowej**. s. 103
- **Akcja „Burza”** podjęta przez Polskie Państwo Podziemne **nie zapobiegła przejęciu władzy przez komunistów** ani **nie wpłynęła na kwestię przynależności państwowej Kresów Wschodnich**. s. 103
- W lipcu 1944 r. **zależni od ZSRR polscy komuniści z PPR utworzyli Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego**. Pod jego administracją **do początku 1945 r.** pozostawały jedynie **tereny między Bugiem a Wisłą (Polska Lubelska)**. s. 105
- Polskie Państwo Podziemne **rozpoczęło 1 sierpnia 1944 r. powstanie w Warszawie**. Trwało ono 63 dni. s. 107
–109
- Konsekwencjami powstania były: **śmierć ponad 150 tysięcy cywilów i powstańców, zniszczenie stolicy oraz wysiedlenie całej jej ludności**. s. 109
- **19 stycznia 1945 r. rozwiązano Armię Krajową**. W konspiracji pozostała **organizacja NIE**. s. 110
- **Konferencja w Jalcie** przypieczętowała kwestię wyznaczenia **wschodniej granicy Polski na Bugu**. Zadecydowała także o utworzeniu **nowego polskiego rządu w Warszawie**. s. 110
- **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, zdominowany przez komunistów, powstał w czerwcu 1945 r.** W jego składzie spośród **polityków emigracyjnych** znalazł się **Stanisław Mikołajczyk**. Ten rząd **uznały państwa zachodnie, które wycofały uznanie rządu RP na uchodźstwie**. s. 110
- **Żołnierze Polskich Sił Zbrojnych** wslawili się w 1944 r. **zdobyciem umocnień Monte Cassino we Włoszech**, a także m.in. udziałem w **bitwie pod Falaise we Francji** oraz w **operacji desantowej pod Arnhem w Holandii**. s. 111
- Na froncie wschodnim **żołnierze Ludowego Wojska Polskiego** w 1945 r. brali udział m.in. w ciężkich walkach o **przełamanie Wału Pomorskiego** oraz o **Kołobrzeg**, a także pomagali w **zdobyciu Berlina**. s. 111
- W wyniku II wojny światowej **granice państwa polskiego przesunęły się zdecydowanie na zachód**. Polska **utraciła przy tym niezależność i znalazła się pod dominacją ZSRR**. s. 114

Warto przeczytać

II wojna światowa

Historia powszechna:

- Beevor A., *Druga wojna światowa*, tłum. G. Siwek, Kraków 2015.
- Bruneteau B., *Wiek ludobójstwa*, tłum. B. Spieralska, Warszawa 2005.
- Bullock A., *Hitler i Stalin: żywoty równoległe*, tłum. J. Mianowski i F. Pastusiak, t. 1–2, Warszawa 1994.
- II wojna światowa. Infografiki*, praca zbiorowa, Poznań 2020.
- Overy R., *Dyktatorzy. Hitler i Stalin*, tłum. Ł. Witczak, Wrocław 2009.
- Rees L., *Auschwitz. Naziści i „ostateczne rozwiązanie”*, tłum. P. Stachura, Warszawa 2005.
- Snyder T., *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2018.
- Szuchta R., Trojański P., *Holokaust. Zrozumieć dlaczego*, Warszawa 2006.
- Tyszkiewicz J., Czapiewski E., *Historia powszechna. Wiek XX*, Warszawa 2012, cz. 3: *II wojna światowa*.

Historia Polski:

- Brzoza C., Sowa A.L., *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2007, cz. 2: A.L. Sowa, *Państwo polskie i Polacy w drugiej wojnie światowej*.
- Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003.
- Kochanski H., *Orzeł niezłomny. Polska i Polacy podczas II wojny światowej*, tłum. J. Szkudliński, Poznań 2013.
- Kunert A.K., *Kronika Powstania Warszawskiego*, Poznań 2014.
- Motyka G., *Wołyń '43*, Kraków 2016.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2005.
- Wieczorkiewicz P., *Kampania 1939 roku*, Warszawa 2001.
- Wielka księga Armii Krajowej*, praca zbiorowa, Kraków 2015.
- Winstone M., *Generalne Gubernatorstwo. Mroczne serce Europy Hitlera*, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2015.
- Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski. Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy*, praca zbiorowa, Warszawa 2008.
- Żbikowski A., *Zagłada [w:] tegoż, Żydzi*, Wrocław 2004.

Indeks osobowy

A

Anders Władysław 68–69, 71, 111–112, 120
Arciszewski Tomasz 109, 110
Attlee Clement 98

B

Baczyński Krzysztof Kamil 85, 115
Bartel Kazimierz 59
Beria Ławrientij 47–48
Berling Zygmunt 69
Bierut Bolesław 77
Boy-Żeleński Tadeusz 59, 115
Broz-Tito Josip 40, 93
Bursche Juliusz, biskup 53, 85
Bytnar Jan ps. „Rudy” 78

C

Chopin Fryderyk 54
Chruściel Antoni 107
Churchill Winston 22, 23, 35, 39, 41, 67, 70, 88, 95, 98, 105
Cuneo Terence 41
Curzon George 70

D

Dąbrowski Franciszek 11
Dobrzański Henryk ps. „Hubal” 77

E

Eden Anthony 22

F

Fiedler Arkady 85
Frank Hans 55

G

Gajcy Tadeusz 85, 115
Gaulle Charles de 22, 40
Getter Matylda 85
Gieryski Aleksander 116
Gomułka Władysław 76
Gramss Ernst 62

H

Heydrich Reinhard 41
Himmler Heinrich 80, 85
Hirohito, cesarz Japonii 98

Hitler Adolf 9–10, 17–18, 21–24, 29, 31, 33, 55, 80, 89, 93–94, 96–97, 10

J

Jankowski Jan Stanisław 73, 103, 107, 110
Jeleniewicz Jan 81
Jeleniewicz Wiesław 81

K

Kamiński Aleksander 85
Karski Jan 88–89, 91, 121
Kiwerski Jan 104
Kleeberg Franciszek 16
Kolbe Maksymilian Maria 84
Komorowski Tadeusz ps. „Bór” 75, 107, 109
Kopański Stanisław 66
Korboński Stefan 73
Kossak-Szczucka Zofia 88
Kościuszko Tadeusz 53–54, 69, 94, 107, 112
Krzyżanowski Aleksander ps. „Wilk” 104
Kusociński Janusz 55
Kutrzeba Tadeusz 13
Kutschera Franz 78, 82
Kwoka Czesława 56

L

Leonardo da Vinci 54

M

Maczek Stanisław 111
Majski Iwan 67, 71, 77, 120
Mickiewicz Adam 54
Mihailović Dragoljub 40
Mikojan Anastas 47
Mikołajczyk Stanisław 70–71, 109–110, 117, 120–121
Miłosz Czesław 85
Młynarski Feliks 63
Mołotow Władysław 8–9, 14, 17, 42, 47
Mościcki Ignacy 15, 64
Mussolini Benito 24, 34, 41

O

Okulicki Leopold ps. „Niedźwiadek” 109, 110
Orlik-Rückemann Wilhelm 15
Osóbka-Morawski Edward 77, 105, 110

P

Paulus Friedrich 33
Pavellić Ante 27, 40
Paweł Karadziordziewić, regent Jugosławii 26
Pétain Philippe 21–22, 38
Piekalkiewicz Jan 73
Pilecki Witold 88, 91, 121
Piotr II Karadziordziewić, król Jugosławii 40
Piwnik Jan ps. „Ponury” 77, 79
Pużak Kazimierz 103, 110

Q

Quisling Vidkun 21, 38

R

Raczkiewicz Władysław 64, 71
Raginis Władysław 12
Rataj Maciej 55
Ratajski Cyryl 73
Rejewski Marian 66
Ribbentrop Joachim von 8–9, 14, 17, 42
Rommel Erwin 27
Roosevelt Franklin Delano 35–36, 39, 70, 88, 95, 97, 105, 110, 118
Rowecki Stefan ps. „Grot” 67, 72–75, 83
Różycki Jerzy 66
Rydz-Śmigły Edward 13, 15, 72

S

Sapieha Adam Stefan, arcybiskup 54
Schulz Bruno 115
Sendlerowa Irena 88
Sikorski Władysław 64–65, 67, 70–72, 75, 77, 83, 88, 120
Sławoj-Składkowski Felicjan 15
Sosabowski Stanisław 111
Sosnkowski Kazimierz 70–72, 120

Stalin Józef (Dżugaszwili Iosif Wissarionowicz)
9, 19–20, 22, 27–29, 35–36, 39, 42, 47–48, 67–71, 76, 95–96, 98, 105, 107–110

Starzyński Stefan 16, 55

Stroiński Zdzisław 115

Stwosz Wit 54

Suchanek Antoni 12

Sucharski Henryk 11

Ś

Śmigły-Rydz Edward – zob.: Rydz-Śmigły Edward
Świerczewski Karol 112

T

Tokarzewski-Karaszewicz Michał 43, 72

Truman Harry 97–98

U

Ulma Józef 87

Ulma Wiktoria 87

Ulmowie, rodzina 87, 91, 121

W

Witkacy (Stanisław Ignacy Witkiewicz) 115

Włodarz Eugenia 84

Woroszyłow Klimient 47

Z

Zahorska Elżbieta 84

Zygalski Henryk 66

Zygmunt III Waza 115

Ż

Żabińska Antonina 88

Żabiński Jan 88

Żymierski Michał ps. „Rola” 107

Indeks pojęć

Hasła indeksu nie odsyłają do wszystkich stron, na których użyte jest dane pojęcie, lecz jedynie do tych, na których znajdują się informacje pozwalające uczniowi zrozumieć znaczenie pojęcia.

A

alianci (koalicja antyfaszystowska, Wielka Koalicja)
21, 34, 35

B

Blitzkrieg (wojna błyskawiczna) 10

C

czetnicy 40

G

Generalne Gubernatorstwo (GG) 51–52, 54–56
getto 38, 57–58

H

Holokaust (Shoah, zagłada ludności żydowskiej)
36–37, 57–58

K

kolaboracja 21, 86–87

L

linia Curzona 70, 110
ludobójstwo 37–38

L

łapanki 55

O

obozы koncentracyjne 37, 56–58
obozы zagłady 36–37, 57–58

P

państwa Osi/pakt trzech 9, 24, 26
Polska Lubelska 105
Polska Ludowa 105

R

rasizm 36
reforma rolna 106

S

Shoah – zob.: Holokaust
sowietyzacja 43

T

totalitaryzm 9

U

ustasze 27, 40

V

volkslista/volksdeutsche 53, 86–87

W

wojna błyskawiczna – zob.: Blitzkrieg

Z

ziemie polskie wcielone do Rzeszy Niemieckiej
51–53